

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Toplumsal Tarih

TARİH VAKFI

AYLIK TARİH VE KÜLTÜR DERGİSİ • SAYI 143 • KASIM 2005 • FİYATI : 5.00 YTL • 5.000.000 TL

Ermeni Konferansı'nın Ardından...

Halil Berktaş'la
Söyleşi

Bir Kördüğüm
Çözöldü

Ermeni Konferansı'nın
İçi ve Dışarıdakiler

Unutulmuş Bir
Risaleyi Hatırlamak

Ücretsiz PDF Kitap Arşivi - <https://rantey.org>

EFES PİLSEN İLE BİRANIN SERGİSİ

TARİH: 9 - 14 Kasım 2005
YER: Tarihi Darphane-i Âmire Binaları
Topkapı Sarayı, 1. Avlusu
Sultanahmet, İstanbul
ZİYARET SAATLERİ: 10.00 - 18.30
BİLGİ İÇİN: 444 33 37

Sergi Tarihleri ve Mekânları:

İstanbul	9 Kasım	Darphane-i Âmire
Konya	20 Kasım	Konya Rixos Hotel
Adana	23 Kasım	Adana HiltonSA
İstanbul	25 Kasım	Lütfi Kırdar Uluslararası Kongre ve Sergi Sarayı
Ankara	2 Aralık	Ankara HiltonSA
Antalya	6 Aralık	The Marmara Hotel
İzmir	9 Aralık	İzmir Hilton
Çanakkale	16 Aralık	Kolin Otel

Toplumsal Tarih

AYLIK TARİH VE KÜLTÜR DERGİSİ
SAYI 143 KASIM 2005

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI Adına Sahibi
Orhan Silier

Yayın Danışmanı
Zafer Karaca

İşerim Yazı İşleri Müdürü
Murat Dirican

Yayın Koordinatörü
Sedat Şenoğlu

Katkıda Bulunanlar
Ece Güler
Merve Gürses
Derya Baykal
Rober Koptaş
Merve Sarılar

Redaksiyon
Nihal Boztekin

Teknik Hazırlık-Grafik Uygulama
Nergis İşbilen

Bilimsel Danışma Kurulu

Tufan Buzpınar
Gökhan Çetinsaya
Pınar Emiralioğlu
Cengiz Kırli
Mustafa H. Sayar
Selçuk Akşin Somel

Kapak Tasarım
3TASARIM
www.3tasarim.com

Basım

BİLEŞİM MATBAASI
Bileşim Yayıncılık, Fuarçılık ve
Tanıtım Hizmetleri A.Ş.
Barbaros Cad. No: 11
4. Levent İstanbul
0212 324 44 43

Baskı Tarihi
01/11/2005

Dağıtım
YAYSAT
0 212 622 22 22
www.yaysat.com.tr

Reklam ve Abonelik

TARİH VAKFI
0 212 227 37 33 (dahili: 31
0 212 227 37 32 (faks)

Bir Yıllık Abone Bedeli
50,00 YTL (50.000.000 TL)

İletişim

TARİH VAKFI
Barbaros Bulvarı
Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
34349 Beşiktaş - İSTANBUL

0 212 227 37 33
0 212 227 37 34
0 212 227 37 32 (faks)

Ankara Temsilciliği
0 312 426 16 54

toptar@tarihvakfi.org.tr
www.tarihvakfi.org.tr

Yayın Türü
Yerel Süreli Yayın

Eylül ayında ülke gündeminin ilk sırasına yerleşen "Ermeni Konferansı"na; ayın son günlerinde gerçekleşmesi nedeniyle, ekim sayısında kısa bir haberle yer vermiş, hazırlığımızı bu sayıya saklamıştık.

Konusu tam anlamıyla tarih olmayan ancak tarih çevrelerine mal edilen bu toplantının; hukuksal parodiler, yumurtalar ve domatesler eşliğinde neredeyse "seyirlik" bir hadiseye dönüştüğünü; yaklaşık bir hafta ya da on gün süreyle gazetelerin birinci sayfasından, haber bültenlerinin ilk sırasından geri düşmediğini ve kendine has bir magazin niteliği kazandığını ya da kazandırıldığını gördük. İki-üç gün boyunca hangi araştırmacı, bilim adamı ya da gazetecinin salona girerken "menemen"le karşılandığı; birliği oluşturan Avrupalıların, 3 Ekim arifesinde, Türkiye'nin üyelik başvurusunu konferans değerlendirmesine ilştirerek yeni birşey söyleyip söylemediği; konferanstan ilginç görüntüler çerçevesinde aktarılan, konferans salonuna sızmış bir kaç resmi görüş yanılsıyla "kapişma" sahneleri; savundukları dünya görüşüne ve seçmen profiline bakıldığında iktidar ve muhalefettin olayı beklenenden farklı değerlendirmeleri, gündemi süsleyen ara başlıklar oldu. Bununla birlikte, ulusal tabu niteliğindeki bir konuya dokunulmuş, üzerinde tartışılmış olunması bir yana, ülkemizdeki uzun sayılabilecek demokratikleşme mücadelesinde hatırı sayılır bir yeri de olacak bu konferansın. Belki de gelecekte bir dönüm noktası olarak nitelendirilecek...

Konuyla ilgili olarak bu ayki sayıda; konferansı, ertelenişinden bugüne değin hemen her yönüyle değerlendiren; Halil Bertay'la Sedat Şenoğlu'nun yaptığı bir söyleşi yer alıyor: "Ermeni Konferansı'nın Ardından..." Söyleşi, Oktay Özel'in; kendi değerlendirmesiyle 'Normal koşullarda yalnızca bir bilimsel toplantı olması gerekirken, konunun ve ortamın hassasiyeti karşısında, tasarlanış aşamasından itibaren aynı zamanda bir demokrasi, bilim ve fikir özgürlüğü mücadelesi boyutuyla da öne çıkaran' bu olayı, bir tarihçi gözüyle aktaran; "Bir Kördüğüm Çözüldü... Dansı Tarihçiliğin, Tarihçiliğimizin Başına" başlıklı makalesi izliyor. Christoph K. Neumann'ın, ülkemizde yaşayan bir tarihçi olmasına karşın konuyu, tam anlamıyla bir gözlemci olarak değerlendirmeye çalışan "Ermeni Konferansı'nın İçi ve Dışındaki" başlıklı makalesiyle olaya; tarafların dışından yaklaşan tavrıyla farklı bir pencereden bakıyor.

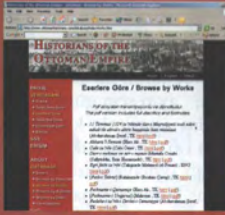
Bunlara ek olarak Özgür Gökmen'in "Hilâl Altında Dört Sene ve Buna Ait Bir Cevap: Unutulmuş Bir Risaleyi Hatırlamak" ve Suavi Aydın'ın "İsimler Milli Birliği Nasıl Bozar? Bak Şu Tilkinin Ettğine..." başlıklı yazılarıysa, bir yanıla konferans ve etkileriyle ilişkili olduğunu düşündüğümüz makaleler. Bir dosya çalışmasına dönüşen bu ayki kapak konumuza, konferansa ait görüntü malzemesiyle destek veren Bilgi Üniversitesi'ne de teşekkür ederiz. Önümüzdeki sayıda buluşmak dileğiyle...

Murat Dirican

Osmanlı Tarihçileri Projesi

Naima, İnternetle Buluşuyor!..

Tarihçi meslektaşlarının ve tarihe meraklı okuyucuların dikkatini, ilk maddelerini kısa bir süre önce okurlara sunmuş olan *Osmanlı Tarihçileri* (www.ottomanhistorians.com) ansiklopedi projesine çekmek istiyorum. Osmanlı tarihçilerinin hayat ve eserlerinin kapsamlı bir şekilde ele alındığı projede maddeler internet ortamında arama işlevi eşliğinde araştırmacılara ücretsiz olarak sunuluyor.

14

Halil Berktaş ile Söyleşi

Ermeni Konferansı'nın Ardından...

Ünümüzdeki on yılda, genişleyen bir tartışma ufku yaşayacağız çeşitli anımlarda. Bu sadece daha çok tartışmayı ve daha özgür tartışmayı değil, aynı zamanda çok değişik platformlarda tartışmayı da içerecek. Özellikle uluslararası bilim platformlarında, gerek Türk milliyetçi tarihçiliği, gerekse Ermeni milliyetçi tarihçiliği ile ciddi tartışmalar yaşayacağımız bir beş-on yıl olacağını düşünüyorum, umut ediyorum...

22

Ermeni Konferansı'nın İçi ve Dışarıdakiler

"Ermeni Konferansı" elbette ki normal bir tarih konferansı olmadı, olmadı; hatta olmasına imkân yoktu. Hakkında söylenelerin çoğuna, görüş sahiplerinin epeyce öznel tutumların hâkim olması, bunun için gayet doğal ve belki de kaçınılmazdır. Bu kısa yazı da, aynı biçimde yaşanmış süreçten hareket ettiği için bu konuda bir istisna değildir. Öznel bir başlangıç noktasından, daha mesafeli bir yere varmayı da deneyeceğim açıktır. Normal bir tarih konferansında tarihçiler yeni çalışmalarını tanıtarak sonuçlarını tartışmaya açarlar.

36

İçindekiler...

Toplumsal Tarih Sayı 143 Kasım 2005 Cilt: 24

Haberler 4

Tarih Vakfı'ndan Haberler 11

Osmanlı Tarihçileri Projesi
Naima, İnternetle Buluşuyor!.. 14
Hakan T. Karateke

Manfred Korfmann'ın Ardından
Osman Bey'in Gelecek İçin Bıraktığı İzler 18
Rüstem Aslan

Halil Berktaş ile Söyleşi
Ermeni Konferansı'nın Ardından... 22
Halil Berktaş

Bir Kördüğüm Çözüldü...
Darısı Tarihçiliğin, Tarihçiliğimizin Başına! 32
Oktay Özel

Ermeni Konferansı'nın İçi ve Dışarıdakiler 36
Christoph K. Neumann

İhlâl Altında Dört Sene ve Buna Ait Bir Cevap
Unutulmuş Bir Risalet'i Hatırlamak 42
Özgür Gökmen

Şevket Süreyya Aydemir'in TKP'ye Başvurusu 50
Mete Tunçay

İkinci Dünya Savaşı'nda Kıbrıslı Türkler
Katırcılar Alayı 54
Ulvi Keser

Çatalhöyük'te Öğütme Taşları ve Duvar Resimleri 66
Adnan Baysal

Doğu'daki Yunan Uygarlaştırma Misyonunun Smyrna (İzmir) Örneği [2]
Üniversitenin Kuruluş Süreci 74
Marla Georgiadou

10. Uluslararası Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih Kongresi
Akdeniz'de Osmanlı ve Venedik 84
Zeki Arıkan

İsimler Millî Birliği Nasıl Bozar?
"Bak Şu Tilkinin Ettiğine..." 90
Suavi Aydın

Zanaat ile Sanatın Buluştuğu Kavşak: Tarihçilik
Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür 98
Salih Özbaran

Osmanlı Basınında Yüzyıl Önce Bu Ay 108
Hazırlayanlar: Emel Seyhan, Rober Koptaş

Hilâl Altında Dört Sene ve Buna Ait Bir Cevap

Unutulmuş Bir Risaleyi Hatırlamak

(...) ne İsa'ya, ne Musa'ya yaranabilen Nogaless'in kitabının, Hakkı Bey'in ya da Kutlu'nun yazdıklarından çok daha fazlasını içerdikleri bilinmeli. Osmanlı üniforması taşımış bir Venezüellanın, kendi durumunu izah etme çabası olan bu hatıratın Türkiye'li okuyucuya buluşma vakti artık herhalde gelmiştir. Hatta Hakkı Bey'in risalesini de içeren bir baskı, belki çok daha isabetli olabilir.

42

Çatalhöyük'te Öğütme Taşları ve Duvar Resimleri

Günümüzde olduğu gibi, neolitik dönemlerde de taş malzemenin önemli son derece büyüktü ve kuşkusuz, bu önem onun kendi doğal özelliklerinden kaynaklanıyordu. Bunlar arasında, sertliği, biçimlendirilebilmesi, homojen oluşu (bazı durumlarda olmayışı), ısı yalıtımı sağlaması gibi bazı özellikleri sıralanabilir. Çatalhöyük neolitik yerleşmesinde taş aletlerin, gerek alet teknolojisi ve kültürel gelişimin anlaşılması açısından, gerekse alet yapımında kullanılacak hammadde olma özelliğinden dolayı son derece önemli olduğu, birinci (J. Mellaart dönemi kazıları) ve ikinci dönem kazılarıyla (Prof. I. Hodder başkanlığında) ortaya konmuştur.

66

İsimler Milli Birliği Nasıl Bozar? "Bak Şu Tilkinin Ettiğine..."

Geçtiğimiz aylarda Çevre Bakanlığı'nın, UNDP'nin bir çevre raporunda geçen hayvan isimleriyle ilgili müdahalesi, hiç yoktan bir gündem yarattı. Acar gazeteci Yalçın Doğan, UNDP'nin bu raporunu görmüş ve burada geçen tilki vs. isimlerinin ardına takılan kurdistancılık, armenilane gibi sıfatları derhal tespit ederek, gazetedeki yazısında fahş etmiş ve böylelikle Çevre Bakanlığı'nı teyakkuza geçirmişti. Bakanlık, derhal bu isimleri değiştirerek "görevini" yaptı. Aslında bu "görev" sadece, buradaki tesadüften türemiş bir işgüzarlıktan öte, bir devlet politikasının ve milliyetçi bir tavrın yeni bir örneği olmaktan ibaretti ve bu "görev" in geçmişte epeyce gerilere götürülebilirdi. Buradaki farklılık, yer ve insan isimlerinin değiştirilmesinden alıştığımız bu pratiğin, bu kez hayvanat ve nebatat üzerine de odaklanmasıydı aslında.

90

İkinci Dünya Savaşı'nda Kıbrıslı Türkler

Katırcılar Alayı

54

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber Kıbrıs adası başlangıçta savaşın dışındaymış gibi görünse de, adanın diğer Akdeniz ve Ege adaları gibi İtalyanların ve Almanların hava saldırılarına maruz kalması üzerine Kıbrıs'ta da savaşla ilgili tedbirler alınmaya başlanırdı. Bütün dünyayı kasıp kavuran 1929 ekonomik buhranından harap çıkmış adada tarım ve hayvancılıkla geçinmeye çalışan, bazılarının da özellikle Lefke bölgesindeki madenlerde çalışan insanlar büyük bir yoksulluk ve sefalet içerisindeydi. Bu sıkıntılı dönemde İngilizlerin Türk ve Rum gazetelerine verdikleri ilanlar, adada yaşayanlar için başlangıçta en azından ekonomik anlamda tam bir kurtarıcı gibi gelirdi.

10. Uluslararası Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih Kongresi

Akdeniz'de Osmanlı ve Venedik

La Soudine Porto
L'Espresso del Mediterraneo tra Stati e Imperi
Dinamica Imperiale
L'Espresso del Mediterraneo tra Stati e Imperi
28 SETTEMBRE - 1 OTTOBRE 2005
VENEDIC
C'è un'idea di un'isola di Venezia
che si estende dal Mar Adriatico al Mar Rosso.

Birincisi 1977 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde düzenlenmiş olan Uluslararası Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih Kongresi 28 Eylül-1 Ekim 2005 tarihleri arasında Venedik'te toplandı. Bu toplantı, bundan üç yıl önce Dubrovnik'te yapılan kongre sırasında alınan "tavsiye" kararının bir sonucu olarak bu yıl Venedik'te yapıldı.

84

Zanaat ile Sanatın Buluştuğu Kavşak: Tarihçilik

Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür

Özellikle 1999 yılından -kimilerince Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunun 700. yılı olarak kabul edilen günlerden- bu yana Osmanlılar üstüne yazılanların sayısı ve hacimleri bir hayli arttı. Ayrıntılı araştırmalar çıktı; yorumun ve övgünün ağır bastığı kitaplar ortaya kondu... Böyle bir eğilim resmi kurumlar kadar özel girişimcilerin faaliyetlerinde de görüldü ve hissedilir duruma geldi; işe yarar, bilinmezleri aydınlatmaya yönelik verimli araştırmalar ile Osmanlı hayranlığı yaratmaya yönelik inceleme ve derlemeler oluştu. Bütün bu hengâmeden sonra, şimdi de, Murat Belge'nin *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür* başlıklı eseri görüldü.

Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür

98

Haberler...

Sobessos Antik Kenti

Koç Allianz ve acentelerinin desteğiyle kazı çalışmalarına yeniden başlanan Kapadokya'daki Sobessos antik kentinde, Türkiye'de ilk kez geç Roma-erken Hristiyanlık dönemine ait bulgulara ulaşıldı. Yapılan kazılar sonucunda, yörede tahminen 1500 yıl önce yaşamış bir halka ait 80 adet mezar, çok sayıda mozaik, bir hamam ve bir toplantı salonu günışığına çıkarıldı.

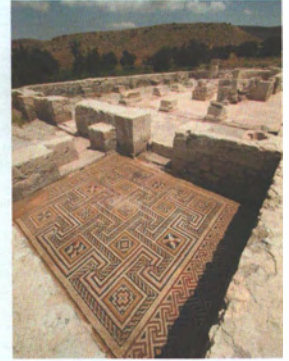
Kazıyla ilgili bir değerlendirmede bulunan Nevşehir Müzesi arkeologlarından Murat Gülyaz, şunları söyledi:

"Türkiye'de ilk kez geç Roma-erken Hristiyanlık dönemine ait mezarların bulunuşunu tarihe büyük bir katkı olarak görüyoruz. Elimizdeki bulgulardan ilk incelemelerde edindiğimiz izlenim, Sobessos halkının, şehirlerini bir süreliğine terk edip geri döndükleri yönünde. Bulunan 80 mezardan çıkardığımız iskeletlerin erkek yetişkinler ve çocuklara ait olduğu

bu insanların salgın hastalıklara maruz kaldıkları ihtimali üzerinde duruyoruz. Ancak elbette incelemelerimiz devam edecek ve kesin bilgilere ulaştıkça bunları kamuoyuyla paylaşacağız."

Sobessos antik kenti, Kapadokya'nın turizm merkezi Ürgüp'e 30 km mesafedeki Şahinefendi Köyü yakınlarında yer alıyor. Şahinefendi Köyü halkı, 1960'lı yıllarda tarlada çift sürerken, iki atın çektiği savaş arabalı mozaiklere şahit olmuş. Bir anlam veremedikleri bu mozaiklerin üzerini kapatarak, bölgeyi yıllarca yonca tarlası olarak kullanmışlar. Bu elbette bir açıdan kamlıtların korunmasını sağlamış. Daha sonra kaçak kazı yapmaya çalışılmış olsa da kazının önemli bölümleri ele geçirilememiş.

2002 yılında Nevşehir Müzesi öncülüğünde başlatılan ve 2005 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı ile Koç Allianz ve acentelerinin yardımıyla tamamlanan kazılarda, Türkiye'de ilk defa geç Roma-Erken Hristiyanlık dönemine ait mezarlar bulundu.

Özellikle toplantı salonunun etrafı genişletilirken açığa çıkarılan 80 adet mezar açılıp incelendiğinde tamamina yakınının erkek erişkin ve erkek çocuğa ait olması arkeologlara dikkat çekici geliyor. Üstelik bir mezarda birden çok iskeletin bulunması da Sobessos kentinin salgın bir hastalık sebebiyle terk edilmiş olabileceği tahminini kuvvetlendiriyor. Ele geçen iskeletler detaylı olarak incelemek üzere toplanıyor.

Sobessos kentinin gün yüzüne çıkmasıyla Kapadokya'da tarih turizminin önemli bir aşama kaydedeği belirtiliyor.

Denizli-Aydın İlleri Yüzey Araştırmaları

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Arkeoloji Bölümü tarafından, 2000 yılından bu yana, Turizm ve Kültür Bakanlığı'nın izni ile Denizli ve Aydın illerinde yüzey araştırmaları sürdürülüyor. Doç. Dr. Neşe Atik başkanlığında ve Yrd. Doç. Dr. Zeynep Koçel Erdem'in başkan yardımcılığında, bölüm öğrencilerinin de katılımı ile gerçekleştirilen çalışmalar yaz aylarında yaklaşık üç hafta devam ediyor. Yüzey araştırmaları, kazı yapılmaksızın yüzeyde bulunan çanak çömlek, cam, sikke gibi çeşitli küçük arkeolojik buluntuların ve mevcut yapı kalıntılarının tespitine yönelik çalışmalar ve saptanan yerleşmeler bu tür buluntular yardımı ile tarihlendiriliyor. Denizli'de sürdürülen araştırmalar Buldan ilçesinde yoğunlaştırılmış durumda. Bu çalışma aynı zamanda Türkiye Bilimler Akademisi Türkiye Kültür Sektörü (TÜBA-TÜKSEK) tarafından başlatılan "Türkiye Kültür Varlıkları Envanter Projesi"nin de pilot bölge projelerinden biri. 2003-2004 yılı çalışmaları sonucunda, Buldan'ın prehistorik devirlerden itibaren iskân edildiği anlaşıldı. Bölgede bugüne kadar hiç tespit edilmeyen, günümüzde tarla olarak kullanılan, incelenmiş kültür katları olan, bazen uzun, bazen de kısa süreli iskân söz konusu olduğu "sığ yerleşim" nitelikli pek çok antik alan ve nekropol alanı saptandı. Yüzey bulguları sayesinde bölgede Roma döneminin oldukça parlak geçtiği, buna karşılık geç Roma döneminde fakir karakterli yerleşimlerin fazlasıyla kurulmuş olduğu anlaşıldı. Bu dönemde zenginliğin söz konusu olmadığı, yüzeyde bulunan kaba ya-

lın çanak çömleklerden ve yine kaba, şekilsiz taş levhalarla yapılan sandık mezarlardan anlaşıyor. Buldan'da yaygın mezar tipi olan sandık mezarların yanı sıra, çağlar boyu farklı gömü geleneklerinin benimsendiği ve zaman zaman farklı mezar tiplerinin (pithos, urne, Karyati tipi) aynı nekropol alanında kullanıldıkları biliniyor. Buldan'da fakir yerleşimlerin yanı sıra, yaşam seviyesinin yüksek olduğu anlaşılan ve içlerinde az sayıda kaliteli çanak çömleğin ele geçtiği erken Roma dönemine ait villalar da (villa rustica) tespit edildi, yine az sayıda Bizans kalesi ve yerleşimi de bulundu. Ele geçen, pişmiş topraktan yapılmış tezgâh ağırlıkları günümüzde dokumacılık geleneği ile ünlü Buldan ilçesinin dokumacılık geleneğinin antik çağlara dek uzandığının ve günümüzden en az bin beş yüz yıl önce var olduğunu da kanıtlıyor. Buldan'da en iyi korunmuş örenyeri ise Apollonia/Tripolis (Yenicekent). Büyük ölçüde turizm potansiyeli olan bu örenyerinde de, bilimsel yayın ve bir gezi rehberi ve ayrıca ziyaretçilerin yapı kalıntılarını algılamaları için bir gezi yolu oluşturulması çalışmaları başlandı. Aydın ilinde yürütülen çalışmalar ise daha çok Çine ilçesinde yoğunlaştırılmış durumda. Arazinin engebeli doğal yapısına paralel olarak, çok sayıda tahkimli tepe yerleşimi

ve kayalara oyulmuş Karyati tipi mezarlardan oluşan nekropol alanları tespit edildi. Bunların yanı sıra, az sayıda höyük yerleşimlerine de rastlandı. Tahkimli yerleşmelerin içlerinde ve civarlarında çok sayıda işlik (zeytinyağı ve şarap) ve samıçlar bulunuyor. Kayalık alanlarda günlük yaşama ilişkin yapıların kayalara oyulmuş temel izleri ve basamakların yanı sıra küçük adak nişlerinin olduğu kutsal alanlara ait izler ve kalelerin örenyerlerinin dışında kesme taş bloklarla inşa edilmiş kuleler de dikkati çekiyor. Nekropol alanları içerisinde yer alan bu kulelerin mezar kulesi (anıt mezar) olmaları kuvvetle muhtemel. Civarlarında Helenistik devir çanak çömlek parçalarının da bulunduğu kale, kule ve küçük tümülüs mezarlar, bölgede Helenistik dönemin parlak bir dönem olduğuna işaret ediyor.

Küçükyalı Arkeoloji Parkı

Bizans İmparatoru I. Mihail Rangabes'in oğlu İgnatios tarafından 9. yüzyılda inşa ettirilen Satyros Manastırı, Küçükyalı'da Türkiye'nin ilk arkeolojik parkı olacak. Uzun yıllar Bizans sarayı sanılan alanı İtalyan Profesör Alessandra Ricci başkanlığında-ki arkeologlar, Maltepe

Belediyesi'nin desteğiyle dört yıldır inceliyor. Üzerinde kubbeli bir kilise bulunduğu belirlenen sarnıç ve su kanalı, döneminin ender rastlanan örnek-

lerinden. Çevredeki binalar nedeniyle tamamı kazılamayan kanal, Başbüyük'e kadar uzanıyor. Kültür Bakanlığı'ndan izin alınmasının ardından, arkeolojik alanda çay bahçeleri, seyir terasları, hediyelik eşya dükkânları yapılacak. Şu anda zarar görmemesi için üzeri kapatılan kazı alanı da açılacak ve kazılar beş yıl daha sürecek. Kazıları yürüten Bizans sanat tarihi uzmanı İtalyan Alessandra Ricci, yapının 9. yüzyılda İmparator Teofilos'un yaptırdığı Bryas Sarayı olduğunu düşünüyordu. Ancak 2001'de başlayan çalışmalarda sarnıcın hemen üzerinde rastla-

nan kilise kalıntıları, aynı döneme ait Satyros Manastırı olma ihtimalini gündeme getirdi. Yapının merkezinde kilisenin yer alması, çevrede saraylara özgü ek binaların bulunmaması da bu ihtimali güçlendirdi. Prof. Ricci, "Yapının özellikleri ve süslemeler, kilisenin MS 9. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığını belirleme-

Dolmabahçe'den Nişantaşı'na

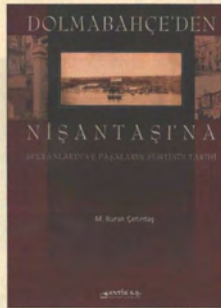
Araştırmacı Burak Çetintaş tarafından yaklaşık altı yıl süren bir çalışmanın sonunda hazırlanan ve Antik A.Ş. Yayınları arasından çıkan *Dolmabahçe'den Nişantaşı'na Sultanların ve Paşaların Sementin Tarihi* adlı kitap birkaç bölümden meydana geliyor. Kendi konusunda bir başvuru kitabı olarak raflarda yerini alan 370 sayfalık bu kitapta, çoğu ilk defa gün ışığına çıkan 500'ün üzerinde yeni ve eski fotoğraf, gravür ve tablo bölgenin son 200 yıllık değişimini gözler önüne seriyor. Prof. İlber Ortaylı'nın sunuş yazısı ile başlayan kitabın ilk bölümü bir zamanlar Dolmabahçe Sarayı'nın yerinde yükselen eski Beşiktaş Sarayı'nın yapılmasıyla önem kazanan bölgenin hikâyesiyle başlıyor. Bu bölüme civardaki köşkler, bahçeler, mesire yerleri ve ilk mahallelerin kuruluş öyküleri ayrıntılarıyla anlatılıyor. Aynı bölümde yer alan ve Dolmabahçe vadisinden İhlamur Kasrı'na kadar uzanan arazinin sahibi olan Hacı Hüseyin Ağa'nın oğlu Sipahiler Ağası Mehmed Emin Ağa'nın 1738 tarihli vakfiyesi de ilk defa yayımlanan belgeler arasında.

İlerleyen sayfalarda Dolmabahçe Sarayı ile şekillenmeye başlayan Maçka, Nişantaşı ve Teşvikiye'deki kamusal değişiklikler belgeler yardımıyla anlatılıyor ve özellikle Nişantaşı'na ismini veren Nişan-

taşılılardan bahsediliyor. Kitapta, semtlerin önce padişah emri, daha sonra da belediye eliyle nasıl şekillendiği vurgulanıyor, bölgedeki mahallelerin yapısı ve burada yaşayanların sarayla olan bağlantıları okuyucuya anlatılıyor. Kitabın diğer iki bölümünden ilki, bölgedeki camiler, çeşmeler, okullar ve kışlalarla ilgili. Bu bölümde de diğer bölümlerde olduğu gibi bol sayıda görsel eşliğinde tarihi yapıların hikâyeleri ayrıntılarıyla anlatılıyor.

Beşinci ve son bölümde ise bugün yerlerini apartmanların aldığı geniş bahçeli ahşap konakların ve bu konaklarda yaşamış olan ailelerin öykülerine yer veriliyor. Burada konakları olan Sadrazam Cevat Paşa'dan, Halil Rifat

Paşa'dan, Velihaht Yusuf İzzettin Efendi'den ve Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemine damgasını vurmuş olan padişaha yakın pek çok tanınmış isimden kitapta bahsediliyor. Bölüm aralarında ise Teşvikiye ve Nişantaşı'nın eski günlerini tatlı bir üslupla anlatan Sermet Muhtar Alus, Osman Cemal Kaygılı, Cavit Baysun gibi bazı yazarların 1930'ların gazetelerinde yayımlanmış makalelerinden alıntılar yapılıyor. Anekdotlar ve betimlemeler yardımıyla bölgenin okuyucunun gözünde daha iyi canlanması sağlanıyor.

mizi sağladı. Yani Bryas Sarayı'ndan yarım yüzyıl sonra" diyor. Çalışmalardan ve belgelerden elde edilen bilgilere göre manastırın mimarisinde güçlü İslam sanatı etkileri var. Kare-haç planlı kilisenin ana girişinin, sarnıcın üstüyle birlikte çıktığı sanılıyor. Kazılardan çıkan ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde koruma altına alınan testi, korniş ve mozaikler, yapının kubbesinin mozaiklerle, tabanının ise mermer kaplı olduğunu ortaya çıkardı. Hidrojeolojik çalışmalar ise manastıra ait sarnıcın kapasitesinin 2700 metreküp olduğunu saptadı. Verilere göre kanal Başşibüyük'e kadar uzanıyor. Jeoradar ve jeoelektrik araştırmaları ise, yeraltında başka yapılar da olduğunu gösteriyor.

18. Yüzyılda Güneybatı Mora

Fariba Zarinebaf, John Bennet ve Jack L. Davis tarafından hazırlanan Osmanlı Yunanistan'ının Tarihsel ve Ekonomik Coğrafyası: 18. Yüzyılda Güneybatı Mora adlı kitap, Osmanlı İmparatorluğu'nun Güneybatı Mora (Poloenez)/Yunanistan bölgesi üzerine yapılan çalışmalara yenilikçi ve işbirlikçi bir yaklaşım getiriyor. Çalışma, daha önce yayımlanmamış Osmanlı belgelerini ve diğer tarihi kaynakları Osmanlı'nın Venediklilerden bölgeyi geri alma-

sinin sonrasına denk gelen Mora'nın 18. yüzyılın başlarındaki tarihi ve ekonomik coğrafyasına ait artsüremli arkeolojik çalışmaların sonuçlarıyla birleştiriyor.

Kitabın ana eksenini, Anavarin (Navarino, günümüzde Pylos) kazasına ait, detaylı bilgiler içeren bir Osmanlı kadastro defterinin bazı bölümlerinin tercümesi oluşturuyor. Kitaba ek olarak hazırlanan CD-ROM'da belgelerin tıpkıbasımı ve illüstrasyonları renkli versiyonları yer alıyor.

Griffin Burril'in Vefatı

Columbia Üniversitesi Türkiye Çalışmaları Profesörü Kathleen R. F. Griffin Burril,

18 Eylül'de geçirmiş olduğu ani kalp krizi sonucu 81 yaşında vefat etti. 8 Mart 1924'te İngiltere'nin Canterbury şehrinde dünyaya gelen Griffin Burril, beş yıl boyunca Türkiye'de kendi alanında çalışmalarda bulundu. 1955'te New York'a yerleşen Burril, "The Quatrains of Nesimi Fourteenth-century Hurufi" isimli çalışmasıyla Columbia Üniversitesi'nden doktora aldı. 1957'den emekli olduğu 1999'a kadar folklor, Osmanlı ve modern Türk edebiyatı konuların-

da çalışmalar yayımlayan Profesör Griffin Burril, Columbia Üniversitesi'nde bir yandan Osmanlı ve modern Türk dili ve edebiyatı ve İslam medeniyeti dersleri verirken, diğer yandan 1985-1990 yılları arasında Ortadoğu Kültür ve Dilleri Bölümü'nün başkanlığını yürüttü. Ayrıca aralarında Türk-Amerikan Derneği, Amerikan Türk Dili Öğretmenleri Derneği, Türk Çalışmaları Derneği ve Türkiye Çalışmaları Enstitüsü'nün de yer aldığı birçok profesyonel kuruluştaki aktif rol aldığı önemli görevlerde bulundu.

Theater an der Ruhr İstanbul'da...

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatroları, 9-13 Kasım tarihleri arasında Harbiye Muhsin Ertuğrul Sahnesi'nde Almanya'dan Theater an der Ruhr'u misafir ediyor. Robert Ciulli yönetmenliğindeki grup, 9 Kasım'da Woody Allen'in "Tanrı", 10 Kasım'da William Shakespeare'in "Venedik Taciri", 11 Kasım'da Sophokles'in "Antigone", 12 Kasım'da Antoine de Saint-Exupéry'nin "Küçük Prens", 13 Kasım'da ise Bertolt Brecht'in "Üç Kuruşluk Opera" adlı oyunlarını sergileyecek.

TİP'in Parlamentoya Girişinin 40. Yılı Etkinlikleri

Türkiye Sosyal Tarih Araştırma Vakfı (TÜSTAV), Türkiye İşçi Partisi'nin parlamentoya girişinin 40. yılı ile ilgili bir sempozyum, panel ve söyleşi düzenliyor.

12 Kasım 2005 Cumartesi günü saat 10.30-17.30 arasında Galatasaray Üniversitesi Aydın Doğan salonunda gerçekleştirilecek olan etkinlik, Dr. Taner Timur'un başkanlığını yürüteceği, Dr. Ercan Eyüboğlu, Erkan Doğan, Gökhan Atılğan ve Serpil Güvenç'in ise tebliğlerini sunacakları, "1965-1969 TPP ve Parlamento Çalışmaları" başlıklı sempozyumla başlıyor. İkinci bölümde, kolaylaştırıcılığı Nihat Sargın tarafından yapılacak olan, "TİP Deneyimi ve Günümüz Sosyalist Partileri" başlıklı panel yer alıyor. Panelin katılımcıları ise Mustafa Yalçın, Masis Kürkcügil, Veysi Sansöz ve Mesud Ömür. Etkinlik, Turhan Salman'ın kolaylaştırıcılığında, Çetin Altan, Kemal Nebioğlu, Sadun Aren, Şaban Erik, Tanık Ziya Ekinci ve Yusuf Ziya Bahadın'ın katılımıyla gerçekleştirilecek "TİP Parlamenterli Olmak" başlıklı söyleşiyle son bulacak.

Sanat Eleştirisi ve Edebiyat

"Sanat Eleştirisi ve Edebiyat" sempozyumu, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü ve Yıldız Teknik Üniversitesi'nin himayesinde, Timour Mouhiddine (INALCO) ve Bahriye Çeri'nin (Yıldız Teknik Üniversitesi) organizasyonu; 12-13 Kasım 2005 tarihlerinde, Yıldız Teknik Üniversitesi'nde gerçekleştirilecek. Modern dönem öncesi eleştiri, sanat eleştirisi ve edebiyat, Ortadoğu'da gerçeküstücülük ve yeni eleştiri gibi başlıklar altında gerçekleştirilecek sempozyuma Pierre Chuvin (IFEA) "Edward Said'in Bakışıyla Oryantalizm", Duygu Köksal (Boğaziçi Üniversitesi) "Erken Dönem Cumhuriyet Sanatı'nda Eleştiri ve Avrupa Modernizmi", Bahriye Çeri (Yıldız Teknik Üniversitesi) "Nahit Sırrı Örik ve Sanat Eleştirisi" ve Timour Mouhiddine (INALCO) "Ala Turka bir Gerçeküstücülük Le-

hine: André Breton'un Mektubu" başlıklı tebliğleriyle katılacaklar.

"İstanbul'da Ölüm" Sergisi

Osmanlı Bankası Müzesi, "İstanbul'da Ölüm; Osmanlı Payitahtında Ölüm ve Ölüm Ritüelleri" başlıklı, kendi projelendirdiği bir sergiye ev sahipliği yapıyor. Toplum yaşantısında ölümün ne denli önemli olduğu düşünüldüğünce, Osmanlı Müslüman toplumu, özellikle İstanbul nüfusunun toplumsal, kültürel ve zihinsel yapısını, bu yapının zaman içindeki değişimini anlamanın bir yolu da, ölüm olgusunu mümkün olduğunca etrafı bir şekilde incelemektir. Bu amaçla 1453-1922 yılları arasındaki 600 yıla yakın süre içinde Osmanlı Müslüman ölüm kültürünü ve olgusunu ele alan sergi, ölümün algılanışından miras paylaşımına, intihardan id-

ma, mezar taşlarından kardeş katline, değişen şahadet kavramından cenaze törenlerine kadar ölümün değişik vechelerini incelemeye çalışacak. Prof. Dr. Edhem Eldem'in küratörlüğünde hazırlanan ve belgeler, minyatürler, gravürler, dönem fotoğrafları, mezar taşları gibi objelerin yanında röprodüksiyonların da kullanılabileceği sergi, 16 Kasım 2005 Çarşamba günü açılacak ve 31 Mart 2006'ya kadar devam edecek. Voyvoda Cad. (Bankalar Caddesi) No:35/37 Karaköy
Telefon: 212 292 76 05
[www.obmuze.com]

Osmanlı Bankası Müzesi İstanbul Sohbetleri

Osmanlı Bankası Müzesi'nce her ayın ikinci çarşamba günü 18:30-20:30 saatleri arasında gerçekleştirilen, İstanbul'un tarihine

mimar gözüyle bakmayı amaçlayan sohbetin başlığı şöyle: İstanbul'un neyinden Söz Etmeli?

2,700 yıllık bir tarihin verilerini gizli ya da açık biçimde saklayan, her politik ve kültürel değişimde yeni bir kimlik kazanan İstanbul, 1950'den sonra tarihinin bütün fiziksel boyutlarını kat kat aşan kökten bir değişime uğramıştır. Tarihi çekirdeğinin iskeleti çerçevesinde kaotik bir megalopolistir. Kentin yarattığı sorunlara politik egemen kırsal kültürün yanıtı vermesi olanaksızdır. Prof. Dr. Doğan Kuban'ın "İstanbul'un neyinden Söz Etmeli?" başlıklı 16

Kasım'daki konuşması da, İstanbul söyleminde vurgulanması gereken öncelikler üzerine kurulu.

Obje ve Ritüel Söyleşileri

Osmanlı Bankası Müzesi'nce her ayın dördüncü çarşamba günü 18:30-20:30 saatleri arasında gerçekleştirilen, sanatın günlük yaşama yansımaları ve yaşamı algılayış kültürü üzerine söyleşinin başlığı şöyle: Osmanlı Müslüman Ölüm Ritüellerinde Devamlılık ve Değişim.

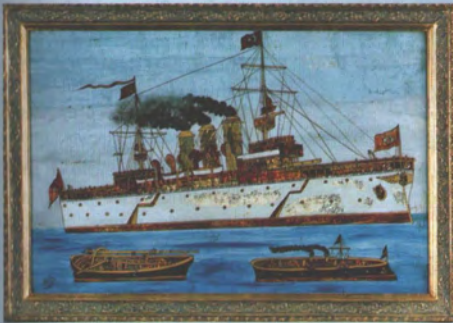
15. ve 20. yüzyıllar arasında, Osmanlı-İslam kültüründe ölüm ri-

tüelleri bir yandan İslam geleneğinin temeli üzerinde otururken, diğer yandan da Osmanlı kültürünün kendine has özellikleri nedeniyle etkileşime uğramıştır. Bu süreçte bir de 19. yüzyılda başlayan modernleşme hareketi eklendiğinde, ölüm ritüellerinin Batının etkisiyle bazı dönüşümlere uğradığı görülür. Prof. Dr. Edhem Eldem 30 Kasım'daki konuşmasında, bu ritüellerin süreç içindeki dönüşümünü örneklerle ele alacak. Voyvoda Cad. (Bankalar Caddesi) No:35/37 Karaköy
Telefon: (212) 292 76 05
[www.obmuze.com]

"Camaltında Devr-i Âlem" Sergisi

Haziran 2005'te kapılarını ziyarete açan Suna ve İnan Kırâç Vakfı Pera Müzesi dünya çapında önemli bir sergiye ev sahipliği yapmaya hazırlanıyor. Camın arka yüzeyine toz boya, guvaş, yağlıboya ve akrilikle yapılan ve antik çağlardan bu yana uygulanan bir resim tekniği camaltı resmi ve ilk kez dünyanın dört bir yanından örneklerin sergileceği zengin bir seçkiyle yer alıyor Pera Müzesi'nde. Günümüzde kaybolmaya yüz tutan bu sanat ve tekniğin önemli koleksiyonlardan derlenen yaklaşık 200 örneği "Camaltında Devr-i Âlem Dört Kitadan Örneklerle Camaltı Resimlerinin Büyülü Dünyasında Bir Gezi" sergisinde sanatseverlere sunuluyor. Sergide Avrupa, Asya, Afrika, Amerika örneklerinin yanı sıra Anadolu ve İslam eserleri de öne çıkıyor. Eski bir halk sanatı olan ve ülkeden ülkeye, kıtadan kıtaya değişik coğrafyalardan örneklerle bir arada incelendiği zaman benzerliklerin yanı sıra çok büyük çeşitliliklerin de gözlemlendiği, özellikle Anadolu camaltı sanatının bu yelpazede ne denli benzersiz yer tuttuğunu gösteren camaltı eserler 26 Ekim'de açılacak sergide yıl sonuna kadar ücretsiz olarak izlenebilecek.

Meşrutiyet Caddesi No.141; Tepebaşı Beyoğlu. Tel:212 334 99 00

Jean Dubuffet "Baskılar ve Resimler 1944 - 1984"

Haziran 2005'te kapılarını ziyarete açan Suna ve İnan Kırac Vakfı Pera Müzesi, Jean Dubuffet "Baskılar e Resimler 1944-1984" başlıklı sergisine ev sahipliği yapmaya hazırlanıyor. Kendi kendinin öncüsü olarak nitelenen, boya ve tuvalin yanı sıra kum, çakıl, kağıt hamuru, kurutulmuş otlar, çiçekler, ağaç kabukları, tutkal gibi sıra dışı pek çok malzeme kullanarak çağdaş sanata yepyeni bir soluk getiren Jean Dubuffet, 20. yüzyılda "Art Brut" (Ham Sanat) kavramının yaratıcılarından olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın karanlık günlerinden yola çıkarak önce Avrupa, sonra da dünya resmine yepyeni bir soluk getiren, resim dilini belki de başka hiçbir sanatçının yapmadığı kadar değiştiren, yapıtlarıyla birkaç kuşak sanatçıyı etkileyen "delişişek" usta Jean Dubuffet'nin 63 litograf ve serigraf baskısı ile 1 heykel ve 10 yağlıboya, toplam 74 yapıtı, Paris Dubuffet Vakfı ve Fransız Kültür Merkezi işbirliğiyle sergileniyor. "Baskılar ve Resimler 1944- 1984" başlıklı sergi, 26 Ekim 2005 – 8 Ocak 2006 tarihleri arasında Pera Müzesi'nde gezilebilecek.

Meşrutiyet Caddesi No.141; Tepebaşı Beyoğlu. Tel:212 334 99 00

"Picasso İstanbul'da"

Türkiye'de Batılı bir sanatçıya ayrılan ilk büyük sergide Picasso'nun önemli eserleri sergilenecek.

Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi (SSM), 24 Kasım 2005-26 Mart 2006 tarihleri arasında 20. yüzyılın en büyük ressamlarından Pablo Picasso'nun eserlerine ev sahipliği yapacak. Türkiye'de Batılı bir sanatçıya ayrılan ilk büyük sergi olma özelliğini taşıyan sergide, ressamın İspanya'daki ilk gençlik yıllarına dair çizimlerin de bulunduğu, tüm dönemlerini kapsayan 135 eser yer alacak.

Paris ve Barselona'daki Picasso müzelerinden, Musée d'art moderne Lille Métropole'den, FABA'dan (Fundación Almine Bernard Ruiz-Picasso para el Arte) ve aile koleksiyonlarından Picas-

so'nun torunu Bernard Ruiz-Picasso tarafından seçilen eserler kronolojik olarak sergilenecek. Sergide, ayrıca sanatçının çalıştığı stüdyoların ve yakın çevresin-

Yoksulların Yemeği, Paris, 1904
Çinko oymabaskı, 46 x 37,8 cm;
Musée Picasso, Paris
© Photo RMN / © Jean-Gilles Berizzi;
© Succession Picasso 2005

deki kişilerin, ünlü fotoğrafçılar tarafından çekilen fotoğrafları da yer alacak.

Sergi ve katalog çalışmaları Picasso biyografisti Marilyn McCully tarafından yapılıyor. Serginin sponsorluğunu ise Sabancı Şirketler Grubu üstleniyor. Sergi için hazırlanan katalogda, John Richardson ve Michel Leiris gibi uzmanlar tarafından kaleme alınan makaleler yer alıyor. Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanan katalogun, Picasso hakkında araştırma yapanlar için önemli bir kaynak görevi görmesi bekleniyor. Sakıp Sabancı Müzesi, sergi boyunca düzenleyeceği seminer ve film gösterimleriyle, ziyaretçilere Picasso'yu daha yakından tanıtmayı hedefliyor.

Sakıp Sabancı Cad. No: 22 Emirgan

Tel: 212 227 22 00

[http://muze.sabanciuniv.edu]

Tarih Vakfı'ndan Haberler

Eyüp Oyuncakçılığı Sergisi

Türkiye'de tarih bilincinin yerleşmesi için yıllardır önemli çalışmalar yapan Tarih Vakfı, aynı zamanda yerel ve sözlü tarih konusundaki çalışmalarını da uygulamalı eğitimlere dönüştürüyor. Şubat 2005'ten bu yana, Avrupa Birliği ile Türkiye İş Kurumu ortaklığında "Yeni Fırsatlar Programı" çerçevesinde yürütülen "Fener-Balat Semtlerinde Yaşayan Ev Kadınlarına Eyüp Oyuncakçılığı'nın Öğretilerek İş Sahibi Yapılmaları ve Sürdürülebilir İş İlişkileri Kurulması" projesi de bu tür çalışmalardan biri.

Tarih Vakfı'nın, geçmişte Eyüp üzerine yaptığı pek çok çalışma; oyun ve oyuncak tarihi konusunda yaptığı araştırmalar ve Eyüp oyuncakçılığının yeniden hayata geçirilmesi amaçları birleştirilerek, "Yeni Fırsatlar Programı"ndan sağlanan bir destekle bölge kadınlarının istihdamına yönelik bir proje yaratıldı. Böylece hem kaybedilmiş önemli bir kültürel mirasımız olan Eyüp oyuncakçılığının yeniden canlandırılması, hem de oyuncakların kadınlar tarafından üretilmesiyle, kayıt dışı ekonominin önlen-

mesi yolunda bir adım daha atıldı. Projeye Balat-Fener Kültür ve Güzelleştirme Derneği, Fener-Balat Semtleri Rehabilitasyon Programı ve Eyüp Belediyesi de katkı sağladı.

Fener-Balat bölgesinde yaşayan kadınlar, 3 ay süren Eyüp oyuncakçılığı eğitimi sırasında yarattıkları oyuncakları, şimdi Darphane'de sergiliyorlar. 21 Ekim-18 Aralık tarihleri arasında açık kalacak olan sergide, teflerden tahta kılıçlara, beşiklerden arabalara kadar çeşitli oyuncaklar ziyaretçilerin beğenisine sunuluyor. 21 Ekim-18 Aralık tarihleri arasında Darphane-i Amire'de açık kalacak olan sergi, daha sonra Eyüp Belediyesi'nin açmaya hazırlandığı müzenin Eyüp oyuncakçılığı bölümünde de sergilenecek.

Sergi Adresi: Darphane-i Amire, Sıra Odalar, Topkapı Sarayı 1. Avlusu, Aya İrini'nin yanı (Sultanahmet)

Tarih Kongresi Sona Erdi

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen, otuz yılı aşkın bir süredir tarihsel sosyolojinin biriktirdiği bilgiyi, bu bilginin biç-

mini ve ortaya çıkan sorunları tartışmak, aynı zamanda bu bilgi türünün potansiyelini ve tarih, sosyoloji ve siyaset bilimine kazandırdıklarını incelemeyi hedefleyen 5. Uluslararası Tarih Kongresi 26-28 Ekim tarihleri arasında ODTÜ Kültür Kongre Merkezi'ne "Tarihsel Sosyoloji-Stratejiler, Sorunlar, Paradigmalar" başlığıyla gerçekleştirildi. İstanbul Bilgi Üniversitesi'nden Prof. Dr. Mete Tunçay'ın açılış konuşmasıyla başlayan kongre, geniş bir izleyici topluluğuna ev sahipliği yaptı. ABD, İsviçre, Fransa, İstanbul ve Ankara'dan katılan konuklar 26 Ekim akşamı Fransız Büyükelçisi'nin verdiği resepsiyona katıldılar. Kongre "Tarih, Sosyoloji ve Siyaset Bilimi Arasındaki İlişkiler Üzerine Düşünceler" başlıklı yuvarlak masa toplantısı ile sona erdi.

Yeni Çıkan Kitaplar

Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme Başörtüsü-Türban

Murat Aksoy, Kitap Yayınevi, 320 syf.

Murat Aksoy'un İstanbul Bilgi Üniversitesi, İnsan Hakları Hukuku Bölümü'nce kabul edilen yüksek lisans tezinden oluşan bu kitap, son yılların en önemli tartışma ve gerginlik konularından olan türban konusuna değiniyor.

Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği

Hakan Özoglu, Kitap Yayınevi, 210 syf.

Kürt önde gelenlerine ve onların 20. yüzyılda ortaya çıkan milliyetçilik hareketlerine Türkiye çalışmaları çerçevesinde yaklaşan bu kitap, Osmanlı devletinin Kürt aşiretleriyle ilişkilerini birinci el kaynaklara bağlı kalarak anlatıyor.

Amat

İhsan Oktay Anar, İletişim Yayınları, 235 syf.

Olağanüstü dünyaların yaratıcısı İhsan Oktay Anar, aynalar, atlaslar, okunması yasak sır dolu kitaplar, savaşlar, güller, yenicilerin etrafında geçen bu masalsı, ironik ve derin felsefi anlatımlar yüklü romanında tarihin gizemli sayfalarını aralıyor.

Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve AK Parti Modernleşen Müslümanlar

Hakan Yavuz, Kitap Yayınevi, 424 syf.

Bu kitap İslamı, kendi entelektüel şartlarını oluşturarak Batı toplumlarının yabancı olmadığı bir dille sivil toplumu yeniden oluşturmaya çalışan bir çerçevede değerlendirerek tartışmalara farklı bakış açılarını getiriyor.

II. Dünya Savaşı

R.A.C. Parker, Dost Kitabevi, 332 syf.

Tarafların stratejileri, savaş güçlerinin zayıflığı ve direncinin ana hatlarıyla anlatıldığı bu kitap, II. Dünya Savaşı'nın nedenleri ve seyrine dair dengeli bir özet sunmasıyla diğer tarih kitaplarından ayrılıyor.

Felsefi İzlenimler

Taner Timur, İmge Kitabevi, 191 syf.

"French Theory"nin en çapraşık sorunlarının anlatıldığı bu kitap, çağın en ilginç felsefi tartışma konularıyla okuyucuyu tanıştırıyor.

Arapların Gözüyle Osmanlı Beyrut Şehremininin Anıları

Selim Ali Selam, Klasik Yayınevi, 234 syf.

1868-1938 yılları arasında Beyrut Şehreminliği ve Osmanlı Meclis-i Mebusan üyesi olan Selim Ali Selam'ın anılarını içeren bu kitap, bir Arap aydınının mücadeleleriyle dönemin özelde Lübnan, genelde Arap coğrafyasındaki yönelişlerine ışık tutuyor.

Gezegensel Ütopya Tarihi

Armand Mattelard, Ayrıntı Yayınları, 424 syf.

Mattelard bu kitabında, dünyanın dört bir yanındaki oluşumlarla, birlikte yaşamın dilini yeniden kazanmak için ekonomizme karşı

örülen toplumsal ağların uzun ve çelişkili tarihini sorguluyor.

Bir 'Göçüş' Öyküsü Nazê

İrfan Aktan, İletişim Yayınları, 195 syf.

Bu kitapta, Kürt aşiretlerinin, göç hikayelerinin iradeleri dışında evlendirilen kadınların hikâyesinde birleştiği 104 yaşındaki Nazê'nin hayatı anlatılıyor.

Muhammed Zahir Bigi Mâverâhünnehir'de Seyahat

Ahmet Kanlıdere (Haz.), Kitabevi Yayınları, 124 syf. Zahir Bigi'nin 1893'te Türkistan'a yapmış olduğu gezi sırasında tuttuğu notlara dayanan bu kitap, Batılı bir tatar Mollasının Doğu'daki Rus kültürü ve modern hayatla henüz tanışmamış dindaşları hakkındaki gözlemlerini içeriyor.

Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt 7 Liberalizm

Murat Yılmaz (Ed.), İletişim Yayınları, 740 syf.

Bu cilt, özelde Liberalizm düşüncesi, genelde de Türk siyasî düşüncesi hakkında daha derinlikli ve sürekli bir düşünüm için, bütün eksikleriyle birlikte, güçlü bir adım oluşturuyor.

Arapların Gözüyle Osmanlı İttihatçı Bir Arap Aydınının Anıları

Emir Şekip Arslan, Klasik Yayınevi, 214 syf.

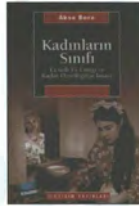
İmparatorluğun çöküşüne tanıklık etse de daima Osmanlı kimliğini ön planda tutan, önemli bir Arap aydını olan Emir Şekip Arslan'ın bu otobiyografisi, geçtiğimiz yüzyılın Türk-Arap ilişkileri üzerine önemli dersler veriyor.

Ücretli Ev Emeği ve Kadın Özelliklerinin İnşası Kadınların Sınıfı

Aksu Bora, İletişim Yayınları, 190 syf.

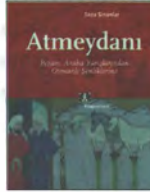
Bu kitapta, kadınların sadece kadın oldukları için ezildikleri gerçeğinin etrafında, bu ezilmenin onları kızkardeş yapıp yapılmadığı sorgulanıyor.

Bizans Araba Yarışlarından Osmanlı Şenliklerine Atmeydanı

Seza Sinanlar, Kitap Yayınevi, 88 syf.

Bu kitap, Tarihi Yarımada'nın en görkemli yapılarının arasında sessiz bir koridor olan Atmeydanı'nın anıtları, infazları, ayaklanmaları ve şenlikleriyle tarihini anlatıyor.

Dimetoka'dan Erzincan'a Bir Alevi Aşiret Balabanlılar

Vatan Özgül, Pan Yayıncılık, 248 syf.

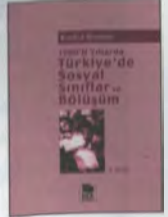
Bu kitapta, beş yüz yıl önce Dimetoka'dan göçüp Anadolu'ya yerleşmiş bir topluluk olan Balabanlılar'ın 1908 ile 1922 arasındaki dönemin toplumsal olaylarında oynadığı rol anlatılıyor.

1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar Ve Bölüşüm

Korkut Boratav, İmge Kitabevi, 142 syf.

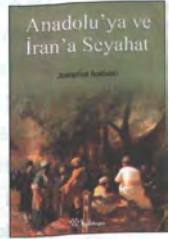
Günümüz Türkiye'sini kavramak için 80'li yılların mercek altına alınması gerekliliğini doğrulayan bu kitap, sınıflar arası ve sınıf içi dönüşüm ilişkilerini, burjuvazi-devlet bağlantılarındaki dönüşümleri ortaya koyuyor.

Anadolu'ya ve İran'a Seyahat

Josaphat Barbaro, Yeditepe Yayınevi, 132 syf.

Osmanlı-Venedik savaşları sürerken Akkoyunlu sarayına elçi olarak gönderilen Josephet Barbaro'nun dilinden Doğu Anadolu'dan Kafkaslar'a kadar yaptığı gezilerin anlatıldığı kitap, Batılı gözüyle dönemin savaşlarından kanunlarına, geleneklerinden sporlarına kadar birçok konuyu abartısız bir ifadeyle sunuyor.

1923-24 İstanbul'undan Erotik Bir Dergi Bin Bir Buse

Ömer Türkoğlu (Haz.), Kitap Yayınevi, 268 syf.

Bu kitapta, Rumi 1339-40 (Miladi 1923-24) yıllarında İstanbul'da yayınlanan *Bin Bir Buse: En Şen, En Şuh Hikâyeler* başlıklı erotik derginin, büyük çoğunluğu, buram buram 1920'lerin İstanbul'u kokan, gerek konuları, gerekse arka planları açısından yerel çeşnili hikâyelerle dolu, çıkmış bütün sayıları toplanmıştır.

Osmanlı Tarihçileri Projesi

Naima, İnternetle Buluşuyor!..

Tarihçi meslektaşlarımın ve tarihe meraklı okuyucuların dikkatini, ilk maddelerini kısa bir süre önce okurlara sunmuş olan *Osmanlı Tarihçileri* (www.ottomanhistorians.com) ansiklopedi projesine çekmek istiyorum. Osmanlı tarihçilerinin hayat ve eserlerinin kapsamlı bir şekilde ele alındığı projede maddeler internet ortamında arama işlevi eşliğinde araştırmacılara ücretsiz olarak sunuluyor. Hayatlarının bir kısmını Osmanlı devleti tebaası olarak geçirmiş bütün tarihçileri kapsayarak, Osmanlı tarihi araştırmacılarına doğru ve güncel bilgileri sunmayı hedefleyen proje bu amacına zaman içinde yeni maddelerin internet ortamında yayınlanması ve daha önce yayınlanmış maddelerde de düzeltme ve eklemeler yapılması ile ulaşacak.

Hakan T. Karateke*

Osmanlı Tarihçileri ansiklopedisi tüm Osmanlı tarihçilerini sistematik bir şekilde kapsayarak standart bir format içinde sunmasının yanı sıra, gerek bu tarihçiler ve gerekse eserlerinin içeriği ve tarihyazımı açısından önemlerine dair tipik ansiklopedi maddelerinden çok daha detaylı bilgi içerecek. Tarihi eserlerin yazma nüshalarının mümkün olduğunca tam bir listesini vermeyi amaçlayan ansiklopedide yayınlanmamış tarih eserlerinin de içeriklerinin detaylı olarak açıklanması hedefleniyor. Bu sayede Ortadoğu, Kuzey Afrika, Güneydoğu Avrupa ve Kafkasya alanında çalışan uzmanlar ve öğrenciler kadar bu bölgelerin tarih ve kültürleriyle ilgilenen herkes için temel kaynak eser olmayı amaçlayan *Osmanlı Tarihçileri* bu sahada yeni açılımlar yapma amacını taşıyor.

Osmanlı Tarihçileri Hakkında Yeni Bir Bio-Bibliyografik Eserin Gerekliliği

Osmanlı tarihçileri hakkında şimdiye dek elimizde bulunan iki temel başvuru kitabı Mehmed Tahir'in 1915-24 yılları arasında üç cilt olarak yayımlanmış olan *Osmanlı Müellifleri* ile Franz Babin-ger'in 1927'de yayınladığı *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke* (GOW) adlı eserleridir.¹ Yaklaşık 30 yıllık araştırmanın ürünü olan ve aslında bütün Osmanlı yazını kapsamayı hedef alan *Osmanlı Müellifleri* 1691 Osmanlı şeyh, fakih, şair, tarihçi, tabip, matematikçi ve coğrafyacısının hayatları ile beraber 9000'i aşkın eserden bahseder. Bireyleri alfabetik sıraya sokmak yerine faaliyet alanlarına göre tasnif eden Mehmed Tahir, bu suretle Osmanlı topraklarındaki entelektüel hareketliliğin çeşitliliğini de gözler önüne sermiştir. Büyük öl-

Öde Osmanlı Müellifleri'ni temel alan Babinger ise İran ve Orta Avrupa'nın çoğu yazma koleksiyonlarının yanı sıra, İstanbul, Kahire ve Hindistan yarmadısındaki yazma koleksiyonlarının basılı kataloglarını taramıştır. 380 kadar tarihinin hayatlarını ve eserlerinin isimlerini içeren GOW yayımların yayımlanmasa Osmanlı tarih yazıcılığı konusunda temel başvuru kitabı haline gelmiştir.²

SÖZ konusu bu iki eserin eksikleri yok değildir. *Osmanlı Müellifleri*'nin bulunduğu bibliyografik veriler çoğunlukla noksandır. Eserde “filan kırk üphaned görmüşüm” gibi araştırmacıyı yürekletirmekten uzak olan ifadeler hiç de az değildir. Öte yanda GOW Topkapı Sarayı ile bazı diğer önemli yazma koleksiyonlarını kapsamaz ve *İbâbinger*'in taradığı Hamidiye Katalogları diye bilinen kataloglar eksiklerle doludur. Buna rağmen, GOW kaynaklarını ve yazma künyelerini açıkça belirtmesi, içerdigi tarihi sayısı, kullanım kolaylığı gibi birçok açıdan Mehmed Tahir'in eserinin eksikliklerini gidermeyi başarmıştır.

Bütün eksiklikleri bir yana, *GOW*un 78, *Osmanlı Müellifler*nin ise 80 küsur yıl önce yayınlanması olduğu ve Osmanlı tarihçiliğinin geçen bir yüzyılda zarfında birçok yazma ve arşiv belgesinin bulunması ve yayımlanması ile birlikte büyük evrim geçirdiği unutulmamalıdır. Nitekim söz konusu yapıtları kullananlar, bu eserlerin içerdiği bilgilerin günümüzün bilimsel seviyesinin çok altında kaldığını ve birçok tarihi ve eser hakkındaki bilgilerin şimdi çok daha fazla olduğunu hemen fark ederler. Bunun yanı sıra özellikle komşu disiplinler olan Arapça ve Farsça yazınlar hakkında yapılan kapsamlı çalışmalar,³ genelde Osmanlı yazını ve özelde tarihyazını üzerine yapılacak bir çalışmayı kaçınılmaz kılmaktadır.

Projenin Kapsamı

Osmanlı Tarihçileri projesinin en önemli boyutlarından birini dil unsuru oluşturmakta. Daha önce komşu disiplinlerde eser vermiş olan araştırmacıların çalışmalarını belirli dillerle sınırlamış, örneğin C. Brockelmann ve F. Sezgin'in çalışmaları sadece Arapça eserleri kapsarsan, C.A. Storey çalışmasında sadece Farsça eserlere yer vermişti. Osmanlı tarih yazıcılığı bağlamında bu tür bir yaklaşım gerek Osmanlı İslamının üç klasik dili olan Arapça, Farsça ve Türkçe'nin saray çevrelerinde geniş ölçüde (ve dönüşümlü olarak) kullanılmasından dolayı ve gerekse kendimizi bu üç

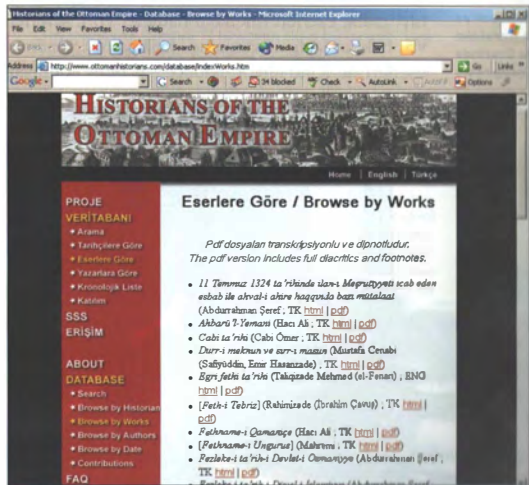

dille sınırlamak Osmanlı tarihine tamamen Müslüman âlimlerin bakiş aşıyla yaklaşmak anlanıma geleceği için bilhassa sorunludur. "*Osmanlı Tarihçileri*" projesinde bu engeli aşmanın yolu olarak dil konusunda kısıtlama yapmama ve eserlerle yazdıkları dillere bakmaksızın tüm Osmanlı yazarlarını kapsama yönünde karar alınmıştır.

Projenin başlığı, Osmanlı yazınına yakından tanıyanların akıllarına en azından üç soru getirecektir: "Osmanlı" kimdir? "Tarihçi" kimdir? ve "Tarih eseri" nedir? Bu soruların cevabı projenin sınırlarını da çizmektedir.

Öncelikle tarihçinin tanımıyla başlanabilir. Osmanlı bağlamında “tarihçi” kimdir? Bir vakanüvi-

Franz Babinger'in
Die
Geschichtsschreiber der Osmanen
und ihre Werke
adli eseri ile
Mehmet Tahir'in
Osmanlı
Müellifleri adlı
eserinin iç
kapakları.

Osmanlı Tarihçileri ansiklopedisi tüm Osmanlı tarihçilerini sistematik bir şekilde kapsayarak standart bir format içinde sunmasının yanı sıra, gerek bu tarihçiler ve gerekse eserlerinin içeriği ve tarihyazımı açısından önemlerine dair tipik ansiklopedi maddelerinden çok daha detaylı bilgi içerecek. Tarihi eserlerin yazma nüshalarının mümkün olduğunca tam bir listesini vermeyi amaçlayan ansiklopedide yayımlanmamış tarih eserlerinin de içeriklerinin detaylı olarak açıklanması hedefleniyor. Bu sayede Ortadoğu, Kuzey Afrika, Güneydoğu Avrupa ve Kafkasya alanında çalışan uzmanlar ve öğrenciler kadar bu bölgelerin tarih ve kültürleriyle ilgilenen herkes için temel kaynak eser olmayı amaçlayan **Osmanlı Tarihçileri** bu sahada yeni açılımlar yapma amacını taşıyor.

sin veya klasik formatta tarih eseri vermiş bir kişinin tarihçi olduğuna hükmetmek nispeten kolaydır, peki ama mesela Evliya Çelebi tarihçi miydi? Tabii kimin tarihçi olduğu veya olmadığı başlı başına bir makalenin konusu. Ancak burada projenin bakış açısından bakarsak cevap "evet" olacaktır. Proje tarihçi tanımlamasını mümkün olduğunca geniş tutuyor ve tanımlamayı eser üzerinden yapıyor. Evliya Çelebi'nin *Seyahatname'si* gerek içerdiği tarihsel bilgilerin çokluğu, gerekse doğrudan tarihyazımı sayılabilecek bölümleriyle bir tarih eseri olarak kabul ediliyor.

Ancak tarihçi tanımı sadece Osmanlı tarihi yazanları içermekle kalmıyor. Mesela peygamber biyografileri de birer tarih eseri olarak kabul ediliyor. *Osmanlı Tarihçileri* kronikleri olduğu kadar biyografik eserleri (menakıbnameler vb.), seferler vb. hakkında (gazavatname, fetihname) yazılmış eserleri de içine alıyor. Sadece saf birer edebiyat

eseri olarak yazılmış ve tarihsel bilgi kullanmayan eserler bu kategori dışında bırakılıyor.

*Osmanlı Tarihçileri*nde esas alınan dile dayalı bir sınırlama değil coğrafi bir sınırlama olduğundan "Osmanlı"nın kim olduğunun saptanmasında da yazarların dili bir rol oynamıyor. Farklı bölgeler farklı zamanlarda Osmanlı devletine dahil sayılıyor ve burada Osmanlı tebaası olarak yaşamış olanlar "Osmanlı" kabul ediliyor. Bu yüzden de, örneğin, Kahire'de 1517'den sonra, Atina'da 1830'a kadar ve İstanbul'da 1923'e kadar yazılmış eserler projeye dahil ediliyor. Bu bağlamda Osmanlı olmayanların, örneğin seyyahların yazdığı eserler ve her türlü arşiv malzemesiye temelde proje kapsamının dışında bırakılıyor. Fakat *Osmanlı Tarihçileri*'nin ileride modern Osmanlı tarihçiliği için temel başvuru kaynağı olacağı düşüncesiyle bazı istisnalar da yapılıyor. Mesela Osmanlı tabiyetine girmemiş, fakat devletin sınırlarının hemen dışında yaşamış ve birçok olaya tanık olmuş Ermeni tarihçilerin ve eserlerinin genel değerlendirmesini yapan uzunca bir madde ve benzerleri projeye dahil ediliyor ve bu çeşit maddelerin modern Osmanlı tarihyazımında kaynak kullanımında yeni açılımlar sağlayacağı ümit ediliyor.

Proje Nasıl Hayata Geçiyor?

Osmanlı Tarihçileri ilk önce 1998 yılında Hakan Karateke tarafından bütün Osmanlı yazını kapsayacak bir bio-bibliyografik referans kitabı meydana getirecek şekilde düşünülmüştü. Eldeki imkânların kısıtlı olması nedeniyle sonradan sadece Osmanlı tarihçilerini kapsayan bir projeye dönüştürüldü. Proje 2003 yılında Cemal Kafadar (Harvard Üniversitesi), Hakan Karateke (Harvard

Cemal Kafadar ve Hakan Karateke proje üzerinde çalışırken.

Üniversitesi) ve Cornell Fleischer (Chicago Üniversitesi) editörlüğünde faaliyete geçti. Osmanlı tarihi alanının tanınmış isimlerinden oluşan 15 kişilik bir danışma kurulu oluşturuldu.

Proje asistanları Osmanlı tarihi alanında yazılmış temel başvuru kaynaklarını ve araştırmaları satır satır tarayarak yaklaşık 1000 tarihçinin adından oluşan bir liste hazırladılar.⁴ Bu liste danışma kurulu üyelerine gönderildi ve listedeki tarihçileri hangi bilimkişilerinin yazabileceği hakkında tavsiyeleri istendi. Editörler bu tavsiyeler doğrultusunda tarihçiler hakkındaki maddeleri ısmarlama başladılar. Şimdiye kadar 50 kadar madde ısmarlandı. Gelen maddeler dikkatli okumalardan sonra ansiklopedinin formatına sokuldu.

Projenin şu anda bulunduğu aşamada yazarlardan projenin önem verdiği birçok konuda eklemeler ve düzeltmeler yapmaları istenmekte, bu da bazen bir maddenin son haline ulaşmasının aylar sürmesine neden oluyor. Eylül 2005'te ilk maddeler projenin internet sayfasında iki format üzerinden yayınlandı. Pdf formatlı maddelerde dipnotlar yer alırken şahıs, yer ve eser isimleri tam transkripsiyonlu olarak veriliyor. Html formatındakiler ise standart alfabeyle okuyucuya sunuluyor ve bunlarda yine standart alfahe üzerinden arama yapılabilir. Projede maddelerin Türkçe ve İngilizce olmak üzere iki dilde sunulması hedefleniyor. Fakat çeviriler orijinal maddelere göre ikincil öneme kabul edildiği için bunların yayınlanması daha uzun zaman alacaktır.

Sonu açık görünen projede, bu yazıda tek tek tartışmaya açılmayan birçok metodolojik zorluk da alt edilmeye çalışılıyor. Zaman içinde format ve içerik konusunda ayarlamalar yapılması plan-

lanan ve internet ortamında gelişen bir projenin en büyük getirisinin bu olduğu düşünülüyor. Modern Osmanlı tarihçileri camiasının projeden desteğini eksik etmemesi ve sadakati utanılacak bu eksikliğin beraberce giderilmesi umuduyla...

Projeye emek verenlerden bir grup.

* Dr., Harvard Üniversitesi,

Yakın Doğu Dilleri ve Uygarlıkları Bölümü

Notlar

1. Bu iki temel eserin dışında konuyu daha az kapsamlı işleyen ancak standart başvuru kitabı olanınmış çalışmalarından ikisi şunlardır: a) Ottoer M. von Schlecht-Weschrdin az bulunan ve az kullanılan *Die osmanischen Geschichtsschreiber der neueren Zeit* (Viyana, 1856) isimli eseri 1774-1826 yılları arasında eser vermiş tarihçilerin kısa hayat hikâyelerini içerir. Kiapta ilginç olan yazarın notlarda kendi kütüphanesindeki birçok tarih yazmasının detaylı içeriklerini aktarmasıdır; b) Mehmed Cemaladdin'in *Ayine-i Zürcâfâ* adlı eseri daha sonra genişletilerek *Osmanlı Tarih ve Müverripleri* başlığıyla tekrar yayımlanmıştır. Toplam 57 tarihçinin hayat hikâyelerini içerir (İstanbul, 1314/1896); yeni baskısı İstanbul, 2003.
2. GOW yayımlandığında oldukça eleştiri de almıştı. Kitap için yazılan tanıtma yazıları için bkz. N. Jorga, *Byzantinische Zeitschrift*, 28, (1928), 144-146; [N. Jorga], *Revue historique du Sud-est Européen*, 5/1-3, (1928), 81-88; J.H. Mordtmann, *Ungarische Jahrbücher*, 7/1-2, (1928), 164-167; Franz Taeschner, *Byzantinisch-Neugriechische Jahrbücher*, 7, (1928-29 [1930]), 489-494; F. Bajraktarevic, *Glasnik Skopskog Naucnog Drustva*, 7-8, (1929-30), 391-394; R. Hartmann, *Orientalistische Literaturzeitung*, 32/1, (1929), 41-44; F. Giese, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 84, (1930), 275-276; V. Minorsky, *Journal Asiatique*, 219, (1931), 179-82; Paul Wittek, *Der Islam*, 20, (1932), 196-207; (Türkçe tercüme hakkında) K. Beydilli, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1, (1984 [1985]), 358-365.
3. Arapça yazın için bk. Ferdinand Wüstenfeld, *Die Geschichtsschreiber der Araber und ihre Werke* (Göttingen, 1882); Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Literatur*, 2 cilt, (Leipzig, 1909); *Supplement*, 3 cilt, (Weimer, 1937-42); Fuat Sezgin, *Geschichte des arabischen Schrifttums*, 9 cilt, (Leiden, 1967-84) ve Farsça yazın için bkz. Charles Ambrose Storey, *Persian Literature: A Bio-bibliographical Survey*, (Londra, 1953-1997).
4. Burada başta Erdem Çıpa olmak üzere özveriyle çalışan proje asistanlarına hasseten teşekkür etmek isterim.

Manfred Korfmann'ın Ardından

Osman Bey'in Gelecek İçin Bıraktığı İzler

Uzun yıllar Türkiye'de çalışmış olan, Türkiye'yi ve Türkleri en iyi tanıyan "yabancılardan" olduğuna inandığım Osman Bey'in Türkiyeli pek çok dostu oldu. Ölümünden sonra kazı ekibi ve bana gelen taziye mesajlarından, bu dost çevresinin sandığımdan çok daha geniş olduğunu gördüm. Kendisiyle 1988 yılında Ankara'daki Kazı Sonuçları Toplantısı'nda sevgili hocam Mehmet Özdoğan aracılığıyla tanıştım. Osman Bey, yeni başlayacak Troia kazısı için bir Türk öğrenci arıyordu. Çok kısa bir tanışmadan sonra, fazla uzatmadan (her zaman olduğu gibi) ne zaman nerede olmam gerektiğini söyledi ve vedalaştık. Ben ise gerçekten Troia'da çalışacak olmama hâlâ inanamıyordum.

Rüstem Aslan*

Hafızamda ortaokul öğretmenim rahmetli Ali Çiçekli'nin Troia ve Homeros için söyledikleri ve *İlyada*'dan aklımda kalan "gül parmaklı şafak"; "şarap rengi denizlerde uzaklara açılmak"; "uzun gölgeli karğınların altında" ve benzeri "kanatlı sözler" dolaşıp duruyordu. Yani, arkeoloji eğitimine henüz başlamış biri olarak Osman Bey'in ve Troia'nın ellerine fırlatılmıştım.

Yabancı dil bilgisi neredeyse hiç olmayan bir Türk öğrencisi olarak, 1988 yılı Haziran'ında başlayan yeni dönem kazılarına katıldım. Herkes için oldukça stresli ve çok yoğun bir dönemdi; hepimiz Osman Bey'in stresli halinden payımızı alıyordu. Beşik-Yassı ve Sivritepe kazıları nedeniyle Yeni-

köy'de kalınıyordu. Her gün Troia'ya gidiş geliş, çalışma koşullarını biraz daha zorlaştırıyordu. Kazı ekibinde Alman ve Türk öğrenciler vardı ve benim edindiğim ilk izlenim Osman Bey'in ayırım yapmadan herkese aynı davrandığıydı. Bana ve diğer Türk öğrencisine "Eğer gerçek anlamda arkeoloji yapmak istiyorsanız iki yabancı dil öğrenmek zorundasınız. Örneğin Almanca ve İngilizce" demiş, masasının üzerinde duran gülü gösterip "*Die Rose*, Türkçe 'gül' demek" diyerek bana ilk Almanca kelimeyi öğretmişti.

1988 yılında Troia, harabe harabesiydi. Ne olduğu anlaşılmayan birkaç duvardan başka bir şey yoktu. Turistler örenyerindeki duvarların üzerinden geçerek Troia'yı dolaşıyorlardı. Turistlere yö-

nelik ne bir tuvalet, ne de bilgilendirici bir levha vardı; yani Troia tarihinin en kötü dönemini yaşıyordu. Ayakta duran tek "kalıntı" Troia Atı'ydı.

Üç ayı aşkın bir süre devam eden 1988 çalışmasında kazılarla birlikte örenyerini düzenleyici çalışmalar başlatılmıştı ve bu çalışmalarda Çanakkale'den herhangi bir ilgili veya katkısı alınmıyordu.

Osman Bey'in Demircihöyük (1975-78), Beşik-Yası, Beşik Sivritepe (1982-1987) kazılarında olduğu gibi, Troia'da da en modern yöntemler uygulanmış, daha bşısından itibaren çokuluslu, disiplinlerarası bir ekip oluşturulmaya başlanmıştı. Zaten kazı Cincinatti Üniversitesi'nin ortaklığı ile (Prof. Brain Rose) yapılıyordu. Bu eğilim her yıl giderek arttı ve kimi yıllarda sayıları 100'e varan kazı ekiplerinde Arjan'tın'cilen Gürcistan'a, Yunanistan'dan İrlanda'ya 22 farklı ülkeden uzman yer almaya başladı. Bu, Osman Bey'in çok önemseydiği bir durumdu ve 2005 yılına kadar da devam etti.

Osman Bey'in çalışmaları kısa sürede meyvelerini vermeye başladı. İkinci yıl sonrasında Türkiye'de ilk defa bir örenyerine Türkçe, Almanca, İngilizce hazırlanmış, oldukça detaylı bilgiler veren panolar yerleştirildi; turist yürüme yolları yapılmaya başlandı. Bu süreçte Troia'yı "kendi malı" gibi gören, Troia'dan her anlamda faydalanan Çanakkalelilerden hiçbir destek alınmadı, hatta çalışmaları engellemeye kalkınlar bile oldu. Ama kısa bir süre sonra Osman Bey'in çalışmalarının sadece geçici bir süre için değil, sonraki kuşakları düşünerek yapıldığı anlaşılmaya başlandı ve sustular. Nihayet Troia hak ettiği ilgiyi görmeye başlamıştı.

Kazılar ise hem Troia kalesi hem de Troia aşağı kentinde yoğun bir şekilde devam ediyordu. Daha ilk yıldan itibaren aşağı kentin manyetik prospeksiyonu yapılmaya başlanmıştı. Klasik dönem cadde sistemi daha ilk yıllarda anlaşılmaya başlanmıştı. Kalede ise özellikle ilk tunç çağı kronolojisine yönelik kazı problemleri çözülmeye çalışılmaktaydı.

Arkeolojik açıdan önem taşıyan kronolojik sorunları çözmek amacıyla, MÖ 3. bine ait iç kaledeki "Schliemann Yarması"nın olduğu alan tümüyle yeniden kazıldı. Yıllar geçtikçe buradaki kazılar dü-

zenli bir şekilde, dışı doğru devam ettirildi. Önceden bilinmeyen Troia III-V'e kadar olan evrelere ait mimari ve çanak çömlek bazında yeni sonuçlara ulaşıldı. Böylece kuşaklar boyunca arkeologlar için bir çıkış noktası olan Troia'nı, Doğu ile Batı arasındaki önemi yeniden ortaya konulmuş oluyordu.

Bu çalışmalarla, aynı zamanda komuoyunda en çok tartışılan, 20'den fazla "hazine buluntusunun" farklı yüzyıllara ait olduğu anlaşıldı. Ünlü "Priamos Hazinesi"- "Hazine A" ise ilk tunç çağına, yani MÖ 2500'lere tarihleniyordu.

Osman Bey'in daha önce yapmış olduğu çalışmalar Troia ile daha bir anlam kazanıyor ve arkeolojik terminolojideki yerini almaya başlıyordu. İşte bu terminolojilerden biri de MÖ 3. bin yerleşmelerinin coğrafi dağılımını dile getiren "Denizsel Troia kültürü" idi.

Troia'daki bu döneme işaret eden Troia I-III dönemi kalesi, bilindiği üzere büyük megaronları ve hazine buluntularıyla büyük anlam taşıyordu. "Denizsel Troia kültürü"nün daha başlangıcından itibaren bir aşağı kentte sahip olduğu da kazılar sonucunda ortaya konulmuştu.

Kazılar ilerledikçe son tunç çağı aşağı kenti ile ilgili arkeolojik veriler de yoğunlaşmaktaydı. Troia Savaşları dönemi olarak kabul edilen son tunç çağı aşağı kenti ile ilgili detaylar buranın o dönem dünyasındaki, ticaret sistemindeki rolünü daha belirgin bir şekilde ortaya koyuyordu. Son tunç çağı aşağı kentine ait bir savunma sistemi daha vardı. Söz konusu bu sistem, sonraki dönem aşağı kent yerleşmelerinde de saptandığı gibi, ahşap konstrüksiyonlardan meydana gelmekteydi. Tunç çağı Troia'sı 90.000 metrekairelik aşağı kenti ve 11.000 metrekairelik bilinen kalesiyle, şimdiye kadar sanıldığından sekiz kat daha büyüktü.

Tüm arkeolojik çalışmalara paralel olarak örenyerindeki turist yürüme yolları, bilgilendirme panoları, restorasyon ve konservasyon çalışmaları da gittikçe yoğunlaşıyordu. Kendi tanım-lamasıyla anlatacak olursak, Osman Bey, sevgilisi Troia'ya duyduğu aşkı, burayı her anlamda güzelleştirerek dile getiriyor, aynı zamanda geleceğe yönelik projelerini hayata geçirmek için ilk

Osman Bey, kazı yapan klasik arkeolog çerçevesinin dışında bir kişiliğe sahipti. Onun için araştırmalar Troia'da kazı yapmakla sınırlı değildi. Örenyeri ve çevresinin korunması, iyileştirilmesi, önce o bölgede yaşayan insanlara ve sonra geniş bir kitleye anlatılması da onun sorumluluk alanına giriyordu. En azından, Türkiye'de çalışan çok sayıdaki yerli ve yabancı akademisyenin tersine, kendisi bu sorumluluğu hissediyor, üstleniyordu; yani onun için Troia'daki çalışmalarla elde edilenler laboratuvar bilgilerinden ibaret değildi; çalışmaların bir de etik yönü vardı.

adımları atıyordu. Burada yaşayan herkesten çok daha önce, Troia'ya ait yakın bölgenin yavaş yavaş arsa spekülâtorleri tarafından kuşatılmakta olduğunu fark etmişti. Homeros'un doğası, tarihten ve kültürden payını almadığı kişiler tarafından işgal edilmek üzereydi. İşte tam bu aşamda Osman Bey, Prof. Dr. Halet Çambel, Prof. Dr. Mehmet Özdoğan, Prof. Dr. Bozkurt Güvenç gibi meslektaşlarının da yardımını alarak önce Troia'nın yakın çevresini koruma altına alıp, daha sonra da 1970'li yıllarda hazırlanmış olan "Tarihi Troya Milli Parkı" projesini Bakanlar Kurulu'dan geçirmek için Türkiye'de ve Türkiye dışında, politikacılar, akademisyenlere kadar çalmadık kapı bırakmadı. Çabaları sonuç vermeye başlamış, Troia'nın yakın çevresindeki pek çok önemli arkeolojik ve doğal çevre kurul kararlarıyla koruma altına alınmıştı.

Osman Bey, kazı yapan klasik arkeolog çerçevesinin dışında bir kişiliğe sahipti. Onun için araştırmalar Troia'da kazı yapmakla sınırlı değildi. Örenyeri ve çevresinin korunması, iyileştirilmesi, önce o bölgede yaşayan insanlara, daha sonra daha geniş bir kitleye anlatılması da onun sorumluluk alanına giriyordu. En azından, Türkiye'de çalışan çok sayıdaki yerli ve yabancı akademisyenin tersine, kendisi bu sorumluluğu hissediyor ve üstleniyordu; yani onun için Troia çalışmalarla elde edilen laboratuvar bilgilerinden ibaret değildi. Çalışmaların bir de etik yönü vardı. Ne yaparsa yapsın bunu hiçbir zaman unutmuyor, unutturmuyordu.

Troia kazı sonuçları, arkeoloji dışındaki yan bilim dallarını da harekete geçirdi. Hititologların 1930'lu yıllardan beri tartışageldikleri Troia (Ilios)=Wilusa özdeşliği yeniden ele alındı. Troia'da ilk kez bulunan Luwice yazılı mühür, son tunç çağında Troialıların dilleri konusunda büyük bir ipucu vermekteydi; yani, Troia'nın bir Anadolu kenti olduğu görüşü ağırlık kazanmaktaydı.

Filolojik ve arkeolojik veriler sonrasında dünyanın en önemli Hititologları, Wilusa'nın (Troia)/(W)Ilios o dönemdeki Anadolu ve Yakındoğu'nun merkezi gücü olan Hititler sisteminde ikincil bir rol oynadığı konusunda görüş birliğine vardılar.

Wilusa ve Hitit İmparatorluğu arasında imzalanan devlet antlaşması döneminde, Troia kalesinin gösterişli ve askeri açıdan da oldukça görkemli bir durumda olduğu Osman Bey'in araştırmaları sonrasında ortaya konulmuştu. Troia savuma duvarlarının önünde büyük kuleler yapılmış, korunması güç olan batı girişi kapatılmış ve kent güneşe doğru genişletilerek yeni bir savunma hendeğiyle çevrilmiştir. Schliemann'dan sonra yeniden araştırılmaya başlanan, sşığı kentin hemen bitimindeki yapay mağara içinde bulunan "su tüneli" MÖ 3. binde yapılmış olsa da, MÖ 2. binde de aşağı kentin su ihtiyacını karşılamış olmalıydı. Söz konusu bu yer, Wilusa Kralı Alaksandor ve Hitit Kralı Muwattalı arasında imzalanan antlaşmada adı geçen "yerin altındaki yol", KASKAL.KUR olabileceği kabul edilmektedir.

Aşağı kentin farklı alanlarında yapılan kazılar, Troia'nın MÖ 13. yüzyılda 300.000 metrekairelik bir alana yayılmış ve nüfusu ise en yüksek seviyeye (7000 ile 10.000 arası) ulaşmış olduğunu ortaya koymuştu. Troia artık bu dönemde daha önceden sanıldığından 15 kat daha büyüktür. Bu görkemli ve zengin dönemin yaklaşık olarak MÖ 1200'lerde yangın ve savaşa işaret eden felaketle sona erdiği tespit edilmiştir.

Evet, Osman Bey hem arkeolojik kazılar yapıyor, hem de örenyerinin restorasyonu ile bakımını da sağlayarak, içinden çıkılmaz Troia'yı ziyaretçileri için anlaşılır kılıyordu. Onun için en önemli sorunlardan biri de Troia'daki bir müzenin yokluğuuydu. Eserler çıktıkları yerde sergilenmeliydi; ama Troia hazineleri yarın geri verilse, bırakın sergileyecek, doğru dürüst koruyacak bir yer bile yoktu. Öncelikle Troia'da bir müze projesini gündeme getir-

mek, Troia eserlerinin gündeme gelmesiyle mümkündü. Bu arka planla 1998 yılında Almanya'da sergilenecek bir Troia sergisinin hazırlıklarına başlandı. Sergideki Troia eserlerinin tümü Türkiye'den gelen eserlerden oluşmaktaydı. Sergi, konsepti ve kitabıyla büyük ilgi çekti.

Böylelikle, Troia'yı daha önceden bilmeyenlerin dikkati, 2001/2002 yılında Almanya'da gösterilen büyük Troia Sergisi sonrasında, burada yoğunlaştı. Sergi bir milyona yakın ziyaretçisiyle Avrupa'yı etkileyen bir kültür olayı oldu.

Osman Bey'in gönlünde yatan, sergideki konseptin sergi sonunda açılacak olan müzede devam ettirilmesi. Müze ile ilgili bazı girişimler oldu ise de, o günden bu güne kadar önemli bir adım maalesef atılmadı.

Yoğun çalışma temposu arasında verilen emeklerin boşa gitmediğini gösteren gelişmeler de oluyordu.

1996 yılında, içinde koruma altına alınan 50'den fazla arkeolojik yerleşmenin bulunduğu Homeros'un doğasının "Troia Tarihi Milli Parkı" olarak ilan edilmesi onu çok sevindirmişti. Kararı duyduğu günün sevincini yakındakileriyle paylaşmış ve birkaç gün sonra da evinde bir kutlama akşamı organize etmişti. Daha sonra ise, 1998 yılında, Troia, UNESCO tarafından Dünya Kültür Mirası Listesi'ne alınmıştı. Bu kararda da çabaları büyük rol oynayan Osman Bey, çok sevinmekle beraber, söz konusu kararların Türklere bir sorumluluk yüklediğini de her fırsatta dile getiriyordu. Ama maalesef Türk tarafı imza attığı hiçbir kararın peşine düşmedi; ne Troia Müzesi, ne Milli Park, ne de UNESCO'nun Dünya Kültür Mirası Listesi, sorumlulukları harekete geçirebildi. 1988 yılından sonra Troia'daki ziyaretçi sayısı 50.000'den 500.000'e çıkmıştı ama, resmi kurumların Troia'ya gösterdiği ilgiye hiçbir değişiklik olmamıştı.

Osman Bey, her sözünde Troia'daki araştırmaların, çok sayıdaki yerleşim evreleriyle gelecekte de insanlık için büyük önem taşıyacağını vurgulamaktaydı. Troia ile birlikte, Asya sınırından Avrupa'ya uzanan 7500 yıllık bir kültür tarihi ile karşı karşıyaydık.

Artık kendisi de kazı çalışmalarının yayınlanarak sona erdirilmesi gereğini ve gelecek kuşaklar için ise, tunc çağı mezarlıklarını araştırma konusu kapsamında olduğunu anlatmaya çalışıyordu. Troia, Osman Bey'den sonra "harabe harabesine" dö-

Osman Bey, hem arkeolojik kazılar yapıyor, hem de örenyerinin restorasyonu ile bakımını sağlayarak, içinden çıkılmaz Troia'yı ziyaretçileri için anlaşılır kılıyordu. Onun için en önemli sorunlardan biri de Troia'da bir müzenin yokluğu. Eserler çıktıkları yerde sergilenmeliydi. Ama Troia hazineleri yarın geri verilse, bırakın sergileyecek, doğru dürüst koruyacak bir yer bile yoktu. Öncelikle Troia'da bir müze projesini gündeme getirmek, Troia eserlerinin gündeme gelmesiyle mümkündü.

nüşmemeliydi. Bunun hazırlıkları yapılmıştı. 2004 yılında Çanakkale-Tübingen Troia Vakfı kuruldu.

Osman Bey, vakfın tam anlamıyla aktif hale geçmesini görmeyen hayata veda etti. Hayatı boyunca bu bölgeyle ilgili eşsiz kitap ve makalelerin olduğu kütüphanesini ise vakfa bağışladı. Kendinden sonra Troia ve vakfa Çanakkalelilerin, Troialıların her açıdan sahip çıkmasını arzuluyordu.

Evet, Osman Bey'i büyük bir arkeolog yapan, sadece onun Troia ve Anadolu prehistoryası alanındaki derin bilgisi değil, aynı zamanda diğer bilim dallarına, edebiyat ve tarihe duyduğu ilgiydi. Ele attığı her konuyu o dönemin koşulları altında algılamaya ve karşılaştığı sorunları da yine o koşullar içinde çözmeye çalışırdı. Pek çok dildeki kitapları, makaleleri, kazı raporları, kitap eleştirileri tek başına bir kitap oluşturacak sayıdadır. Günlü hayatında politik bir kişiliği yoktu, ama politik görüşlerini cumhurbaşkanından köylüye kadar her türlü insana da paylaşırdı.

Çok verimli bir çağında hayata gözlerini yumdu. Son günlerine kadar öleceğini bildiği halde, büyük bir çabayla, uzaktan da olsa çalışmalara katıda bulunmak için çırpındı durdu. Ve Troia hasretiyle hayata veda etti.

Üniversitedeki çalışma odasında şu yazı vardı: "Gelecek, Bıraktığın İzdir"

Osman Bey, bizler sizin bıraktığınız izden geleceğe doğru yürümeye devam edeceğiz.

Nur içinde yatsın.

* Tübingen Üniversitesi

Halil Berktaş ile Söyleşi

Ermeni Konferansı'nın Ardından...

"Önümüzdeki on yılda, genişleyen bir tartışma ufku yaşayacağız çeşitli anlamlarda. Bu sadece daha çok tartışmayı ve daha özgür tartışmayı değil, aynı zamanda çok değişik platformlarda tartışmayı da içerecek. Özellikle uluslararası bilim platformlarında, gerek Türk milliyetçi tarihçiliği, gerekse Ermeni milliyetçi tarihçiliği ile ciddi tartışmalar yaşayacağımız bir beş-on yıl olacağını düşünüyor, umut ediyorum. Bunların öyle Türk'ün Türk'e propagandası kabilinden toplantılar olmayacağına, uluslararası bilim âlemi önünde ve dünya tarihçilerinin katılımıyla yapılan tartışmalar olacağına altını kuvvetle çizmek istiyorum."

Sedat Şenoğlu

Mayıs ayında düzenlenmeyi planladığımızı ancak bazı talihsiz olaylardan dolayı Eylül ayına ertelediğimiz konferans nihayet geçtiğimiz ay gerçekleşti. Mayıstan Eylül'e kadarki süreçte yaşadıklarımız, gelen tepkiler, konferans kurgunuzda herhangi bir değişikliğe neden oldu mu?

Hayır, hiçbir önemli kurgu değişikliği olmadı. Ama şu oldu: Mayıs'taki ertelemenin, 22 Eylül akşamı öğrendiğimiz, Dördüncü İdari Mahkemesi'nin "yürütmeyi [konferans] durdurma" kararına ve oradan da 24-25 Eylül'de konferansı nihayet yapabilmemize giden yolda, bu konferans, başlangıçta bizim aklımızdan hayalimizden geçmeyen muazzam bir önem ve ivme kazandı. Bütün o engelleme çabaları, yani şöyle geriye dönüp bir düşünürsek, 17-24 Mayıs arasında milliyetçi çevrelerin ve bu arada özellikle CHP başkan yardımcısı Şükrü Elekdağ'ın konferansa yönelttiği saldırılar ve engelleme çabaları, sonuçta 24 Mayıs 2005 günü Meclis'te yine Şük-

rü Elekdağ'ın başını çektiği, (son günlerde, Van rektörü Yücel Aşkın'ın "Ermeni" olduğu iddiasıyla tekrar dikkat çeken) AKP milletvekili Ramazan Toprak'ın da (direkt olarak sokağı göreve çağırmak suretiyle) katıldığı bir kışkırtmayla düzenlenen mizansen, ilk ağızda, Boğaziçi Üniversitesi Rektörlüğü tarafından konferansa ev sahipliği yapmanın ertelenmesine yol açmıştı. Burada kullandığım ifadelerle, farkındasınız, bazı şeylerin altını özellikle çizmek istiyorum. 24 Mayıs öncesinde hasında ve nihayet 24 Mayıs'ta parlamentoda olup bitenlerden ötürü kamu belleğinde sanki bir tek Adalet Bakanı Cemil Çiçek'in adı kaldı. Çünkü sonuçta, Hükümet Sözcüsü olarak kendisine söz verildi ve "milleti arkadan hançerliyorlar" da dediği, kendisinin savcılara talimat verme yetkisi olmadığından da yakındığı, o korkunç, Türkiye'ye asla yakışmayan konuşmayı Cemil Çiçek yaptı. Böylece, bilim ve düşünce özgürlüğüne tamamen düşman bu girişimin sorumluluğu, Cemil Çiçek'in üzerinde kalmış oldu.

Ama Cemil Çiçek o günlerde tezgahlanmak istenen baskıların, saldırıların aslında sadece bir parçasıydı. Şunu unutmuyorum, hiçbir konferans düzenleyicisinin veya katılımcısının da unutacağını zannetmiyorum, kamuoyunun da unutmamasından yana değilim: Bir kere, resmî söylemin (Yusuf Halaçoğlu gibi) bazı sözcükleri, daha ilk andan, yani 18 Mayıs sabahından itibaren, son derece önyargılı ve gayet "politik" bir şekilde, bu konferansa karşı tavır aldılar; suçlayıcı demeçler vermeye koyuldular. Onlara, "hepsi aynı takımdan" diye başlayıp, "İngiliz filologu mu uluslar arası hukuk tartışacakmış?" diye devam eden - yani sanki programın bütününe hiç bakmamışçasına - sırf Murat Belge'yi kendisine hedef seçerken, bilimsel vekarı ucuz ve haksız bir espiye feda ediveren - bir demeciyle, İlber Ortaylı da katıldı. Politikacılar arasında ise, esas bastırma, saldırma rolünü baştan sona Şükrü Elekdağ oynadı.

Evet, Şükrü Elekdağ'ın özellikle kötü bir rolü oldu o günlerde. Ermeni meselesindeki Türk resmî söylemine yüzde yüz angaje bir emekli büyükelçi olarak, davranışlarının bütününe baktığımızda, âdetâ CHP adına değil, adı konmamış, kiliği ve sınırları belirsiz bir "derin devlet" adına davrandığı izlenimini ediniyoruz. Bunun, konferansın öncesine giden bir öyküsü var. Bir kere, 2000 Ekim'inden bu yana geçen beş yıl içinde, Türkiye'de resmî söylemin dışında bir dil ve yaklaşımla konuşmak isteyenleri suçlama, yalanlama, etkisizleştirme, hattâ yerine göre aşağılama girişimlerinde, başrolü hep Şükrü Elekdağ oynadı. Paraza benim veya Ayhan Aktar'ın veya Taner Akçam'ın demeç ve yazılarımıza, ya da bizlerle yapılan röportajlara, hemen birkaç gün içinde sözümona "yanlış"lar, hayli saldırgan bir üslupla, hep Şükrü Elekdağ'dan geldi. Çok daha önemlisi, biliyorsunuz, 2005 yılı başlarında hükümetin Ermeni meselesinde yeni bir çıkış, yeni bir esneklik arayışı içinde olduğu izlenimini verdiği bir sırada, Şükrü Elekdağ CHP'den AKP'ye ve hükümete yönelik bir politik taarruzun, kapsamlı bir manevranın başlatıcısı oldu. Ünlü tarihçi Arnold Toynbee'nin yazılmasına büyük katkıda bulunduğu "Mavi Kitap"ın tamamen propaganda amaçlı bir palavra olduğunun kabul etmesinin İngiliz Parlamentosu'ndan talep edilmesini, Elekdağ önerdi ve önce Deniz Baykal'a, sonra parlamentoya kabul ettirdi. Böylece CHP, bu konuda AKP'ye âdetâ bir ulusal koalisyon önerisi götürmüştü. Bunlar, eski resmî söylemin dışında adımlar atılabileceği izlenimini veren bir hükümet önderliğini, tekrar ve sıkı sıkıya o resmî söylemin içine hapsetmek, uluslararası alanda-

ki manevra ve esneklik alanını, söylem değiştirme olanaklarını yok etmek, geçmişin katı Türk milliyetçisi tutumunu tekrarlamaya mahkûm etmek anlamını taşıyordu. Nitekim 24 Mayıs günü TBMM'de Şükrü Elekdağ ve Ramazan Toprak "partilerüstü" bir demarş görünümünde peşpeşe konuştuklarında, Cemil Çiçek'in, bu hiçbir şeyi mazur göstermez ama, biraz da bu aşırı milliyetçilik açık arttırmasında geride kalmamak dolduruşuna geldiğini sanıyorum. Aradan dört beş ay geçmiş olduğu bugün, bunları hatırlatmak ve altını çizmek gereğini duyuyorum.

Ayrıca nisbeten daha önemsiz, tefferruat kabilinden bir noktaya da dikkat çekmek isterim. 24 Mayıs tarihinde bütün bu baskılar ve son derece gergin ortam karşısında Boğaziçi Üniversitesi Rektörlüğü, konferansı iptal etme kararı ya da hattâ bizatihi konferansın kendisini erteleme kararı almadı. Alabileceği biricik kararı, *konferansa ev sahipliği yapmayı erteleme* kararını aldı. Bu durumda, Boğaziçi Rektörlüğü'nün kararını tamamen saygı ve anlayışla karşılayan bizler, Hazırlık Komitesi ve Danışma Kurulu olarak kendimiz genişletilmiş bir toplantı yaptık. 25 Mayıs'ta benimsediğimiz basın açıklamasıyla, hem konferansın ertelenmesine yol açan bütün haksız saldırı ve baskıları, parlamentodaki mizansen ve Adalet Bakanının konuşmasını eleştirdik, hem de bu konferansı "yakın bir gelecek içinde" yapacağımızı tekrar ilân ettik. Şunu vurgulamak isterim: Bu bir boş laf, alelusul verilmiş bir söz değildi. Kendi *kendimize* ve kamuoyuna karşı ciddi bir taahhüttü. Yani kesinlikle konferansı 2005 yılı içinde yapacağımıza, yapabileceğimize inanıyorduk. Çünkü bir kere, Türkiye'deki hukuk düzenini hiçbir şekilde ihlâl etmeyen, yapılması en temel hak ve özgürlüklerden olan, hukuken hiçbir şekilde engellenemeyecek bir konferans, bir dü-

şünce faaliyeti söz konusuydu. Bu katıksız haklılık duygusunu içimizde taşıyorduk ve taşımaya devam ediyoruz. İkincisi, konferansın ertelenmesine kamu-oyu ve medya da çok büyük bir demokratik tepki göstermişti. Bu tepkinin boyutları, Türkiye'nin, rüz-gâra tüküren veya akıntıya kürek çeken, her neyse, bir takım antidemokratik girişimlere rağmen bilim ve düşünce özgürlüğünün savunulması doğrultusunda ne kadar büyük bir demokratik birikimi olduğunu da kanıtlamış ve bu konferansın geleceği konusunda güven duymamızı sağlamıştı. Yine hatırlayacaksınız, o günlerde Türk siyaseti açısından olağanüstü bir şey de oldu. Önce Meclis Başkanı Bülent Arınç, arkasından Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, arkasından Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, peşpeşe demeçler vererek, (özetle) bu konferansın yapılabilmesi gerektiğini, Türkiye demokrasisinin buna layık olduğunu, konferansın yapılamamış olmasının ise üzücü bulduklarını belirttiler. Doğrudan doğruya kendi hükümetlerinin bir bakanı konumunda olan Cemil Çiçek'i yalnız bıraktılar. Hattâ Cemil Çiçek, hükümet adına konuşmamış olduğunu, sadece kendi kişisel görüşlerini dile getirdiğini söylemek zorunda kaldı.

Mayıs sonu böyle gergin, karışık, uğultulu bir dönemdi ve biz hepimiz çok kızmış, çok üzülmüş, çok yorulmuştuk. Haziran ayında biraz dinlenmek ve durumu toparlamak ihtiyacındaydık. Haziran ayının ikinci yarısında, konferansı tekrar düzenlemek üzere harekete geçtik, yeniden işe koyulduk. Gerek bütün Boğaziçi Üniversitesi camiası ve tabii rektörlüğünün, gerekse bizim önceliğimiz, prensip olarak aynı konferansın, başta düşünülen format üzerinden, gene Boğaziçi Üniversitesi'nde yapılmasıydı. Bir kere, başlangıçta planlandığı şekliyle bu konferansın, içeriğinden hiçbir taviz vermeden, aynen yapılması hakkı çok önemliydi ve programı daha da iyileştirip zenginleştirme tasavvurlarımızı dahi ikinci plana itiyordu. Dahası, artık mesele "Ermeni sorunu"nu aşmış, başlı başına bir bilim ve düşünce özgürlüğü sorunu, onun ötesinde bir üniversite özerkliği sorunu haline gelmişti. Daha da somut olarak, bir *devlet* üniversitesinin özerkliği sorunu haline gelmişti. Çünkü biliyorsunuz, Cemil Çiçek ve Şükrü Elekdağ'lar, (mealen) "nerede yaparlarsa yapsınlar, isterlerse bir düşün salonunda yapsınlar, ama bir devlet üniversitesinin çatısı altında asla yaptırmam, yaptırmayız" diyorlardı.

Burada aslında, Türkiye'deki resmi ideolojinin üniversitelerle ilgili çok temel bir problemi de ortaya çıkarıyor. Devlet üniversitesi ihares-i, bir isim tamlaması. Acaba burada, bu iki ismin hangisi ön planda? Yani

devlet üniversiteleri, öncelikle "devlet" mi, yoksa öncelikle "üniversite" mi? Başka bir deyişle, devlet üniversiteleri, faraza silahlı kuvvetler, mahkemeler, polis teşkilâtı, jandarma, defterdarlıklar, vergi daireleri gibi bir parçası mıdır devlet aygıtının? Yoksa öncelikle üniversite midirler veya öncelikle üniversite mi olmadırlar? Ortaya çıktı ki, Türkiye'de yalnız bir kısım politikacılar değil, hattâ bazı üniversite mensupları dahi devlet üniversitelerini öncelikle üniversite değil, devlet olarak görüyor. Deyim yerindeyse, 19. yüzyıl Bismarck Almanya'sının "Prusya zihniyeti"yle görüyorlar devlet üniversitelerini. Konferansın Boğaziçi Üniversitesi'nde yapılmasına saldırıların en azından bir bölümünün ardında, böyle bir tasavvur yatıyordu.

Ama işte, böyle bir bilim özgürlüğü ve üniversite özerkliği sınavına gelip dayandığımız inancından ötürüdür ki, haziran ayında, pek başka olanaklar aramaya girişmeksizin, tekrar Boğaziçi Üniversitesi Rektörlüğü'ne yöneldik. Bu noktada, Sabancı ve Bilgi üniversiteleri rektörlüklerinin de, konuya tamamen bilim ve düşünce özgürlüğü, üniversite özerkliği açısından yaklaşıp çok tutarlı bir çizgi izlemeleri, bize büyük moral ve özgüven kaynağı oldu.

Mayıstan eylüle ertelenen konferans, bu kez de Dördüncü İdare Mabkemesi'nin yürütmeyi durdurma kararına tabldı. Bu süreç içinde ilginç bir durum da yaşandı. İdare Mabkemesi'nin kararında diğer iki üniversitenin ismi geçerken Bilgi Üniversitesi'nin ismi geçmiyordu. Siz bu durumu nasıl açıklıyorsunuz? Bilgi Üniversitesi'nin isminin mayıstan sonraki süreçte medyada diğer üniversiteler kadar yer alması mı buna neden oldu?

Bir kere şunu ifade etmek istiyorum: Bu konferans aslında üç üniversitenin rektörlükleri tarafından ve o anlamda söz konusu üniversiteler tarafından düzenlenmiş değildi. Bu konferansı, değişik üniversitelerde öğretim üyesi konumunda bulunan bir takım bireylerden oluşan bir Hazırlık Komitesi düzenledi. Bu Hazırlık Komitesinde, ilk başta Sabancı Üniversitesi'nden ben, Hakan Erdem, Akşin Somel ve Cemil Koçak; Boğaziçi Üniversitesi'nden Selim Derinçil, Edhem Eldem ve Çağlar Keyder; Bilgi Üniversitesi'nden Murat Belge yer alıyorduk. Gene Bilgi Üniversitesi'nden Mete Tunçay, Danışma Kurulu üyesiydi. Boğaziçi'nden Nükhet Şirman daha sonra katıldı. Öyle veya böyle, Mayıs öncesinde, Şubat ayındaki hazırlıklar sırasında, konferansın çağrısını üç bölüm veya programın - Bilgi Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümünün, Boğaziçi Tarih Bölümünün ve Sa-

banacı Tarih Programının (bizde bölüm kavramı yok) - koalisyonu biçiminde yapmaya karar verdik. 24 Mayıs ertelemesi sonrasında, eylüle giden süreçte ise, Hazırlık Komitesinde Bilgi Üniversitesi'nden bir tek Murat Belge'nin olması, kendisinin de gazete köşesinde yazdığı yazılar dışında sonraki aylarda çok fazla öne çıkmaması, her nasılsa böyle bir yanılsama doğurmuş olabilir. Ama başından itibaren, en azından bölüm başkanları veya program koordinatörleri (Selim Deringil, Murat Belge ve ben) düzeyinde, üçlü bir ortaklık söz konusuydu. Ayrıca, eylüle giden yolun her aşamasında, konferansın bütün hazırlıklarında, bilim ve düşünce özgürlüğü ile üniversite özerkliğinin üzerine titirmek, kol kanat germek açısından Bilgi Üniversitesi Rektörü Aydın Uğur da son derece ciddi, tutarlı bir rol oynamaktaydı.

Bütün bunları, bilim ve demokrasi düşmanları bilemezdi tabii. Her nasılsa, Dördüncü İdare Mahkemesi'ne başvurup yürütmeyi durdurma dilekçesi verenler, sadece Bilgi Üniversitesi'ni unutup atlamakla kalmamışlar; daha önemlisi, Hazırlık Komitesi ile ev sahibi kurumu da birbirlerine karıştırmışlardı. Veya aradaki farkı, ayırımı hiç anlamamışa benziyorlardı. Kuşkusuz bu, kendi bilgi ve kültür, kavrayış, akıl ve mantık düzeyleriyle ilgili olsa gerektir. Ama her neyse, bu şekilde tuhaf ve ilginç, biraz da şanslı bir durum doğdu. İyi de oldu, çünkü artık bütün kamuoyunun vicdanını sızlatacak derecede büyük bir haksızlık, hukuksuzluk söz konusuydu. Gerçekten de 22 Eylül akşamı yaşanan durum tam bir bir komploydü: sadece idare hukukunun özel alanı ve prensipleri çiğnenmekle kalmamıştı; kimsenin aklından hayalinden geçmeyecek bir girişim sonucu 19 Eylül'de alınmış bir mahkeme kararı, üç gün sonra, saat 16 suları gibi artık hiçbir itirazın yapılamayacağı bir saatte tebliğ ediliyordu. Burada artık hukukun ailenen özel bir politik-ideolojik tavra alet edilmesi söz konusuydu. Bu da kamuoyundan hakettiği cevabı almakta gecikmedi. 23 Eylül sabahının gazetelerini döndü baktığımızda, bir-iki yerde, Kerem Keriçsiz'in, "bu konferans artık bitmiştir, bir daha yapılmaz" diye sevenin, böbürlenene demeclerine rastlıyoruz. İnsan ne kadar yanılabilir? Doğacak tepkiyi hiç hesaba katmamış olsa gerek. Nitekim o civcivli 22 Eylül akşamı, önce Başbakan Erdoğan'ın ve sonra Dışleri Bakanı Gül, demokrasi açısından çok net tavırları ortaya koydular. Gene aynı saatlerde, CNN Türkiye Taha Akyol'un, hukuk açısından bir başvuru ve yürütmeyi durdurma kararını paramparça eden analizlerini izledik. Konferansın başlaması ge-

Devlet üniversitesi ibaresi, bir isim tamlaması. Acaba burada, bu iki ismin hangisi ön planda? Yani devlet üniversiteleri, öncelikle "devlet" mi, yoksa öncelikle "üniversite" mi? Başka bir deyişle, devlet üniversiteleri, faraza silahlı kuvvetler, mahkemeler, polis teşkilâtı, jandarma, defterdarlıklar, vergi daireleri gibi bir parçası mıdır devlet aygıtının? Yoksa öncelikle üniversite midirler veya öncelikle üniversite mi olmalıydılar? Ortaya çıktı ki, Türkiye'de yalnız bir kısım politikacılar değil, hattâ bazı üniversite mensupları dahi devlet üniversitelerini öncelikle üniversite değil, devlet olarak görüyor. Deyim yerindeyse, 19. yüzyıl Bismarck Almanya'sının "Prusya zihniyeti"yle görüyorlar devlet üniversitelerini. Konferansın Boğaziçi Üniversitesi'nde yapılmasına saldırıların en azından bir bölümünün ardında, böyle bir tasavvur yatıyordu.

reken 23 Eylül sabahı ise, sekiz on gazeteyi alıp masanın üzerine serdiğimizde, konferansın mahkeme kararı ile durdurulmasının, Hürriyet, Milliyet, Sabah, Vatan, Akşam, Radikal, Zaman ve Yeni Şafak gazetelerinde çok geniş yer tuttuğunu; bunların büyük kısmında birinci sayfada sekiz sütun üzerine manşet olduğunu; hemen hepsinde, "hukukun bilime müdahalesi"nin kabul edilmez sayıldığını algılıyorduk. Türkiye'de uzun zamandır bu kadar kapsamlı, bu kadar bütüncül bir demokratik tepki görülmemiştir.

Ancak önemle altını çizmek gerekir ki, bu tepkiler netleşmeden dahi, üç üniversitenin rektörleri, rektör yardımcıları, yönetim kurulları ve mütevelli heyetleri, daha 22 Eylül akşamından itibaren, haki-katen düşünce özgürlüğü ve akademik onur adına muazzambir direniş göstermişlerdi. Onların net tavırları sayesinde, Hazırlık Komitesi ve Danışma Kurulu olarak konferansı ayın 24'ü ve 25'inde yapmak üzere Bilgi Üniversitesi'ne başvurma olanağını bulabildik. Türkiye toplumunun bütün demokratik birikimi, her şeye rağmen, hele "Ermeni sorunu" gibi dikenli bir konuda, olanca zenginliğiyle ortaya çıktı. Bu birikim ve demokratik tepki, iyimserleri, iyimserliğin verdiği bir kararlılıkla bunu yaparız, yapabiliriz diyenleri halkı çıkardı. Bizler bütün bu birikim sayesinde konferansımızı yapabildik.

Şöyle geniş bir tablo çizmek istiyorum: on beş yıl kapsayan üç aşama - 1990-2000 arası, 2000-2005 arası ve bu konferans. (a) 1990'ların başlarına kadar Türkiye'de Ermeni meselesi konusunda resmi çizgi ve söylem dışında hemen hiçbir ses çıkmıyordu. Varolan az sayıda yayın esas olarak şu veya bu varyantıyla Türk milliyetçi söyleminin sınırları içindeydi. Beri yandan, ASALA'nın Türk diplomatlarına karşı giriştiği esrarengiz terör saldırıları ve onların yarattığı haklı nefret vardı. Bu da büyük bir duygusal basınç yaratıyordu. İlk defa 1990'ların başlarında, Taner Akçam'ın Hamburg'daki doktora tezi ve araştırmalarından hareketle kaleme aldığı kitap ve makaleler yayınlanmaya başladı. Ama Taner Akçam yurt dışındaydı ve 1990'lar boyunca büyük ölçüde yalnız kaldı. (b) 2000 Mart'ında Chicago Üniversitesi'nde ilk Türk-Ermeni tarihçileri ortak semineri, Fatma Müge Göcek ve Ronald Grigor Suny'nin ortak çabalarıyla düzenlendi. Chicago'da başlayan süreç, adı üstünde, bir uluslararası seminer ve atölyeler dizisiydi. Birincisi Chicago'da, ikincisi Michigan Ann Arbor'da, üçüncüsü Minnesota'da, dördüncüsü geçtiğimiz nisan'da Salzburg'da yapıldı. Bu seminerler çok önemli bir karşılıklı anlayış zemini yarattı. Ermeni meselesi kadar koyu tabulara konu olan bir konuda, insanlar başlangıçta ses yükseltmeye cesaret edemiyorlar, sonra konuştukça konuşmaya alışıyorlar. Yani bu, biraz sinir sisteminizin alması boyutunu içeriyor. Daniel Bar-On'un "the undiscussable" dediği şeyleri konuşabilecek dili, üslubu ve kelimeleri bulmanız gerekiyor, bir şekilde. Chicago, benim için, eminim başkaları için de, bu açıdan çok önemli oldu. (c) Aynı yılın sonbaharında, Clinton yönetiminin sonuna gelirken, gene ABD Kongresinin gündeminde bir soykırım tasarısı vardı ve buna karşı pompalanan tepki gösterileri yüzünden ortalığı "sözde Ermeni soykırım iddiaları" söylemi kaplamış, ortam çok riyakâr, çok boğucu hale gelmişti. Tam bu sırada, Neşe Düzel benimle uzun bir röportaj yaptı ve bu, 9 Ekim 2000'de Radikal gazetesinde yayınlandı. Böylece ben, tuhaf ve tesadüfî bir şekilde, farkına dahi varmaksızın Türkiye içinde Ermeni meselesi konusunda resmi söylem dışında konuşan; çok net bir şekilde "evet, bu olmuştur, bunu İttihatçılar yaptı, bunu Teşkilât-ı Mahsusa yaptı" diyen belki ilk Türk akademik kişiliği veya tarihçisi oldum. Tabii kıyamet koptu. Ama ben konuşmaya devam ettim. Başka arkadaşların da sesi yükseldi: Selim Deringil, Mete Tunçay, Çağlar Keyder, Murat Belge, Ragıp Zarakolu... Ekim 2000'i izleyen aylarda belki on, belki on beş yerli ve yabancı yayın organına demec vermiş olmalıyım. Be-

lirli bir konuşulabilme ortamı hafif hafif oluşmaya başladı - ama bir düşünürseniz, 2000'den 2005'e kadar olan beş yıldan bahsediyorum; 21. yüzyılın şafağı sökerken, yurt dışındaki Türk kökenli bilim insanları ile birlikte düşündüğünüzde, bu konuda resmi söylem dışında net bir şekilde ses yükselten tarihçi, sosyal bilimci ve aydın sayısı onu aşmıyordu. Bunların da hepsi her zaman konuşmuyordu; uzun sessizlikler giriyordu araya. Şöyle bir izlenim oluşmuştu galiba, kamuoyunda ve özellikle resmi çevrelerde: "Aman canım, bunlar bir iki tane marjinal adamdır, yani bu çok küçük bir azınlıktır, önemsizdir." Kendi kendilerini buna inandırmaya çalışıyorlardı.

Oysa sathın altındaki durum çok farklıydı. Bizler, benim gibi insanlar, aslında ne kadar çok sayıda insanın, bu Ermeni meselesindeki resmi ikiyüzlülüktən gına getirmiş olup, derin bir bilimsel ve ahlâki tepki duyduğunu biliyor, seziyorduk. Sathın altındaki o büyük ve zengin mayalanma, aslında Türkiye'nin tarihçilik ve sosyal bilimler alanlarındaki en kaliteli birikiminin büyük bir kısmını kucaklıyordu, kucaklamaktadır. Nitekim 2004 Aralık sonlarında bu konferansın ön fikirlerini birkaç kişi aramızda konuşmaya başladığımızda, ilk iyimserlik ve kararlılık inmemizi de bu saptamaya dayandırdık. Zaten bu, her aşamada doğrulandı. Seksen kadar insana konferans için bir çağrı mektubu yazdık ve karşımıza derhal elli tane tebliğ çıktı. Bakın, bugün bu kadar çok sayıda insan, artık her türlü korku ve endişeyi içinden atarak kendisini zihnen ve duygusal bakımdan özgürleşmiş hissediyor. Türkiye'nin en saygın, uluslararası standartlarla en fazla iççe tarihçileri ve sosyal bilimcilerinin, seçkin gazetecilerin, seçkin aydınların katıldığı bir konferans yapıldı. İçerik açısından hayli ağır olan bu konferansı, iki gün boyunca Bilgi Üniversitesi salonlarında herhangi bir anda en az 200-250 kişi, bazı noktalarda ise 500-600 kişi, iç televizyon sistemiyile birbirine bağlanmış iki salonda izledi. Bütün basın da bunun etrafında, en azından demokrasi asgari müştereki doğrultusunda muazzam bir tepki verdi. Bu konferansın tarihsel önemini zamanla anlayacağız. Ne kadar büyük bir dönemeçten geçmiş ve geçmekte olduğumuzu zamanla daha iyi idrak edeceğiz.

Biraz önce bahsettiğiniz üniversite özerkliği, bilimsellik konusunu biraz daha açmak istiyorum. Özellikle mayıs ayındaki tartışmalarda üniversite özerkliği ve bilimsellik "Ermeni sorunu"nun gölgesinde kaldı. Bu da, o dönemde açımdan normal karşılanabilecek bir durum. Ancak şimdi bu konular

üzerine daba nesnel bir şekilde düşünmenin zamanı gelmedi mi? "Ermeni sorunu" dışında başka konularda da eksikliğini hissettığımız konular değil midir, üniversite özerkliği ve bilimsellik? 12 Eylül bu açıdan çok büyük tahribat yapmadı mı?

Aşında 24 Mayıs ertelemesinden sonraki günlerde epey yazılıp çizildi bu konu. Şimdi iki mesele var burada; biri, sizin de dediğiniz gibi, 12 Eylül rejimi. Evet, üniversitelerde muazzam bir tahribat yaptı. Ama işin doğrusunu söylemek gerekirse, bu tahribat sadece ve sadece 12 Eylül'ün kabahati değildir. Maalesef, daha 1960'ların ikinci yarısında ve sonra 1970'lerde, sağ ve solu ile politik kutuplaşma da üniversiteleri çok tahrip etti. 60'ların ikinci yarısında ve 70'lerde, yani dünya çapındaki bir dalgalanmaya paralel olarak Türkiye'de de bir sol radikalizmin yükseldiği, buna karşı ise çeşitli çehreleriyle aşırı sağın örgütlendirilip donatılarak bu sol radikalizmin üzerine saldırdığı, böylece âdetâ bir düello sürecinin baş gösterdiği koşullarda, Sol da üniversitelerin kıymetini bilmedi veya bilemedi. Herkes genel olarak üniversiteyi, tek tek üniversiteleri, tek tek fakülteleri, tek tek yurtları şu veya bu görüşün kalesi olarak görmeye başladı. Sadece öğrenciler militanlaşmakla kalmadı; bu militanlaşma öğretim üyelerine de sirayet etti. Sağcı öğretim üyeleri ile solcu öğrenciler, solcu öğretim üyeleri ile solcu öğrenciler arasında acayip simbiyozlar doğdu. Herkes "kendi türü"nü kaynıp kollamaya başladı. O korkunç kutuplaşma koşullarında, ortalığı tozün dumanın kapladığı yıllarda, fraksiyonlaşmayı reddedenler "çizgisi belirsiz sosyalistler" diye hor görülürken, bu derece militanlaşmayı öğretim kurumlarına bulaştırmayın diyen aklı başında sesler de tek tük, çok izole konumlarda kaldı. Türkiye'de, öğretmen ve öğrencilerin görüşleri ne olursa olsun (ilk ve orta) öğrenim kurumlarının; keza öğretim üyelerinin görüşleri ne olursa olsun üniversitelerin aşırı politize edilmemesi gerektiği; ortak bilgi ve bilim olarak kalmalarının toplumun ve ülkenin yararına olduğu noktasında bir toplum sözleşmesi, bir ulusal konsensus ya hiç oluşmadı, ya da küçük küçük uç verebilecekken, 60'ların ikinci yarısı ve 70'lerde bu olanak hiç kalmadı.

Türkiye'de 12 Eylül'e giden yolun Sol açısından derin ve dürist bir özeleştirisinin yapılmaması çok acıdır. Oysa 12 Eylül işte bunun üzerine bindi ve bu aşırı siyasi politizasyondan zaten yorgun düşmüş bir topluma ve üniversite camiasına, beş general bu sefer şunu dediler: "Üniversitelere hiçbir şekilde politika sokmayız." Ama tabii kendi anladıkları şekliyle "Atatürkçülük", yani çok devletçi, çok milliyetçi, çok

Galiba insanlar bilimsel prosedürlü münazaradan ibaret zannediyorlar; televizyonlardaki bazı talk-show'lardaki gibi üç-dört kişiyi bir konuda yan yana oturtup tokuşturmak zannediyorlar. Birincisi, bilimsel tartışma dediğimizde, önemli olan bu tartışmanın kamusal alanın bütününde sürmesidir. Kamusal alan dediğimiz şey, gazeteleriyle, profesyonel akademik dergileriyle, kitaplar ve kitap eleştirileriyle bir bütündür. Mutlaka fiziksel yanyanalığı gerektirmez. Yani şimdi, biz çağırmadık diye, resmî görüş sesini duyuramaz mı oldu, tartışma diye bir şey kalmadı mı? Yok böyle bir şey. Bu tartışma, çeşitli biçimlerde daha yıllarca sürecektir.

merkeziyetçi, çok otoriter bir "Atatürkçülük" yorumu, bunun tümüyle dışındaydı. Onu "politika" olarak görmüyor; tersine, böyle bir "Atatürkçülük" yorumunu, buna eşlik eden "milli çizgi", "milli çıkar", "milli yarar" kavramlarıyla birlikte, politika-üstü, ideoloji-üstü bir şey olarak sunuyorlardı. 12 Eylül üniversiteleri de-politize değil, *mono-politize* etti; bunun adını doğru koyalım. Bugün pek çok üniversitede, "milli dava" denilen bir takım olaylar varsa, Kıbrıs meselesi veya Ermeni sorunu (veya laiklik veya "demokrasiye karşı cumhuriyet") gibi; senatolar veya yönetim kurulları ikide bir dış veya hattâ iç politika konularında kararlar alıyorsa, buna de-politizasyon değil, aşırı mono-politizasyon demek çok daha doğru olur. Sorarım size: bir kurum olarak üniversitenin işlevi bu mudur? Bir topluma üniversitelerden, yüksek öğretim kurumlarından nasıl yarar gelir? Esas olarak o toplumun insan kaynaklarını özgür ve eleştirel bir bilimsel zihniyet açılımı içinde geliştirmekle mi yarar gelir, yoksa şu veya bu konjonktürel dar siyaset konusunda "milli dava" adına tavır almakla mı yarar gelir? Başlangıçta sözünü ettiğim, "devlet üniversitesi öncelikle devlet midir, yoksa öncelikle üniversite midir?" konusundaki kafa karışıklığını, maalesef üniversitelerin kendilerinde de görüyoruz.

Buradan daha yakın konulara gelecek olursak, bu konferansın bilimsel olup olmadığı işte böyle bir ortamda tartışıldı, tartışılıyor. Kamuoyunda, hattâ bazı üniversite mensupları arasında çok büyük bir bilgisizliğin, çok büyük bir kafa karışıklığının, yerine göre çok Makyevelist, enstrümantalist bir yaklaşımın söz

konusu olduğunu görüyoruz. Kimileri şöyle zannediyor: Bilimsel doğruluğu ispatlanmış görüşlerin konuşulma hakkı vardır, başka görüşlerin bilimselliği (onların kafasında) olmadığına göre, konu(ul)ma hakları da yoktur. Bu insanlar, bir, Ermeni meselesini bilmiyorlar. İki, bilmediklerini bilmiyorlar. Üç, kendi inandıkları (veya inanmak istedikleri) şeyin bilimsel doğruluğunun ispatlanmış olduğunu zannediyorlar. Dört, bu kendi inandıkları şeyin dışındaki görüşlerin savunulmasını yasaklamanın meşru olduğunu zannediyorlar. Şöyle bir ilim âlemi istiyor veya hayal ediyorlar: her konuda tek bir kabul edilmiş doğru var ve onun dışındaki herhangi bir şeyi savunmak gereksiz, dolayısıyla yanlış, dolayısıyla yasak!!! Belki hazıları farkında değiller ama, söylediklerinin çoğu buna varıyor.

Eğer bu geçerli olsaydı, insanlık bilimsel gelişme diye bir şeyi tanıyamazdı. Eğer bu kurallar hâkim olsaydı ve herhangi bir iktidar odağı, kaynağı bunu empoze edip uygulayabilseydi, bilimsel gelişme diye bir şey yaşayamazdık. Bilimde, hele insan ve toplum bilimlerinde doğru ve yanlış, ancak yıllar, bazen on yıllar süren tartışmalarla ve bilimin kendi usülleri içinde halledilir. Yani diyelim doğa bilimlerinde laboratuvar deneyleriyle; sosyal bilimlerde ise makalelerden, dipnotlarından, kitap eleştirisi yazılarında geçerek halledilir. Bu çok zahmetli ve uzun bir süreçtir ama başka türlü yoktur bu işin. Burada herhangi bir kişi veya grubun "kestirmeden gidelim ve şu doğrunun dışındaki görüşlerin dile getirilmesini bilimsel olmadığı gerekçesiyle durduralım, susturalım" demesi, bilimsel sürecin durması demektir. Yakın zamanda baktım, Yusuf Halaçoğlu hâlâ "bilimin özgür olması gerekir ama bu konferans bilimsel değildi(r)" diye birşeyler tekrarlayıp duruyor. Yani? Net söylesin: bilimsel tartışmanın ihresinin beş, on, yirmi yıl içinde nerede duracağı belli olmadığına göre, zaman içinde belirli bir saniye veya nano-saniyede, "şu bilimsel değildir, dolayısıyla bilimsel özgürlükten yararlanmasına da gerek yoktur" deme hakkını kendinde bulabiliyor mu? Haydi "bilimsel konferans" değil de "düşünsel konferans" diyelim - ne farkeder? O zaman da bilim yapma hakkı yerine düşünme hakkı mı yok sayılacak?

Bu konferans hakkında ayrıca, mayıs sürecinde de Eylül sürecinde de, "kendilerinden başka kimseyi çağırıyorlar" denildi - ve bu da, "bilimsel olma"nın bir diğer göstergesi sayıldı. Burada da, bilimsel tartışmanın ne olduğunun pek anlaşılmadığını görüyoruz. Galiba insanlar bilimsel prosedürü münazaradan ibaret zannediyorlar; televizyonlardaki bazı talk-show'lardaki gibi üç-dört kişiyi bir konuda yan

yana oturtup tokuşturmak zannediyorlar. Birincisi, bilimsel tartışma dediğimizde, önemli olan bu tartışmanın kamusal alanın bütününde sürmesidir. Kamusal alan dediğimiz şey, gazeteleriyle, profesyonel akademik dergileriyle, kitaplar ve kitap eleştirileriyle bir bütündür. Mutlaka fiziksel yanyanalığı gerektirmez. Yani şimdi, biz çağırmadık diye, resmî görüş sesini duyuramaz mı oldu, tartışma diye bir şey kalmadı mı? Yok böyle bir şey. Bu tartışma, çeşitli biçimlerde daha yıllarca sürecek. İkincisi, bilimsel konferanslar illâ bir konuda bütün görüş sahiplerinin çağrılmasıyla düzenlenmezler. Biz Ermeni sorununa ilişkin bazı alt meseleleri iyi bildiğini düşündüğümüz ve bildiğimiz insanları çağırdık. Bu arada gayet net bir şekilde, yıllardır resmî milliyetçi tezleri savunan insanları çağırmadık. Evet, Yusuf Halaçoğlu, Hikmet Özdemir, Sükrü Elekdağ ve Gündüz Aktan'ı çağırmadık. Neden çağırmadık? Bir, görüşlerini yıllardır söylüyorlar. İki, bize göre görüşleri ciddi bir bilimsel çabayı içermiyor; aşırı politize, aşırı ideolojik bir söylemin militanlığı anlamına geliyor. Üç, dolayısıyla aslında birey olarak bilimsel özerklikleri mevcut değil. İlmi hür, fikri hür, vicdanı hür insanlar değil, bunlar. Peşinen kararlarını vermiş, o kararı verdikleri için belirli yerlere resmî çizgiyi savunmak amacıyla tayin edilmişler. Bir çeşit siyasî komiser veya devlet avukatı konumundalar. Dört, bu nedenle, önemli bir kısmı kendi savundukları konularda ciddi bilimsel tahrifat yapmış durumdalar. Beş, gittikleri her yere, "taraf-tar"larıyla birlikte, bilimsel tartışma üslubuyla bağdaşmayacak bir militanlığın kıskırtma ve gerilimlerini de taşıyorlar. Altıncısı ve sonuncusu: Biz istedik ki, ilk defa Türkiye'de resmî söylem dışındaki insanlar bir konferans düzenleyip serbestçe konuşabilsinler. Kırk yılın başı, sesleri düzgün ve boğulmadan çıksın. Ama işte, bazı kişi ve çevreler, tam da bu sesin boğulmasından korktular; bu konferansın büyük bir potansiyelle ortaya çıkmasından telaşa kapıldılar. Onun için, "karşıt görüşü çağırmadılar, böyleyse bilimsel değildir" iddialarını, tümüyle demagojik buluyorum.

Konferansın başındaki konuşmanızda, konunun Türk milliyetçi tarihçiliği ve Ermeni milliyetçi tarihçiliğinin kuşatması altında olduğunu dile getirdiniz. Ayrıca konuyu "soykırım" kelimesinin merkezde olduğu bir açıdan değil, daha geniş bir bakış açısından incelemek istediğinizi vurguladınız. Bu vurgunuzun gazete satırları arasında kaybolduğunu düşünüyor- rum. Konuşmanızda bahsettiğiniz konuları biraz daha açar mısınız?

Biz dar anlamda bir "soykırım mıdır, değil midir" konferansı yapmıyoruz, dedim. Bunun bir nedeni, mayıs sürecinde konferansın kasıtlı olarak yanlış tanıtılmasıydı. Bu konferansı "soykırımdı(r)" demek için yaptığımız ileri sürülüyordu. Bu, aslında resmî söylem sahiplerinin kendilerini ele veriş tarzıydı. Onlar bütün tartışmayı "soykırım değildir"i ispatlamak etrafında sürdürdükleri için, kendini resmî söylemin dışında diye tarif eden bir konferans yapılınca, hemen soykırım denileceğini farz ediyorlar.

İkinci, tabii daha derin nedenleri de var benim tavrımın. Konferansta da izah etmeye çalıştım (ve bu noktada: Taner Akçam'dan farklı düşünmeye devam ediyorum): Soykırım sözcüğü öncelikle hukuki bir kategoridir. Günümüzde artık "soykırım etütleri" diye bir alan da var, tabii. Gene de bana bunun olanca tarihçeliği içinde nesnelleştirilmesi o kadar kolay gözüküyor. Her halükârda, şu açık: Bugün insanların algılamalarında, öncelikle bir hukuki kategori olarak belirginleşiyor. Dolayısıyla soykırım sözcüğünün öne çıkartılması, tarihsel gerçeği anlama çabalarını zedeleyici bir rol oynuyor. Bir tarafta Türk milliyetçi tarihçiliği var, diğer tarafta Ermeni milliyetçi tarihçiliği var. Dikkat edilsin: gerçeğe uzaklık ve yakınlık bakımından bunların tam simetrik durduğunu söylemek istemiyorum. Çünkü Türk milliyetçi tarihçiliğinin gerçeğe uzaklığı, Ermeni milliyetçi tarihçiliğinin uzaklığından çok daha fazla. Ortada, 1915-16 ile öncesinde ve sonrasında geçmiş korkunç bir olay var. Ermeni milliyetçiliği bunun bazı yönlerini, bazı açılardan, diyecek yüzde 20-30 oranında ıskılıyor veya bazen tahریف ediyor; Türk milliyetçi tarihçiliği bunu diyelim yüzde 80 oranında ıskılıyor, örtbas veya bazen tahریف ediyor. Ama tarihin asimetrisinden farklı olarak, düyünsel yapıların simetrisini daha kolay tarif etmek mümkün. Türk milliyetçi tarihçiliği "soykırım değildir"i ispatlamaya kafaya takmış durumda; Ermeni milliyetçiliği ise "soykırımdır"ı ispatlamaya kafayı takmış durumda. Konuşmamda da söylediğim gibi, faraza 2001 baharında Muhlheim'da yapılan türden bir konferansa gittiğinizde, "soykırım değil" dersiniz Türkler kalkıp sizi alkışlıyor, Ermeniler ise yuhluyorlar – ve sonra iki taraf da dinliyorlar. Türkler de dinliyorlar, çünkü artık en önemli şeyi söylediniz bir kere, "soykırım değil" dediniz; gerisi, lüzumsuz sofistasyon gibi geliyor. "Soykırımdı(r)" dersanız tersi oluyor: Ermeniler alkışlıyor, Türkler yuhluyor ve gene iki taraf da dinliyorlar. Onlar, kendi duruşlarında onaylanmak ve takdis edilmek için gelmişler oraya; yoksa yeni birşeyler anlamak ve öğrenmek için değil.

Biz dar anlamda bir "soykırım mıdır, değil midir" konferansı yapmıyoruz, dedim. Bunun bir nedeni, mayıs sürecinde konferansın kasıtlı olarak yanlış tanıtılmasıydı. Bu konferansı "soykırımdı(r)" demek için yaptığımız ileri sürülüyordu. Bu, aslında resmî söylem sahiplerinin kendilerini ele veriş tarzıydı. Onlar bütün tartışmayı "soykırım değildir"i ispatlamak etrafında sürdürdükleri için, kendini resmî söylemin dışında diye tarif eden bir konferans yapılınca, hemen soykırım denileceğini farz ediyorlar.

Onun için, bana göre soykırım sözcüğünü bir kenara bırakıp, bir dizi alt soru sorarak gerçeğe yaklaşmak gerekiyor. Faraza: (1) 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Osmanlı düzeni, dikensiz gül bahçesi miydi? Türk milliyetçi söyleminin tekrarladığı gibi, adalet, şefkat ve merhamet üzerine kurulu bir düzen miydi? (2) Buna karşı başkaldırıp harekete geçen çeşitli milliyetçi-devrimci örgütleri, yani Yunan, Sırp, Bulgar ve Ermeni örgütlerinin hepsini, 19. yüzyıl boyunca "bizi arkadan hançerleyen hainler" olarak görmeye, sırf bu açıdan yaklaşmaya devam edebilir miyiz? İnsana sormazlar mı: Türklerin Osmanlı düzenine karşı devrim yapması meşruyu da, başkalarının devrim yapmaya kalkması meşru değil miydi? Yani Osmanlı'yı yıkan devrimler içinde, tek meşru olanı Türk devrimi miydi? (3) 1915'e nasıl gelindi? Evet, Ermeni milliyetçi-devrimci örgütlerinin rolü nedir? Büyük devletlerin rolü nedir? Ama aynı zamanda, İttihatçıların giderek sertleşen ve katlaşan Türkçü ideolojilerinin rolü nedir? Zeytin ve Van isyanları nasıl meydana geldi? Bunlar biricik savunma yolu olarak mı tehirci tetikledi, yoksa oluşmuş bir Sosyal Darwinist ideolojinin prizmasından geçerek mi, "vatan savunması"nın (?) biricik yolu olarak büyük bir etnik temizlik eylemini tetikledi? (4) 1915'te tam ne oldu? İttihatçı önderliği artık nasıl bir ideolojik yapılanmaya sahipti? Tehcir emirleri sırf Doğu cephesinde, yani sırf savaş bölgesinde mi uygulandı? Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm Ermenileri, sırf Ermeni oldukları için hedef alındı mı, alınmadı mı? Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm Ermenileri, sırf Ermeni oldukları için tehcir kapsamına girdiler mi, girmediler mi? (5) Dönemin kendi tanıkları ne diyor? Konferansta, Hülya Adak'ın, Ahmet Kuyaş'ın üzerinde durduğu 1920'ler ve 30'ların anı kitaplarına baktığımızda, böy-

le bir olay olmadı diyen yok gibi. İki tür tavır var: "Korkunç bir felaket yaşandı, çok kötü oldu" diyenler var; bir de "vatan savunmasıdır, iyi yaptık" diyenler var. Halide Edip'in Bahattin Şakir'e eli kanlı katil gözüyle bakmasını, üstelik bunu Falih Rıfkı kadar Atatürk'e yakın birisinin inceden incele onaylayarak aktarmasını yok sayabilir miyiz? Peki, nasıl olur da bütün bu hatırat yok sayıldı, nasıl unutuldu bunlar?

Gördüğünüz gibi, bu minval üzere konuyu binlerce alt konuya, alt soruya bölebilir ve tek tek her birini işleyebilirsiniz. Konferansta bunu yaptık; ben açılış konuşması gibi bir hüviyete bürünen kendi bildirimde, bunu yapmaya çalışacağımızı söyledim. Kendimizi Türk milliyetçi tarihçiliğinin de, Ermeni milliyetçi tarihçiliğinin de zihinsel kalıp, klişe ve cendelerinden özgür kılmaya çalışacağımızı söyledim. Bunu da büyük ölçüde yaptık zannediyorum.

Ancak kamuoyunun beklentisi, şartlanışı kesin bir sonuç üzerine. Sosyal bilimlere ait dalların alanına giren bir konuda, pozitif bilimin sunabileceği cevaplar beklenmekte. Ayrıca bir belge fetişizmiyle de karşı karşıyayız. Kamuoyunun bir kesimi tek tek belgelerin her zaman "doğruyu, sadece doğruyu ve bütün doğruyu" söyleyeceği gibi bir yargıya sâhip. Ancak aynı veya benzer kesimler 6-7 Eylül olayları gibi belgelerle kanıtlanmış olguları da kabul etmekte zorlanıyorlar. Bunun bir örneğini Tarık Vakfı'nın düzenlediği 6-7 Eylül sergisine yapılan saldırıda gördük. Siz bu konularda ne düşünüyorsunuz?

Açık fikirli olmak, önyargısız olmak, gerçekten belgelere ve diğer verilere, ipuçlarına bakarak düşünmek, çok zor bir şey. Roma İmparatorluğu döneminde, çok sayıda köle sahibi bir Roma senatörünü düşünün; bu adama, kölelerin onun tarlalarında ne kadar korkunç acı çektikleri, aç sefil, kırbaç ve mızrak zoruyla ne kadar perişan oldukları, bunun da nasıl emek verimsizliğine ve yaşam beklentisinin kısalığına (dolayısıyla kendi zararına) yol açtığı konusunda istediğiniz kadar belge sunun; bu adam kölecî ideolojisinden vazgeçmeyecektir. İdeoloji müthiş bir şey, gerçeğin algılanmasının önüne geçiyor. Şu, 1915'e nasıl gelindi ve sonra 1915'te ne oldu sorularına geri dönelim. Milliyetçi ideoloji sahipleri, Ermeni çetelerinin öldürdükleri Türk ve Müslümanları, yakılmış köyleri görüyorlar. Tamam. Problem şu ki, bunları görmek uğruna diğerini görmüyorlar. Ekim 2000'den sonraki süreçte benim çeşitli yerlerde röportajlarım yayınlanırken, yaşlıca olduğunu düşündüğüm bir öğretmen, postayla bir mektup gönderdi. Mektupta mealen şöyle

le deniyordu: "Siz bunun böyle bir şey olduğunu nasıl savunabilirsiniz? Türkler şiddet göstermekten acizdirler; Türkler o kadar şefkatli ve merhametli insanlardır ki, adam öldüremezler." Şimdi, ortada ruhaf bir durum var. Osmanlı toplumunu filan koyalım bir kenara. Sadece son yarım asır içinde, bu ülke "6-7 Eylül"ü yaşadı; Kahramanmaraş katliamını yaşadı; sonra "Madımak Otel"ni yaşadı. 1970'lerde Türkiye neredeyse bir iç savaş halini yaşadı uzun süre; günde ortalama yirmi insan ölüyordu, sağda ve solda. 1990'larda Hizbullah'ın işkence ve cinayet evleri günışığına çıktı. Yüzlerce ve binlerce insan ölmüş, gözlerinin önünde, kendi yaşam süresi içinde ve bu hanım hayatı, "Türkler adam öldüremez" diye yaşamaya devam ediyor. Bilmem anlatabildim mi? İdeolojinin gerçeğe aramıza girmesi, böyle bir şey. Günlük hayatta bir şeyler yaşıyorsunuz, etrafınızda şiddet, vahşet, adam öldürmek, kanunsuzluk var. Hepsini görüyorsunuz, hattâ belki bunlardan korkuyorsunuz, bu yüzden günlerce sokağa çıkmıyor da olabilirsiniz. Ama bütün bunlardan sonra hâlâ, Türkler şiddete yatkın değildir, diyebiliyorsunuz. Türklerin başka insan topluluklarından daha fazla şiddete yatkın olduklarını söylemek istemiyorum, kuşkusuz. Ayrıca, bütün Türklere de söz etmiyorum. Ama Türklerin içinden çıkan, bu toplumun içinden çıkan bazı insanların da icabında ne kadar büyük bir şiddet potansiyeli olduğunu kendi yaşam tecrübelerimiz bize gösteriyor. İdeolojik körlüğümüz yoksa, tabii.

Bu konferans bir sürecin başlangıcını mı oluşturmakta, yoksa tek başına bir etkinlik olarak mı düşünüldü? Önümüzdeki dönemde benzer etkinlikler düzenlemeyi, bu çabanızı yayınlarla desteklemeyi düşünüyor musunuz?

Bana göre bu konferans hem kendi başına bir olay, hem bir sürecin başlangıcı. Şimdi, ilk önce bu konferansın tebliğlerini bir kitapta toplayacağız. Ondan sonra, Hazırlık Komitesi ve Danışma Kurulu içinde bundan sonra ne yapacağımızı tartışacağız. Bu konuda çeşitli fikirler var. Birincisi, başka konferanslar düzenlemek; ikincisi, bu konferansta ele almak istediğimiz, ancak hepsini kucaklayamadığımız konularda, "100 soru 100 cevap" dizisi kabilinden kitap veya kitapçıklar çıkarmak. Üçüncüsü, hani olmasını çok ister gözüktükleri o tartışmalı toplantılar var ya, işte öyle toplantılar düzenlemek.

Kendi payıma şunun altını çizeyim: Türkiye'deki özgür düşünceli, eleştirel tarihçiler ile resmî söylem sahiplerinin, Türkiye ile sınırlı yarı-kapalı ortamlarda

değil, asıl dünya bilim âlemi önünde tartışmalarını çok arzu ediyorum. Çünkü bilimin ne olduğunu bilen ve bilmeyen insanların görüşleri de aynı ağırlıkta değildir, dinleyişleri ve dinleyicilikleri de aynı ağırlıkta değildir. Bilim, metodoloji aşinalığı, uzmanlık, profesyonellik ve onun beraberinde getirdiği keskin görüş meselesidir. Türkiye'de televizyonlara çıkıp konuşmak, münazara yapmak, milliyetçi kalabalıklar önünde ajitasyona girişmek başka şeydir; ciddi dünya bilim âlemi önünde konuşmak başka şeydir. Onun için belki böyle davetli tartışma toplanılan da düzenleyebiliriz.

Ben geçenlerde (6-8 Ekim) Erivan'daydım. Orada bir seminerde konuştum. Ortaya attığım bir fikri şimdi size de söyleyeceğim, bundan sonra bütün kamuoyunda, yayın organlarında da söyleyeceğim. Türkiye hükümeti, biliyorsunuz, Ermenistan'a bir tarihçiler komisyonu kurulması önerisinde bulundu. Mealen şöyle deniliyor: "Türk hükümeti bir kısım Türk tarihçilerini atasin, Ermeni hükümeti bir kısım Ermeni tarihçilerini atasin. Bunlar bir komisyon oluştursunlar ve tartışsınlar." Bundan çok şüpheliyim, çünkü ne olacağını aşağı yukarı kestirebiliyorum. Böyle bir durumda, siyasetçiler kendi sorumluluklarını, şeklen kendi resmi tarihçilerine devretmiş olurlar. Ermenistan'ın resmi tarihçileri sırf Ermeni milliyetçiliği içinden düşündüklerinden, Türkiye'nin resmi tarihçileri de sırf Türk milliyetçiliği içinden düşündüklerinden, kimse "onlar bize neler yaptılar?" düzlemini aşıp, "biz onlara neler yapmıştık?" noktasına gelemiz. Ötekilerin, karşı tarafın günahları konusunda, birbirlerine taş atar gibi "belge" savurmaya devam ederler. Oysa yeryüzündeki bütün bu tür milliyetçi çatışmalarda kritik mesele, kendi milliyetçiliğinin sınırlarını aşıp, "onlara neler yaptığımız"dan söz edebilme cesaretidir. Dolayısıyla, ne olur böyle bir tarih komisyonunda? Bu tarihçilerin hiçbir karar yetkisi de olmaz, olamaz. Onlar kendi resmi çizgilerini aşma olasılığı konusunda gölgelerinden korkacakları için, birbirleriyle ciddi bir diyaloga girmekten de kaçınırlar. Siyasi bakımdan da sorumluluk alamazlar. Doğrusu bir siyasiler komisyonunu, böyle bir tarihçiler komisyonuna bin kat tercih ederim. Zira siyasetçiler, hiç olmazsa karar sorumluluğunu, uzlaşma sorumluluğunu taşıyabilirler.

Ama şöyle bir tarihçiler komisyonu olsa: Türkiye on tane kendi istediği Türk tarihçisini atasin, Ermenistan on tane kendi istediği Ermeni tarihçisini atasin, peki. Ama Türkiye ayrıca Ermenistan ve Ermeni diaspora tarihçileri içinden kendi istediği bir tanesini tayin etsin. Ermenistan da kendi istediği Türk ta-

Konferansta da izah etmeye çalıştım (ve bu noktada Taner Akçam'dan farklı düşünmeye devam ediyorum): Soykırım sözcüğü öncelikle hukuki bir kategoridir. Günümüzde artık "soykırım etütleri" diye bir alan da var, tabii. Gene de bana bunun olanca tarihselliği içinde nesnelleştirilmesi o kadar kolay gözüküyor. Her halükârda, şu açık: Bugün insanların algılamalarında, öncelikle bir hukuki kategori olarak belirginleşiyor. Dolayısıyla soykırım sözcüğünün öne çıkartılması, tarihsel gerçeği anlama çabalarını zedeleyici bir rol oynuyor. Bir tarafta Türk milliyetçi tarihçiliği var, diğer tarafta Ermeni milliyetçi tarihçiliği var. Dikkat edilsin: gerçeğe uzaklık ve yakınlık bakımından bunların tam simetrik durduğunu söylemek istemiyorum. Çünkü Türk milliyetçi tarihçiliğinin gerçeğe uzaklığı, Ermeni milliyetçi tarihçiliğinin uzaklığından çok daha fazla.

rihçileri içinden beş tanesini tayin etsin. Bir de uluslararası kuruluşlar, BM, AB veya NATO, her neyse, on tane de uluslararası tarihçi, dünya tarihçisi tayin etsin. Böylece gerçekten çok taraflı, çok sesli bir tarihçiler komisyonu ortaya çıksın. Bakın bu, işin şeklini tamamen değiştirir. Çünkü o zaman resmi Ermeni tarihçileri, resmi Türk tarihçileri, aykırı Ermeni tarihçileri, aykırı Türk tarihçileri ve dünya tarihçileri şeklinde beşli bir birleşim meydana gelir. Bu tarih komisyonunun anlamı olur. Orada herkes, sözünü bir başka türlü tartarak konuşmak zorundadır.

Ben bunu, bir noktayı vurgulamak için söylüyorum. Önümüzdeki on yılda genişleyen bir tartışma ufku yaşayacağız, çeşitli anlamlarda. Bu, sadece daha çok tartışmayı ve daha özgür tartışmayı değil, aynı zamanda çok değişik platformlarda tartışmayı da içerecek. Özellikle uluslararası bilim platformlarında ciddi tartışmalar yaşayacağımız bir beş-on yıl olacağını düşünüyorum, umut ediyorum. Bunların öyle Türk'ün Türk'e propagandası kabilinden toplantılar olmayacağını, uluslararası bilim âlemi önünde ve dünya tarihçilerinin katılımıyla ilerleyecek tartışmalar olacağını altını kuvvetle çizmek isterim.

Bu söyleşinin bant çözümü Ece Güller tarafından yapılmıştır.

Bir Kördüğüm Çözüldü...

Darısı Tarihçiliğin, Tarihçiliğimizin Başına!

“İmparatorluğun Çöküş Döneminde Osmanlı Ermenileri: Bilimsel Sorumluluk ve Demokrasi Sorunları” konulu konferans, bir dizi engelleme çabasına karşın nihayet toplanabildi. Sonuç belki umulandan da olumlu ve etkili oldu; ikinci kez ve son dakikada tebliğ edilen bir mahkeme kararıyla yasaklanmaya çalışılması karşısında bir başka üniversitenin ev sahipliğinde gerçekleştirilmek durumunda kalınmasının tatsızlığına ve hem düzenleyicilerde hem olayı ancak medyadan izleyebilen halkta yarattığı gerilime rağmen.

*Oktay Özel**

Normal koşullarda yalnızca bir bilimsel toplantı olması gerekirken, konunun ve ortamın hassasiyeti karşısında konferans, tasarlanış aşamasından itibaren aynı zamanda bir demokrasi, bilim ve fikir özgürlüğü mücadelesi boyutuyla da öne çıktı.

Hem bilimi, bilimsel özgürlüğü hem demokrasi ve fikir özgürlüğünü böylesi bir konu üzerinden bir arada içeriyor olmasının yarattığı, toplantının meşruiyetini sorgulamaya kadar varan, haksız suçlamalar ve bunların dışı vuruş biçimleriyle birlikte değerlendirildiğinde, böyle bir toplantının gerçekleştirilebilmiş olması bile başlı başına tarihi bir olay haline geliverdi. Bunun öneminin ve bütün taraflar üzerindeki rahatlatıcı, özgürleştirici etkisinin zamanla daha iyi takdir edileceğine inanıyorum.

Toplantı hakkında çok şey söylendi ve yazıldı. Bunların üzerine eklenebilecek fazla bir şey oldu-

ğunu sanmıyorum. Burada, toplantının gerçekleşmesine düzenleme komitesine kıyasla daha mütevazı bir konumdan katkıda bulunan ve aynı zamanda bildiri sahiplerinden biri olarak, tarihçi gözüyle bazı noktaların altını çizebilirim ancak.

1. Her şeyden önce, konferansın medyada bir “tarihçiler konferansı” olarak sunulması, algılanılması ve böyle bir tanımlama üzerinden katılımcıların “tarihçilikleri”nin sorgulanmasının yarattığı yanılzamaya dikat çekmek gerekir. Doğrusu ise toplantının tarihçilerin alanını çok aşan, “dünü ve bugünüyle Ermeni sorunu”nu sosyal bilimlerin geniş penceresinden bütün boyutlarıyla ele alan, baştan beri bunu hedefleyen ve buna göre de programlanmış bir toplantı olduğudur. Bir başka deyişle, bugün “Ermeni sorunu” ne kadar tarih meselesi ise bu toplantı da o kadar tarih disipliniyle sınırlı bir toplantıydı, ne bir eksik ne bir faz-

la. Tarihçilerin sözü de, katkısı da bu çerçeve içinde değerlendirilmeliydi, değerlendirilmelidir.

2. Bununla birlikte, bu toplantının her şeyden önce bir "tarih toplantısı" niteliği taşıdığı da yeterince açıktır. Üstelik meşhur tabirle, "tarihçilere bırakılamayacak kadar önemli" bir tarih toplantısı. Bu yüzden katılımcıların sadece bir kısmı meslektan tarihçilerdi. Bunlardan biri olarak, bu durumdan mesleki alinganlık duymayan, aksine böyle oluşunu kendi içinde yeterince anlamlı ve hatta zorunlu gören bir katılımcı olarak, bu tarih toplantısına kendi kulvarından küçük de olsa bir katkıda bulunmuş olmaktan memnunum. Toplantıya bildiri ile katılan diğer meslektaşlarının da aynı düşüncede olduklarını biliyorum. Hiçbirimizin "Ermeni Sorunu"nun sadece tarihçilerin alanı olduğunu düşünmemişiz, buradan hareketle bu konuda bir tarihçiler hegemonyası kurma niyetinde olmayışımız ve en önemlisi mesleki meşruiyetimizi böyle sekte bir sahiplenmeye endekslememişiz, önemli ve yeterli bir ortak payda idi kanaatimce.

3. Belki tam da bu yüzden, bu konu üzerinde oldukça problemli olduğunu hepimizin bildiği bir "tarihçiler tekele" kurmaya niyetli kurumlarımız ve tarihçi meslektaşlarımızın tepkisini çekti. Tarihçiliğimizin kaç para ettiğinin ölçüsünü

en iyi bilen de, bu konularda söyleyecek birşeylerimizin olup olmadığına karar veren de bu meslektaşlarımızla birlikte, ve belki de daha fazla, bu mesleğin doğası hakkındaki kavrayış ve donanımları itibarıyla alakasız, mesleki hiçbir ölçüte gelmez, hikmeti kendinden menkul siyaset ve medya şahsiyetlerimizin oluşu manidardır. Aslında üzerinde düşünülmesi gereken, meslektaşlarımızın biz meslektaşlarına karşı bu kişi ve kurumlarla nasıl bu kadar kolay ve ucuz bir itti-

**"1914 Öncesi
'Eski Düzen':
Eşitsizlik,
Baskılar, İsyan ve
Kıyımlar" başlıklı
Edhem Eldem,
Akşin Somel,
Mertem Toksöz,
Oktay Özel'in
katıldığı
oturumdan bir
görüntü.**

Hem bilimi, bilimsel özgürlüğü hem demokrasi ve fikir özgürlüğünü böylesi bir konu üzerinden bir arada içeriyor olmasının yarattığı, toplantının meşruiyetini sorgulamaya kadar varan haksız suçlamalar ve bunların dışı vuruş biçimleriyle birlikte değerlendirildiğinde, böyle bir toplantının gerçekleştirilebilmiş olması bile başlı başına tarihi bir olay haline geliverdi. Bunun öneminin ve bütün taraflar üzerindeki rahatlatıcı, özgürleştirici etkisinin zamanla daha iyi takdir edileceğine inanıyorum.

fak yapabilmış olduklarıdır. Tam da burada asıl sorgulanması gereken, "tarihçi" sıfatı taşımanın sorumluluğunun ve meslek ölçütlerinin bilim alanından ideoloji-siyaset alanına bu kadar kolaylıkla nasıl taşınabilmış olduğudur. Türkiye'de tarihçilik mesleğinin felsefesi, etiği ve yöntemleriyle heraber kabul edilebilir profesyonel standartların neresinde olunduğunun ciddiyetle düşünülmesi gerekiyor.

4. Bu standartların "konuya bağlı" ya da "konusuna göre değişen" standartlar olmadığı, olamayacağı ne yazık ki hâlâ anlaşılamamış görünüyor. Örneğin II. Abdülhamid dönemine dair çalışmaları saygıyla anılan bir tarihinin tarihçiliği, konu Ermeni meselesine gelince neden birden tartışılır hale geliyor? Meselenin tarihçiden değil tarihinin çalıştığı konudan kaynaklandığı o kadar aşikâr ki. O konunun "nasıl çalışılacağı" ve "hangi perspektiften" inceleneceğine dair önceden "belirlenmiş", adeta kurum içi bir talimatname söz konusudur ve tarihinin görevi buna uygun araştırmak, yazmak ve konuşmak olmalıdır! Siyasetin "millî" dava ve çıkarlarının bile değişken, koşullara bağlı olduğunun kabul edildiği bir dünyada, birincil amacı ve varoluş sebebi, Fikret Adanır'ın çok yerinde vurguladığı gibi, "hakikat arayışı" olan bilimden, sosyal bilimlerden ve tarihçilikten belli konularda bunu tamamen bir kenara bırakıp, bir "saf duruş/tutuş"un parçası olması gerektiği nasıl beklenebilir? En önemlisi, bu

durumda yapılan işin, Ermeni milliyetçi tarihçiliğinin yaptığından ne gibi bir farkı kalabilir? Türkiye'deki tarihçilik, bütünü itibariyle böyle bir seviyeye indirilemeyecek kadar gelişmiş bir bilimsel disiplindir ve, her şeye rağmen, Ermeni sorunu bahsinde de mesleki reflekslerini bu kadar kolayca siyasetin hizmetine sunmayacak kadar eleştirel bir donanımı vardır.

5. Bu konferans hiç değilse bunu göstermiştir. Konferans bildirileri yayımlandığı zaman, toplantının akademya ve medyadaki "aceleci", takıntılı ve bir şeylerin telaşındaki karşıtlarının da daha sakin ve sağduyulu bir tutum geliştirmesine yardımcı olacağını ummak isterim. Konferansın, "tek taraflılık", "bilimsel yetkinlik" ve daha birçok içeriksiz ve tehlikeli ölçüde popülist suçlama ve yakıştırmalarla yaratılan bir gerginlik ortamına vesile yapılmış olması üzücüdür. Bu belki de kaçınılmazdı. Ancak, toplantının aynı zamanda bu konu üzerinden ülkede yaşanagelen sağlıksız ve tek sesli ortamın kırılmasına önemli bir katkıda bulunduğu da açıktır. Dahası, sosyal bilimcilerin ve değişik alanlardan düşünür ve meslek adamlarının konuyla ilgili getirdikleri farklı açılımları ve değerlendirmeleriyle konferansın, yalnızca Türkiye'deki bilimsel ortamın ve tarihçiliğin değil Ermeni tarihçiliğinin de kendine çekidüzen vermesi yolunda önemli bir katkı olarak kritik bir aşamayı ifade ettiğine inanıyorum.

6. Yazımı daha dar mesleki bir temenniyle bitirmek isterim: Kendi içindeki eleştirel çeşitliliğiyle birlikte böyle bir konferansın gerçekleştirilmiş olmasının her şeyden önce Türkiye'deki geniş akademik tarihçiler kesiminin kaç kuşaktır altında ezildiği bir yükten, onlara giderek tarihçiliklerini unutturan önemli bir baskından kurtulmasına da bir vesile olması umulur. Tarihçiler artık bu konuda da rüşlerini ispatlamak durumundadırlar; bir Türk olarak değil, bir Ermeni olarak değil, öncelikle bir tarihçi olarak. Belki de en zor olan bu! Ama, şuna inanıyorum ki, bu şimdi en fazla Türkiye'de mümkün. Buna belki hepimizden daha önce ve daha fazla inanan, tarihçi refleksini göstermeyi en zor zamanda bile başarmış Stefanos Yerasimos'u bu vesileyle bir kez daha saygıyla anıyorum.

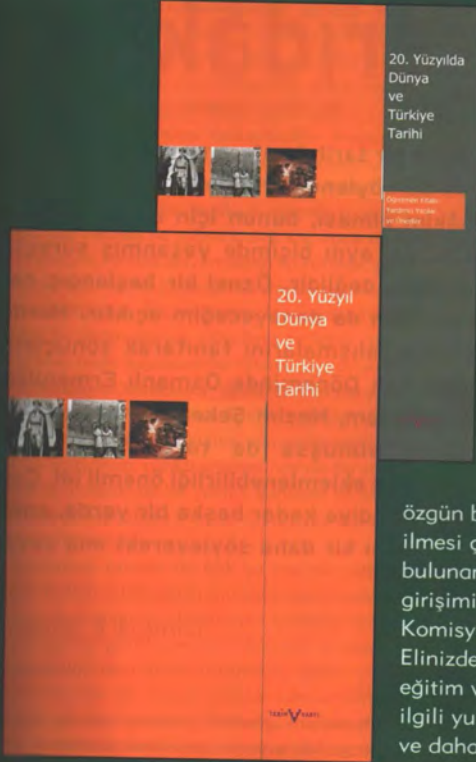
* Yrd. Doç. Dr., Bilkent Üniversitesi,
Tarih Bölümü

Tarihçiliğimizin kaç para ettiğinin ölçüsünü en iyi bilen de, bu konularda söyleyecek bir şeylerimizin olup olmadığına karar veren de bu meslektaşlarımızla birlikte, ve belki de daha fazla, bu mesleğin doğası hakkındaki kavrayış ve donanımları itibariyle alakasız, mesleki hiçbir ölçüte gelmez, hikmeti kendinden menkul siyaset ve medya şahsiyetlerimizimizin oluşu manidardır. Aslında üzerinde düşünülmesi gereken, meslektaşlarımızın biz meslektaşlarına karşı bu kişi ve kurumlarla nasıl bu kadar kolay ve ucuz bir ittifak yapabilmış olduklarıdır.

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI

20. YÜZYIL DÜNYA VE TÜRKİYE TARİHİ

GÖKÇEN ALPKAYA - FARUK ALPKAYA

20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi öğrenci ve öğretmen kitapları uzun yıllar boyunca Tarih Vakfı'nın gündeminde beklemiş bir projenin ilk ürünleridir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın tarih eğitiminin 1930'larda bitirilmeyip 20. yüzyılın tümünü kapsaması ve liselerin dört yıla çıkartılması yönündeki kararını dikkate alarak hazırlanan bu kitabı yenileri izleyecektir. Milli Eğitim Bakanlığı'nın ders programlarını ve kitaplarını köklü bir biçimde yenileme çabaları Tarih Vakfı tarafından en aktif bir biçimde desteklenecektir. Binlerce seçimi ve tartışmayı içeren bir süreçle, görsel malzemelerin, haritaların, bölgelerin, yan ve ana metinlerin hazırlanıp tek ve

özgün bir eğitim malzemesi bütünü haline getirilmesi çetin görevinin tamamlanması, tüm katkıda bulunanların ortak başarısıdır. Bu çok önemli girişimi maddi katkılarıyla olanaklı kılan Avrupa Komisyonu'na çok şey borçluyuz. Elinizdeki kitabın, öğrencilerden, öğretmenlerden, eğitim ve tarih çevrelerinden, velilerden ve tüm ilgili yurttaşlarımızdan alacağı eleştirilerin, yeni ve daha da başarılı çalışmaların en temel güvencesi olacağına inanıyoruz.

TARİH VAKFI

Barbaros Bulvarı Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
34349 Beşiktaş/İstanbul

Tel: (0212) 227 37 33 - Faks: (0212) 227 37 32
www.tarihvakfi.org.tr / yayin@tarihvakfi.org.tr

Ermeni Konferansı'nın İçi ve Dışarıdakiler

"Ermeni Konferansı" elbette ki normal bir tarih konferansı olmadı, olamadı; hatta olmasına imkân yoktu. Hakkında söylenenlerin çoğuna, görüş sahiplerinin epeyce öznel tutumların hâkim olması, bunun için gayet doğal ve belki de kaçınılmazdır. Bu kısa yazı da, aynı biçimde yaşanmış süreçten hareket ettiği için bu konuda bir istisna değildir. Öznel bir başlangıç noktasından, daha mesafeli bir yere varmayı da deneyeceğim açıktır. Normal bir tarih konferansında tarihçiler yeni çalışmalarını tanıtarak sonuçlarını tartışmaya açarlar. "İmparatorluğun Son Döneminde Osmanlı Ermenileri" Konferansı'nda, Akşin Somel, Edhem Eldem, Nesim Şeker, Cemil Koçak ve Selim Deringil gibi bunu yapanlar olmuşsa da tartışmaya açılan çalışmaların, yeniliğinden ziyade diğerlerine eklenilebilirliği önemli idi. Çoğu zaman sunuş yapanların derdi galiba, şimdiye kadar başka bir yerde, ancak sadece kıyıda köşede söylemiş olduklarını bir daha söyleyerek1 ona cevap, akis, ilave ve destek bulmak idi.

*Christoph K. Neumann**

Konferansta cereyan edenleri, şimdiye kadar bir forumda (hele hele Türkiye'de) buluşamamış olan tek tük görüşleri buluşturmak, ayrıca tarih disiplininin dışından gelen edebiyat bilimcisi, antropolog, sosyolog, gazeteci ve hatta hukukçular ile diyaloga girişerek Anadolu mazisinin korkunç, mide kaldıran ve üstelik epey yakınımızda meydana gelmiş olan süreçlerinden birisi karşısında yeni bir söyleşme zemini aramak olarak değerlendiriyorum. Sorum şu: 24 ve 25 Eylül günlerinde bu türden bir zemin bulundu mu, bulunmuşsa nasıl bir zemindir?

Kaleiçi

Konferans günlerini yaşamış olanlar, o uzun dinleme ve tartışma mesaisinin kesafetini kolay kolay unutamayacaklardır. Konferans planlandığı gibi üç gün sürseydi bunun aynı şekilde yaşanmayacağını tahmin ediyorum: Yorgunluk beraberrinde yoğunluk da getirmiş. Ancak programın yapısından öte, birçok şeyin bu ortamın meydana gelmesinde âmil olduğuna, bu arada mekânın çok belirleyici rol oynadığına kaniyim.

Sokağa açılan penceresi olmayan cephesiyle, sanki madeni zırhla kaplanmış dış duvarlarıyla, bi-

na içi çelik iskeletinden kaynaklanan uğultusuyla Bilgi Üniversitesi Dolapdere Kampusu zaten gece-kondular arasına konmuş bir hisarı andırıyor. O iki konferans günü boyunca bina her haliyle iki çemberle kuşatılmış tam bir kaleye dönüşmüştü. Birinci çember, konferansı koruyan polisler ve üniversitenin bazı güvenlik çalışanlarından; ikinci çember, havanın da letafetinden bilistifade hafta sonlarını şovenist nümayişlerle değerlendiren protestocuların ibaret idi. Binanın içinde ne güzel havanın ne de protestocuların farkına varıldı: Tıkr tıkr işleyen bir organizasyon ile günışığı dahil olmak üzere dış dünyadan yalıtılmış konferans mekânı ve fuayesi, Dolapdere binasını, her tartışmanın, her fikrin ve her duygunun daha yoğun yaşandığı bir kuluçka dolabına çevirmişti.

Burada duygulardan bahsetmekle başlamak doğru olur; çünkü "içeriye girerken güvenlik nedeniyle zorluk yaşadım" endişesiyle herkes erken geldi, denetimlerden bir dakikada geçmiş ve sonra birkaç yüz arkadaş ile kahve içmek için epeyce vakit bulmuştu. Protestolar, erteleme ve yürütme durdurmalardan sonra konferansın yapılacağına dair şüphe kalmadığı, fakat konferans henüz başlamadığı bu saatte, sevinç, rahatlama ve hatta coşku gerçekten nadir yaşanılan bir ortamı oluşturmıştı. Halil Berktaş'ın konferansı "Berlin Duvarı'nın yıkılması"na benzetmesine,² orada konuşulanlar kadar bu coşkunun sebep olduğunu zannediyorum. Ve hak da veriyorum; çünkü gönlünü vermiş bir seyirci olarak, ikisinde de bir yükten kurtulma ve kâbusun bitmesinden neşet eden aynı coşkuyu diğer insanlarla birlikte yaşadım.

Aralarında önemli bir fark şu hususta yatıyor: Berlin Duvarı yıkıldığında bu her şeyden önce bir açılmaydı. Konferans, Dolapdere kalesinin içinde duyulmaz ve görülmese de kimsenin hatırlından çıkaramadığı kuvvetli ve düşmanca, halkın çoğunun kanaatını da temsil ettiğini tahmin ettiğim protestocu bir muhalefet karşısında ancak muhkem duvarlar arasında kapatılmış şekilde gerçekleşebilmiştir. Ne yazık ki başka gidecek bir yeri de yoktu. Konferansa sahip çıkmış olmasından dolayı mensup olduğum Bilgi Üniversitesi'yle iftihar etsem de, akademik özgürlüklerini ağır biçimde tehdit eden mahkeme kararından sonra şehrin geri kalan 19 üniversitesinden hiçbirinin konferansa ev sahipliği önerisi getirmemiş olması, bu fakirce asıl düşündürücü olan durumdur. Keşke ihaleye fesat karıştırmakla ve tarihi eser kaçakçılığıyla it-

ham edilen Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörü Yücel Aşkın'la güzel bir mesleki dayanışma sergileyen rektörler,³ konferans düzenlemekten alıkonulan üniversiteler için de aynı tutumu göstereydi. O zaman endişelerinin, ne hükümete karşı bir tavır, ne de rektörlerin üniversiteler üzerindeki ağırlığını fiili dokunulmazlıkla teçhiz etmeye yönelik bir teşebbüsten ibaret olduğu derkâr olurdu.

Konferansın o kadar muhasaralı ve muhataralı bir şekilde gerçekleşmesi, katılımcılarda ilginç biçimde bir tesanüt duygusunu da uyandırmış: İçeride bulunanlar, bunca engellemelere rağmen bir tabu yıkmaya, bastırılan bir sesi duyurmayı başarmış bir camiaya (doğrudan veya zımnî bir destekçi hüviyetiyle, yani dolaylı) mensup olmanın bilincine ve tadına varıyordu(k).

Diğer taraftan, kimsenin hatırlından çıkmayan muhasara, bariz bir gerilimin hüküm sürmesine de yol açıyordu. Dışarıdan "sızmaya" başaranlara bu sebeple pek az söz hakkı tanınıyordu. İkinci günün öğleden sonrasında, yani artık her şeyin rayına girmiş olduğu aşamada karşıt görüşlü ve hafifçe kor-san tebliğ kokan bir soru sormaya kalkışan ihtiyar

(...) Sokağa açılan penceresi olmayan cephesiyle, sanki madeni zırhla kaplanmış dış duvarlarıyla, bina içi çelik iskeletinden kaynaklanan uğultusuyla Bilgi Üniversitesi Dolapdere Kampusu zaten gece-kondular arasına konmuş bir hisarı andırıyor. O iki konferans günü boyunca artık her haliyle iki çemberle kuşatılmış tam bir kaleye dönüşmüştü. Birinci çember, konferansı koruyan polisler ve üniversitenin bazı güvenlik çalışanlarından; ikinci çember, havanın da letafetinden bilistifade hafta sonlarını şovenist nümayişlerle değerlendiren protestocuların ibaret idi. Binanın içinde ne güzel havanın ne de protestocuların farkına varıldı: Tıkr tıkr işleyen bir organizasyon ile günışığı dahil olmak üzere dış dünyadan yalıtılmış konferans mekânı ve fuayesi, Dolapdere binasını, her tartışmanın, her fikrin ve her duygunun daha yoğun yaşandığı bir kuluçka dolabına çevirmişti.

Ermeni tarafının travması, Türk tarafı artık mazi-
siyle yüzleşiyor diye hemen yok olmayacaktır
(fakat değişebilir, yumuşayabilir). Bu yüzleşme
için gereken cesareti toplayabilen Türk, toplu-
mun büyük kısmına hakim olan Ermeni parano-
yasını yenmiş olur. Konferansta bunun ne kadar
özgürleştirici olduğunu katılımcıların çoğu yaşa-
mış, öğrenmiştir. Bu öğrenme, elbette olgular
düzeyindeki öğrenmeden kat kat önemliydi. Bu
bir ölçüye kadar kolektif öğrenme ve özgürleş-
me olduğundan dolayı, dehşet verici konuya rağ-
men iki gün boyunca kasvetli bir hava esmiyordu.
Tam tersine, çok farklı yaklaşımlarla, çok de-
ğişik açılardan sunulan bilgiler, önermeler ve
kavramsal çerçeveler, herhangi bir konferans
için inanılmaz yapıcılık içinde ortak bir zemine
katkı olarak kabul ediliyordu.

bir adamın beş dakika konuşmasına tahammül et-
meyip oturumu alkışlar arasında biraz erken kapat-
mak, bu heyecanlı ve gergin ortamın sonuna kadar
devam ettiğine delildi. Belli ki "her şeyi" açıkça tar-
tılabilen bu konferansta "her şey", Ermenilerin yo-
kedilişi konusunda yeni bir söyleşme zeminine kat-
kı olan her şey ile sınırlıydı. Bunun kaçınılmaz ol-
duğu görüşündeyim; çünkü böyle bir zemini bul-
mak, kanımca katılanların çoğunun düşündüklerin-
den de zor idi ve zor olmaya da devam edecektir.

"Dışarıdakileri" dışarda bırakmakta gösterilen
marifet ve gereklilik, diyalektik biçimde onların her
an hazır bulunmalarına da sebep oluyordu. Söyle-
şi zemini ararken, dışarıdakiler enteresan bir biçim-
de ya zımnı bir muhatap kitlesi ya da inkârcı tu-
tumlarından dolayı menfi bir referans olarak ara-
mızdaydı. İçerdekiler güzel ve iyi insanlar olurken
(ki gerçekten şüphe yok ki öyle, ne kadar çok ar-
kadaşım var aralarında) dışarıdakiler konferans
karştı duruşlarıyla –nasıl diyeyim– o kadar güzel
olmayanlara dönüşüyordu. Varlıkları da hem bu
konferansın önemini artırıyor (çünkü bu şekilde
toplanıp konuşmak kolay elde edilmedi) hem de
bazı (zor) adımların atılmasını daha da zorlaştırı-
yordu (çünkü içerdekiler içeride bulunmakla zaten
bir yere varmışlardı).

Bundan dolayı ve kesinlikle istenmeyen bir şe-
kilde, Hülya Adak'ın sunuşunda üzerinde durdu-
ğu otobiyografik metinlerde karşılaştığı "suçsuz
ben ve suçlu öteki" örnekbiçimi, kendi kendini
içerdekiler ile dışarıdakiler arasında yeniden kuru-
yordu: İçeride olanlar inkârcı olmadıkları için
üzerlerine düşeni büyük ölçüde yapmışlardı; in-
kârcı olanların değişmesi gerekiyordu.

Koşut bir ilişki de daha uzakta duran başka dı-
şarıdakilerle kuruluyordu: Anadolu Ermenilerinin
yokedilişi hakkında çalışan üçüncü ülkelerden
(bilfiil "Batı'dan") tarihçilerle, Ermenistanlı Erme-
niler ve özellikle Ermeni diasporasıyla. Burada
sorun, elbette ki inkârla ilgili değil. Lakin resmi
görüş Türkiye'de açık ve barışmayı hedefleyen tu-
tumları nasıl tâbu altına sokmuşsa, konferansın
birçok konuşmacısına göre Türkiye dışında hakim
olan soykırım retoriği Türkleri bir "öteki"ye dö-
nüştürmekten başka bir sonuca yol açmamıştır.
Buna uygun olarak, konferansın ilk sunuşu olan
Halil Berktaş'ın tebliğinde, Türk ve Ermeni milli-
yetçi tarihçilikleri birbirine simetrik olan karşıtlar
olarak irdelendi.

Türkiye dışındakilerle konferansta olanlar arası-
na bu şekilde zımnı bir karşıtlığın inşası da zorun-
lu ve işlevseldi: Çünkü burada konuşanların hepsi
bir şekilde "Türkiyeli" idi. (Burada bu kelimeyi
kimlik kavramı olarak değil, Türk vatandaşı olup
da kimliklerini Türk milliyetçiliğinin dışında inşa
etmiş olanları da, Türkiye'de doğup da uzun za-
mandır Türk akademik diasporasına mensup
olanları ve "düpedüz" Türk olanları kapsayan bir
sözcük olarak kullanıyorum.) Türkiyeliler arasında
"Ermeni sorunu" hakkında yeni bir söyleşme zemi-
ni oluşturmak, aslında geçmişten ziyade, teminat
altına alınmasını önemini Mete Tunçay'ın öteden
beri vurguladığı⁴ gelecekte, Türk-Ermeni beraberli-
ğine yönelik koskoca bir adımdır.

Kaleönü

Ne güzel ki, konferans Mete Tunçay'ı başka bir
konuda haksız çıkardı: Ermenilere yapılanlar artık
konuşulabilir hale gelmiştir. Ve buradan, bu faki-
re kalırsa, en kazançlı çıkan Türklerdir: Ermeni ta-
rafının travması, Türk tarafı artık mazisiyle yüzle-
şiyor diye hemen yok olmayacaktır (fakat değişe-
bilir, yumuşayabilir). Bu yüzleşme için gereken
cesareti toplayabilen Türk, toplumun büyük kıs-
mına hâkim olan Ermeni paranoyasını yenmiş
olur.

Konferansın
"Ermenilik
Halleri" başlıklı
oturumundan bir
enstantane.

Konferansta bunun ne kadar özgürleştirici olduğunu katılımcıların çoğu yaşamış, öğrenmiştir. Bu öğrenme, elbette olgular düzeyinde olan öğrenmeden kat kat önemliydi. Bu bir ölçüye kadar kolektif öğrenme ve özgürleşme olduğundan dolayı, dehşet verici konuya rağmen iki gün boyunca kasvetli bir hava esmiyordu. Tam tersine, çok farklı yaklaşımlarla, çok değişik açılardan sunulan bilgiler, önermeler ve kavramsal çerçeveler, herhangi bir konferans için inanılmaz yapıcılık içinde ortak bir zemine katkı olarak kabul ediliyordu.

Böylece konferans "soykırım" kavramının bile Türkiye'de belki de ilk kez ciddi biçimde tartışıldığı bir forum oldu. Bazıları kavramı doğrudan kullanıyor ve hatta bunun gerekli olduğunu savunurken, bazılarıysa, hukuki bir terim olarak soykırımdan söz edilebilse bile bu hukuki terimin fazlasıyla geniş olduğunu, 1915'ten sonra meydana gelmiş olan korkunç katliama tarihçilerin başka bir kelime bulmalarının doğru olacağını savundular veya Türk tarafını yük altına bırakacağı için bu kelimeyi kullanmamayı tercih ettiler. Yine başkaları, soykırım tartışmasının asıl üzerinde durulması gerekenlerin önüne bir perde çektiği gerekçesiyle konuyu bir tarafa bırakmaktan yanaydılar. Bazılarıysa kavramı uygun bulmayarak "s" sözcüğünü kullanmaktan itina ile kaçınarak ettiler. Önemli olan, bu tutumların hiçbirisi tartışmayı imkânsız kılmıyordu, tam tersi, önünü açıyordu. Asıl mühim mübaheselerin de facianın "bir soykırım olup olmadığı" konusunda kalmayacağı da açıktır.

Doğrudan tarih (veya hukuk) ile ilgili sunuşlardan –bana kalırsa– daha önemli olanlar, edebiyat tarihçilerinden veya sosyal psikolojiyle uzaktan yakından ilgisi olan katılımcılardan geldi. (Bu değerlendirmemde, onların söylediklerinin o kadar da alışık olmadığım söylemlere ait olmasının ne kadar belirleyici olduğunu kestiremiyorum.) Çünkü burada, yaşanan kayıp ve devam eden tahribat dile geldi. Bianet'te yayınlanmış konferans raporunda Talin Suciyan, bu tip sunuşlara dayanarak konferansın güzel sonuçlarının adeta bir haritasını çıkarmıştır: Hatırlanmak, empati kurmak, arındırmak, özgürleşmek ve eşiklerden geçmek şimdiye kadar gidilen yolun ana uğrak yerleridir.⁵

O yolu daha çok aşındıracağımız da belli. Güzergâhın tekin olmayan menzillerden geçeceği de

Konferansta Rober Koptaş, Etyen Mahçupyan, Melissa Bilal ve Hrant Dink gibi Ermeni aydınların sesi duyuldu; özellikle son ikisinin duygulu ve duyarlı sözleri durumun vahametini çok iyi tasvir ediyordu. Ermenilerin malum sebeplerden azlığı nedeniyle, tartışmaların bir dereceye kadar Türklerin Ermeniler hakkındaki bir muhaveresine dönüşmesi kaçınılmazdı; konferansta da bu zaman zaman öyle oldu. (Mahçupyan'ın daha ziyade Türkler hakkında konuşması bu bakımdan anlamlıydı.)

(...) Tarihin her halükârda bol miktarda mevcut olan, acılarının üstünden gelebilmek için gereken matem kültürünün Türkiye toplumunda mevcut olmadığı ortadadır. Bu ülkede nasıl bir kültür oluşacağı, hiçbir biçimde şahsi bir suç olmayan, fakat insanın kimliğine dokunan bir facia ve kayıp karşısında nasıl bir tutum alınacağı henüz hiç belli değildir. Fakat konferans kalesinden çıkıldığı ve o eşikten geçildiği anda, uzun ve ince bir yola ancak baş koyulduğu ortadadır.

pek muhtemeldir. Konferansta Rober Koptaş, Etyen Mahçupyan, Melissa Bilal ve Hrانت Dink gibi Ermeni aydınların sesi duyulmuştur; özellikle son ikisinin duygulu ve duyarlı sözleri durumun vahametini çok iyi tasvir etmiştir. Ermenilerin malum sebeplerden azlığı nedeniyle, tartışmaların bir dereceye kadar Türklerin Ermeniler hakkındaki bir muhaveresine dönüşmesi kaçınılmazdı; konferansta da bu zaman zaman öyle oldu. (Mahçupyan'ın daha ziyade Türkler hakkında konuşması bu bakımdan anlamlıydı.) Sonuçta çoğunlukla failerin torunları kurbanların torunları hakkında konuşmuş ve konuşmaya devam edecektir. Böyle bir durumun nezaketine uygun biçimde davranmak kolay olmayabilir. Sözelimi konferanstan ancak birkaç hafta sonra Halil Berktaş'ın, Ermeni tarafından İstanbul'daki konferansa mukabil bir tabu kırma ve arındırma sürecine girmeyi talep etmesi⁶ ne kadar gerçekçidir? Burada kurban ve fail arasında var olamayacak bir simetri varsayılıyor mu? Kurban torunlarının travmalarından ve ona bağlı olarak gelişmiş tutumlarından kurtulmasının daha zor olması beklenilir bir şey değil midir, o tutumlar aslında kabul edilemezse de?

Unutulmaması gereken başka bir husus, konferans esnasında dışarıda kalıp protesto edenlerin hâlâ bulundukları yere takılıp kalmış olmalarıdır. Önümüzdeki aylarda konunun tartışılmaya devam edeceği kesindir.⁷ Fakat diyelim, Ermeni paranoyası yavaş yavaş hafifler; ondan sonra ne olacağı hakkında düşünmekte yarar var. O zaman inkârcı olmamak, güzel insanlardan olmak için yeterli olacak mıdır? Bu fakirin kanaatine asıl o zaman bu ülkede yaşayan herkesin kimli-

ğine dokunan sorular sorulacak ve tarihlere gerçekten iş düşecek: Tehcir ve katliam savaş şartlarından neşet eden bir gelişme miydi yoksa İttihat ve Terakki hareketi içinde mi mütalaa edilecek? Edilecekse, İttihat ve Terakki, Türk modernitelerinin tarihinde merkezi konumunu muhafaza edecek mi? Edecekse, bunun bu ülkede yaşayanlar için anlamı nedir?

Konferansta, Türkiye'nin Ermenilerin tehcir edilip öldürülmesiyle yaşadığı kayıpla, bu olayların yol açtığı ve yol açmaya devam ettiği tahribat dile geldi; dile geldiğinde bu tahribatın devasa büyüklüğü de aşikâr oldu. Az sayıdaki Ermenileriyle ve çok sayıdaki Ermeni olmayanlarıyla Türkiye toplumunun, bu kayıp karşısında katedeceği merhalelerin neler olacağını bu fakir kestiremez. Tarihin her halükârda bol miktarda mevcut olan acılarının üstünden gelebilmek için gereken matem kültürünün Türkiye toplumunda mevcut olmadığı ortadadır. Bu ülkede nasıl bir kültür oluşacağı, hiçbir biçimde şahsi bir suç olmayan, fakat insanın kimliğine dokunan facia ve kayıp karşısında nasıl tutum alınacağı henüz hiç belli değildir. Fakat konferans kalesinden çıkıldığı ve o eşikten geçildiği anda, uzun ve ince bir yola ancak baş koyulduğu ortadadır.

*Yrd. Doç. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, Tarih Bölümü

Bu yazının redaksiyonunda emeği geçen Pınar Emiralioğlu ile Sedat Şenoğlu'na can u gönülden teşekkürlerimi sunarım.

Notlar

1. Ahmet Insel "Ermeni Sorunu ve İç Düşman Kategorisi" başlığı altında tebliğinin bir özeti, Gündüz Vassaf "Saatlı Maarif Takvimi'nde Ermeniler" konulu sunuşunun tam metnini 29 Mayıs 2005 tarihli *Radikal* 2'inde yayımladılar. Konferansın mayısta ertelenmesinin akabinde başka yerlerde buna benzeyen "önbasınların" çıkıp çıkmadığını bilmiyorum.
2. Ertuğrul Mavioğlu, "Erivan'a Köprü Kuruluyor", *Radikal*, 10:3293, (18.10.2005), 6.
3. Betül Kotan, "Rektörlerin İçine Sinmedi", *Radikal*, 10:3293, (18.10.2005), 5. Söylememe gerek var mı? Bir cürümden dolayı maliküm olmayan bir insanın masum muamelesi görme hakkına sahip olduğu bediidir.
4. Mete Tunçay, "Tarihsel Bellek ve Aydınlar: Çağdaş Türkiye Son Beş Yılda Ermeni Sorununu Nasıl Tartıştı?", *Toplumsal Tarih*, 135, (2005), 42-48, bilhassa s. 48.
5. "Coraklaştığımızı Kabul Ederek Özgürleşmek", www.bianet.org/2005/09/26/67773.htm.
6. Mavioğlu (18.10.2005), 6.
7. Sözelimi, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü bir "Ermeni Meselesi Sempozyumu"nu Nisan 2006 için programına almıştır: <http://www.marmara.edu.tr/Duyurular/file/05-06-sem.htm> (21.10.2005).

DİLEK GÜVEN

Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında

6-7 EYLÜL OLAYLARI

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından, Küçük Asya'da etnik ve demografik açıdan homojen bir ulus-devlet kurulması, temel politika olarak benimsenmiş ve bu politika Cumhuriyet dönemi boyunca çeşitli yöntemlerle uygulanmıştır. Gayrimüslim azınlıklar -Rumlar, Ermeniler, Yahudiler- ile örneğin Kürtler gibi, Türk olmayan grupların zorunlu asimilasyonu, bu sürecin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Yeni Türk devleti, her ne kadar uluslararası anlaşmalarla Rumlara, Ermenilere ve Yahudilere azınlık statüsü tanımış olsa da asimilasyon politikaları her dönemde ağırlığını korumuştur. Teorik olarak, tüm vatandaşların yasalar önünde aynı hak ve ödevlere sahip olmasına karşın, gündelik hayatta, Türk etnisitesine mensup olmak, devletin kimlik politikasında belirleyici idi. Bu çalışma 6-7 Eylül 1955'te İstanbul ve İzmir'in gayrimüslim sakinlerine yönelik saldırıların, Türk devletinin ulus-devlet inşa etme politikasıyla sıkı bir ilişki içerisinde ele alınmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Olaylar, dönemin Demokrat Parti hükümeti tarafından, devletin istihbarat servisi kullanılarak planlanmış; DP yerel teşkilatları ve başta "Kıbrıs Türkler Cemiyeti" olmak üzere öğrenci-gençlik dernekleri, sendikalar gibi devletçe yönlendirilen örgütlerce uygulanmıştır.

TARİH VAKFI

www.tarihvakfi.org.tr

Hilâl Altında Dört Sene ve Buna Ait Bir Cevap

Unutulmuş Bir Risaleyi Hatırlamak

“Büyük harbin başlangıcında müracaat ettiği Avrupa hükümetlerinin hiç birinden yüz bulamıyarak muhtemelen o zaman heyeti ıslahiyeyi teşkil eden Almanların delâletiyle Türk Ordusuna gönüllü sıfatıyla girmiş ve harbin nihayetine kadar Ordumuzda kalmış bulunan Venezuellâlı Rafael de Nögaes adındaki şahıs tarafından yazılıp Berlin’de tabettirilmiş olan *Hilâl altında dört sene* [Vier Jahre unter den Halbmond] adlı kitabın Şark darülharekâtına ait kısmının tercümesiyle uzun müddet o cephede vaziyeti umumiyeye temini vukuf ettiren memuriyette bulunmuş olan E. Kay. Hakkı Bey’in buna ait bir cevabını ihtiva eden bu risale, ecnebilerin ve hele Nögaes gibi sevabıkı ve hasep ve nesebi karışık kimselerin memleketin ve Ordunun en harim köşe ve bucağına ve en teferruatlı işlerine karıştırılmasının ne büyük mahzurlar doğuracağına gözəl ve yeni bir örnek olmak itibarıyla mütaleaya şayandır.”

(*Hilâl Altında Dört Sene ve Buna Ait Bir Cevap*, 1931)

Özgür Gökmen*

Hilâl Altında Dört Sene ve Buna Ait Bir Cevap adlı risale, Büyük Erkânı Harbiye Reisliği X. Şube tarafından yayımlanmış. Ve evet, aradan geçen 70 küsur seneden sonra bugün hâlâ mütaleaya şayan, fakat elbette yarıda beyan edilen itibarla değil. “Ermeni sorunu”na dair mevcut resmi görüş ve milli refleksin ilk kaynaklarından biri olduğu için. Hatta belki de sadece, yukarıdaki kısacık takdim dahi Cumhuriyet’in ilk döneminde ne tür bir toplumsal tahayyüle sahip olunduğuna dair bir ipucu verdiği için.

Resmi Görüş, Milli Refleks

Ermeni kıymına dair bundan bir evvelki en şiddetli milliyetçi hezeyan 2000 sonu, 2001 başında yaşanmıştı. O dönem gündemi belirleyen evvela Amerikan Temsilciler Meclisi’ndeki teşebbüs, ardından Fransız Parlamentosu’nun onadığı kanun tasarısı; he-

zeyanın tetiklenmesine vesile de Halil Berktaş’ın verdiği bir mülakat oldu.¹ O hezeyan perdesinin arkasına bakıldığında, “Ermeni sorunu” hususunda devletlû kesimin iki şey söylediği görülüyordu: Meseleyi hukuksal zeminde ele alalım ve meseleyi tarihçilere bırakalım.

İlk görüşün en büyük müdafii Gündüz Aktan’dı, muhtemelen hâlâ da öyle. Bilhassa Fransız Parlamentosu’nun tek cümlelik yasama kararından sonra *Radikal* gazetesindeki köşesinde yoğun bir şekilde bu meseleyi ele alıp açıkça, “Bu saatten sonra kimse tarih okuyup görüş değiştiremez” demişti. “Ermeni olayına ilişkin gelişmeler, şu veya bu şekilde, bir sona doğru ilerlediğimizi gösteriyor. Mücadeleyi güçlü olduğumuz hukuk alanına çekemezsek ve eskisi gibi tarih araştırmalarıyla cevap vermeye çalışırsak, yenilgiden kurtulmak mümkün değil.”² Öte yandan, tarih ve tarihçilere müracaat etmekten de geri durmu-

yordu. "Yüzyılın ilk soykırımı", geçen yüzyılın başında Balkanlar'da yaşananlardı ve bu konudaki "görev", "bunu ilk anlayan İlber Ortaylı gibi büyük tarihçilerimizdeydi.³ Buradaki kontratak saiki aşıkârdır. Hukuken yapılacak bir müdafaa, tarihle desteklenerek bir hücum...

Aktan, ilk andığı makalesinde TBMM'nin 93 Harbi'ni ve Balkan Savaşları'nı soykırım ilan etmesi gerektiğini de yazdı. Bunu, "kimseden bir şey talep etmek için değil", "hatırlamak ve ağlamak için" kaydıla dile getirmiş olsa da, söze şöyle başlıyordu: "Demek iskelet sayımı başladı. Siz Ermenilerinkini saymaya başladınız. Çok güzel. Biz de Balkanlar'ı hatırlamalıyız."⁴ Balkanlar'ı elbette hatırlamalıyız, ancak Aktan'ın tüyler ürperici bir şekilde söylediği gibi değil⁵

Kaldı ki Balkanlar'da yaşananları hatırlamak ve anlamak, Anadolu'da yaşananları anlayabilmek için de elzem. Erik Jan Zürcher, Ermenilere yönelik zulmün, ancak dörtte biri Rusya'dan ya da Balkanlar'dan kaçan ya da onların çocukları olan imparatorluğun Müslüman unsurlarının daha önceden maruz kaldığı travma bağlamında anlaşılabilceğine işaret ediyor. Jön Türkler'i güdüleyen, tepkisel Müslüman milliyetçiliğinin mahsulü olan bir tavrıdır. Ermenilere dair emirleri verenler, birçoğunun doğduğu ve büyüdüğü toprakların Balkan Savaşı'nda kaybedildiğini gören, Balkanlar'da savaşırken ittihat ve Terakki'ye katılmış, Balkanlar'da ve Kafkasya'da yaşananların Anadolu'da da gerçekleşmek üzere olduğuna kanaat olan Jön Türkler'dir.⁶

"Mesele tarihçilere bırakılmalıdır" görüşü, o dönem cumhurbaşkanı tarafından da öne sürüldü; buna en büyük destek de Halil İnalcık'tan geldi.⁷ İnalcık, Osmanlı arşivlerinin, otuz yakın devletin tarihini içermesi nedeniyle dünya tarihinin en önemli kaynaklarından biri olduğunu söylüyordu. Bu arşivin kullanımına, arşivden çıkan belgelerin "Türkiye aleyhinde bazı milli kampanyalara hizmet ettiği kaygısı"yla 1989'da getirilen kısıtlamaları eleştiriyor; "bazı kötü niyetli insanların arşiv belgelerimizi yanlış yönde kullanmak üzere alabilecekleri" ihtimaline temas etmekle birlikte, "bir caddede kaza oluyor yahut cinayet işleniyor diye o yolu kapatamazsınız," diyerek arşivlerin "modern bir zihniyet" ile kullanıma açılması gerektiğini ifade ediyordu.

[...] belge karşısında hiçbir tarihçi aksini iddia edemez ve gerçeği çarpıtamaz. Başka bir deyişle, arşivlerimizin dünya tarihçilerine açık bulundurulması kendi milli menfaatimizdir.

İnalcık'a göre,

Ermeni soykırımı üzerine **çarpıtılan** iddiaları düzeltmek için de başvuracağımız ve her yerde öne süreceğimiz bir şey, Osmanlı arşivlerinin bu konu üzerinde araştırmalara açık bulunduğunu dünyaya anlatmaktır.

Şimdilik bu tavrın galip geldiğini biliyoruz. Arşivlerimiz açık, tarihçiler gelip çalışsın, deniyor. Aynı esnada milli refleks, resmi görüşle tezat teşkil eden tek cümle sarf edeni vatan haini ilan etmeye devam ediyor. Risaleye bakmadan, bahsi geçen iki metin ve yazarları hakkında bir miktar bilgiye ihtiyacımız var.

Rafael de Nogales Kimdir, Eserleri Nelerdir?

Cevap verilen kitap, 1924 tarihli bir otobiyografi, Venezüellalı Rafael de Nogales Mendez'in (1877–1937) hatıratı. Ben metinleri mukayese için bu hatıratın 1926 tarihli İngilizce çevirisini kullandım.⁸ Kitabın başlık sayfasında "Dünya Savaşı Esnasında Ermenistan'daki Türk Kuvvetlerinin Genel Müfettişi ve Sina Askeri Valisi" olarak takdim edilen Rafael de Nogales, 24 bölümde, 1915'ten itibaren Osmanlı İmparatorluğu üniforması altında geçirdiği dört senenin hikâyesini anlatıyor. Bir hatırat birçok nedenden ötürü yazılabilir. Bu kitap daha ilk cümlesiyle kendini ele veriyor: "Resmî bir sıfatla Ermeni kıyım ve tehcirlerine tanıklık

etmiş tek Hristiyan olarak vaziyetimin tuhaflığını uygun bir biçimde izah edebilirim." Kaymakam (Yarbay) Hakkı, kitabın 4 ila 9. bölümlerini çevirmiş, bunun sonuna "Hilâl altında dört sene adlı kitap hakkında mütalea"sını eklemiş.⁹ Çeviri için kullanılan Almanca nüshanın tam künyesine yer verilmemiş, ancak bunun orijinal İspanyolca yayından hemen bir sene sonra yapılan Almanca çeviri olması **gerekli**.¹⁰

Rafael de Nogales Mendez, ihtilâli bir ruh taşıyan maceraperest bir seyyah. Yüzyıl başında İspanyolların safında ABD'ye karşı savaşmış, Meksika Devrimi'ne katılmış, Nikaragua'da Sandinistlerin yanında, Venezüella'da diktatörlüğün karşısında yer almış. I. Dünya

Büyük Erkânı Harbiye Reisliği X. Şube tarafından yayımlanmış Hilâl Altında Dört Sene ve Buna Alt Bir Cevap adlı risalenin kapağı.

Rafael de Nogales Mendez

Nogales'e ait
nişanlar,
Venezüellalı
askeri üniforma
koleksiyoncusu
Jesse Ruiz
Moreno'nun
koleksiyonuna
aittir.

Savaş'ına Osmanlı saflarında katılmış. Gönüllü olarak hizmet ettiği Osmanlı ordusundan, Harbiye Nezaretinden beyan-ı teşekkür ile verilen terhis vesikasıyla ayrılmış. Bu vesika *Four Years Beneath the Crescent*'in 382 ile 383. sayfaları arasında yer alıyor. Günümüz Türkçesine yapılmış bir çevirisi de Mehmet Necati Kutlu'nun daha sonra bahsedeceğim çalışmasında (s. 124) mevcut. Doğruluğunu teyit etme şansım yok, ama Nogales'in Osmanlı ordusundayken aldığını iddia ettiği muhtelif nişan ve madalyalar da (İftihar, Şefkat, Mecidi, İmtiyaz nişanları ile iki harp madalyası) Antonio Prieto Barrio'nun Askeri Remiz Koleksiyonu sitesinde erişilebilir durumda.¹¹

Ne var ki Rafael de Nogales'in I. Dünya Savaşı'nda ilk terhi Osmanlılar değildir. Bunun garip hikayesi hatıratın hemen başında naklediliyor. Nogales, İspanyol ve yerli köklere sahip bir Venezüellalı. Ancak çocukluğu Almanya'da geçmiş ve eğitiminin büyük kısmını orada tamamlamış. Dolayısıyla savaş başladığında bir ikileme karşı karşıyadır. Kendi anlatımıyla, "bir yanda Almanya'daki gençliğine dair mesut hatıraları, öte yanda Latin [karakterinin] yaradılıştan gelen özgürlük aşkı". Bu ikileden kurtulduğunda, şahsi duygudaşlığını, kendisini, "bir gecede onur ve bağımsızlıklarının bilincinde bütün güçsüz ama kahraman milletlerin müdafii haline gelen Belçika'nın hizmetine sunmak için feda edecektir."¹² Ne var ki teşebbüsleri ne Belçika, ne de daha sonra görüşeceği ülkeler nezdinde müspet bir netice verir. Belçikalılar Nogales'i Venezüella tabiyetinden ötürü reddederler. Kendisine Fransız kuvvetlerine katılmasını tekli eden rütbeli bir Fransız subayı, nizami kuvvetlere kabulünün imkânsız olduğunu, ancak yabancılar lejyonunda yer alabileceğini söyler. Nihayetinde, Bulgaristan'daki Alman Askeri Ateşesi von der Goltz ve Osmanlı Büyükelçisi Fethi Bey (Okyar) vasıtasıyla kendisini İstanbul'da bulur. Dedğine göre Enver, Liman von Sanders ve von Bronsart paşalar tarafından içtenlikle karşılanır. Tabiyetini terk etmez ve verdiği şeref sözü altında savaşmak üzere 12 Şubat 1915'te doğuya gönderilir.¹³

Rafael de Nogales, ilginç kişiliğine, farklı dillerde yayımlanmış birçok kitabına¹⁴ rağmen yakın vakte kadar unutulmuş, hiç değışle ihmal edilmiş bir isim. 1920'lerin ikinci yarısında *Hilâl Altında Dört Sene*'nin Almanca baskısını müteakiben yayımlanmış birtakım kitap eleştirileri var.¹⁵ Bundan sonra hakkında bulabildiğim ilk çalışma 1977 tarihli.¹⁶ Muhte-

melen geçen yüzyılın ikinci yarısında yayımlanmış, benim erişemediğim başka çalışmalar da mevcuttur. Fakat birdenbire artan yayın sayısı, Rafael de Nogales'e asıl ilginin 1990'ların ikinci yarısında doğduğunu gösteriyor. Bu konuda çalışan Jasmina Jäckel de Aldana'nın yazdıkları da bu durumu teyit eder nitelikte. Venezüella tarih araştırmaları, onlarca sene devam eden sessizliğin ardından, bu "uzun süre önem verilmemiş ve ihtilafı" kişiliğin hayatını ve eserlerini yeniden keşfetmeye başlıyor. Bu maceraperest asker, gazeteci ve yazarın en çok göze çarpan özelliği, I. Dünya Savaşı'nda Nogales Bey adı altında Osmanlı ordusunda savaşmış olması. "İhtilafı" olması da Hristiyan kimliğine rağmen 1915'te Van'da yaşanan çarpışmada Ermenilere

karşı Osmanlı kuvvetlerini "sevk ve idare etmiş" olmasından kaynaklanıyor. Aldana'dan Nogales üzerine en önemli çalışmayı 1997'de Caracas'taki Simon Bolivar Üniversitesi'nde siyaset bilimci Kaldone G. Nweihed'in yaptığını öğreniyoruz.¹⁷ Halen Venezüella Bolivar Cumhuriyeti'nin Ankara Büyükelçisi olan Nweihed, 2003'te Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'nde Nogales üzerine bir konferans vermiştir.¹⁸

Aynı dönemde dikkat çeken bir diğer çalışma, Türkiye'den. Mehmet Necati Kutlu'nun daha sonra *Türkiye'de Bir Gezinin Şövalye Nogales Méndez* (İstanbul: Gendaş Kültür, 2000) adıyla yayımlanacak olan 1996 tarihli yüksek lisans tezi.¹⁹ Bu kitaba yazının sonunda kısaca temas edeceğim.

Artan ilginin vardığı son nokta, *Hilâl Altında Dört Sene*'nin İngilizce baskısının kısa bir süre evvel Gomidas Enstitüsü'nce Sterndale Klasikleri serisinden tekrar yayımlanması. Kaderin bir cilvesi olsa gerek, seneler evvel Kaymakam Hakkı'nın nankörlükle itham ettiği Nogales, bu kez Gomidas Enstitüsü'nce "anti-Ermeni" olarak tarif ediliyor.²⁰

Ve Kaymakam Hakkı

Kaymakam Hakkı'ya gelince, *Hilâl Altında Dört Sene ve Buna Ait Bir Cevap*, Hakkı Bey'in muvazzaf subaylıktan ayrıldıktan sonra da vatan hizmetine devam ettiğini en büyük ispatı.²¹ I. Dünya Savaşı'nda Şark cephesinde memur bulunduğu ve Nogales ile 1915'te Hasankale'deki 3. Ordu Karargâhı'nda tanıştıklarını bu risaleden öğreniyoruz.²² Nogales'in gösteriş düşkün ve işbilir biri olduğunu düşündüğü anlaşıyor; ancak bu tefferruat. Zira Kaymakam Hakkı'nın asıl iddiası, Nogales'in hatıralarında bitaraf kalamamış

ve hakikatten ayrılmış, Hristiyanlık hissine mağlup olarak kitabını nankörce bir sürü tezyifkâr mütalaa ve fikirle doldurmuş olması. Risalenin amacı, Nogales'in "hakikate uymayan fikir ve mütalaaları"na cevap vermek. Kaymakam Hakkı böylece bize, başka şeylerin de yanında, o dönem alınan tedbirlerin meşru olduğunu anlatıyor.

Hilâl Altında Dört Sene ve Buna Ait Bir Cevap

Nogales'in kitabını ben kendi adıma temkinle okuduğumu söylemeliyim. Hatıralarını yazarken, daha kitabın ilk cümlesinde ipucunu verdiği şekilde kendi durumunu meşru kılmaya yönelik bir çabası olduğu, ordunun yapısı hakkındaki bilgisinin yeterli olmadığı, kendisini olduğundan daha önemli göstermeye gayret ettiği ve daha başka şeyler düşünülebilir. Fakat *Hilâl Altında Dört Sene* bu ve benzeri gerekçelerle temkinle okunsa dahi, o dönem yaşananlar hakkında bize çok şey söylüyor. Ermeni kıyımından mesul gördüğü İtihatçı liderler hakkındaki tespit ve iddiaları da yabana atılır cinsten değil.

Kitabın önsözü, savaş esnasında Filistin'deki Britanya Kuvvetleri'nde askeri gözlemci sıfatıyla Nogales'in karşıt saflarında yer almış ABD'li Yarbay Edward Davis tarafından yazılmış. Davis'in, Nogales'in Ermeni kıyımının ürkütücü teferruatlarına dair canlı yorumlarını belki de üstünkörü okuyacak olanlara bir ikazı var:

Nogales, yazdıklarını harfiyen kastediyor, fakat bu mezalimle ilişkili Türk ve Kürtleri tarif ederken çok dikkatli bir tefrik yapmıştır. Müşahedeleri, kapsayıcı biçimde bütün Türk halkını suçlayan dağınık fikirlerin iddialarına ispat teşkil edecek şekilde kabul edilemez.

Davis mesela diyor ki; Nogales "tüm kusurlarına rağmen, Türkün, Şark'ın ilk asker ve centilmeni olduğuna hiçbir şüphe yok" deme itinasını gösterir ve şuna şahadet eder: "Osmanlıların Nizami Ordusu Ermeni katliamlarında tamamen kabahatsizdir."²³

Mehmet Necati Kutlu, Hakkı Bey'in Nogales'i "fazla sert ve acımasız bir tarz'da eleştirdiğini" düşünüyor.²⁴ Neden böyle düşünüyor, bu kanıya nasıl varmış; öğrenemiyoruz. Zira, aşağıda yapacağım uzun alıntılardan anlaşılabilceği üzere Hakkı Bey'in Nogales'e temel eleştirisi, hatıratında Ermenilere yönelik muameleyle dair yazdıkları. Kutlu'nun kitabında buna dair bir tartışma ya da yorum yok. Çünkü Kutlu'nun kitabında esasen Nogales'in Ermenilerin maruz kaldığı muameleyle dair anlattıklarına hiçbir atıf yok. Kutlu "yapıtın

Rafael de Nogales Mendez

özeti" başlığı altında, Nogales'in hatıratında Hakkı Bey tarafından eleştirilen bölümleri şöyle özetlemiş:

Ordunun bu dönemde [Nogales Van'a vardıktan sonra] içinde bulunduğu zor şartlar, Ermenilere karşı verilen mücadele ve Kafkas Cephesi'ndeki kanlı çarpışmalar bu bölümlerde detaylı olarak anlatılır. Türk ordusunu arkadan vuran Ermeni çetelerine ve hıyanet içindeki diğer unsurlara karşı alınan tedbirlere de bu bölümlerde yer verilir.²⁵

Bir tek şunu söylüyor Kutlu:

[...] yapıtta ağırlıklı olarak geçen, Birinci Dünya Savaşı esnasındaki sözde Ermeni öldürme olaylarını da analiz etmekte fayda vardır.²⁶

Bu "analiz'de Nogales'in kitabında bu konuda ne geçtiğini öğrenemiyoruz. Bunlar her ne ise, Kutlu'nun sonucuna göre, "Ermeniler ile ilgili bölümler hissi bir bakış açısıyla yazılmış".²⁷ Fakat Kutlu'ya göre, "Ermenilere karşı olan sempatisine karşın, Nogales'in olduk-

ça doğru saptamalar yaptığı bölümler vardır.”²⁸ Kutlu'nun kitabında, Nogales'in azınlıklar hakkında yazdıklarından karın ağntımayacak ya da resmi görüşü destekleyebilecek olanların neredeyse tamamına temas edilmiş.²⁹ “Doğru saptamalar” bunlar olsa gerek.

Artık risaleye gelelim. Hakkı Bey'in hatıratın 4 ila 9. bölümlerini çevirdiğini söylemiştim. Bunun en hafif tabiriyle esnek bir çeviri olduğunu belirtmek lazım. Çeviride kelime grupları, cümleler, yer yer paragraflar atlanmış. Bunların çeviri haricinde bırakıldığına dair herhangi bir işaret yok. Her birini tek tek göstermek bu yazının amacı değil, gene de en azından bölüm başlıklarının mukayeseli bir dökümünü vereyim:

Chapter IV Winter in Erzurum (s. 43) – 4. Fasil Hasan-kale'de Ordu Karargâhında (s. 3)

Chapter V Through the Country of the Kurds (s. 50) – 5. Fasil Erzurum'dan Van Gölüne (s. 6)

Chapter VI The Bloody Road to Van (s. 59) – 6. Fasil Ermeni isyanı (s. 12)

Chapter VII The Siege of Van (s. 72) – 7. Fasil (s. 20) [Başlık yok.]

Chapter VIII Khalil Bey and the Russian Assaults (s. 98) – 8. Fasil Halil Bey kuvvei seferiyesi nezdinde (s. 34)

Chapter IX Khalil Retreats Before the Russians (s. 109) – 9. Fasil Ric'at ve Ermeni mezalimi (s. 40)

Hakkı Bey, “doğrusunu yazmayı vicdanî, millî ve vatani bir vazife” telâkki ettiği Nogales'in “hakikate uymıyan fikir ve mütealealar”ını şöyle tasnif etmiş:

1. Ordunun sevk ve idaresine taallük eden hususlar;
2. Kürtler ve Ermeniler hakkında etnoğrafik malûmat;
3. Ermeni tehirci ve Ermenilere reva görülen zulüm ve itisaf.³⁰

Bundan sonrasını yorum yapmadan, alıntılarla geniş bir biçimde özetlemeye çalışayım ; Hakkı Bey zaten kendisini ele veriyor. Hakkı Bey'in “ordunun sevk ve idaresine taallük eden hususlar” faslında, en dikkat çekici iddiası, Nogales'in Van'da Osmanlı Kuvvetleri'ni sevk ve idare etmiş olduğu iddiasının doğru olmadığı. Kumanda Vali Cevdet Bey'dedir. Ayrıca Nogales'in kitabındaki portresinde görülen muhtelif madalya ve nişanlar gibi, binbaşılığa terfi hakkında da hiçbir malumat yoktur. Ve bu hayali rütbe ve nişanlar muharririn şahsı hakkında kâfi derecede fikir vermektedir.³¹ Nişanların şu an bir koleksiyoncuda bulunduğunu biliyoruz. Bunların Nogales'e verilip verilmediği herhalde Osmanlı arşivlerine bakılarak teyit edilebilir.

Ancak yayımlanmış terhis belgesi Nogales Bey'in en azından bu konuda doğru söylediğini gösteriyor.

“Etnoğrafik malûmat” faslında Hakkı Bey'in ilk itirazı Nogales'in Kürtler üzerine yazdıklarına dair. Hakkı Bey, *Van Taribi ve Kürtler Hakkında Tetebbuat* adlı kitabına atflla şunları söylüyor:

Kürt adlı bir millet yoktur. Asur kitabelerinde de şimdiye kadar Kürt ismine tesadüf edilmemiştir. Avrupa uleması Kürtlerin menşini tetkik etmiş, Kürt namı altında müstakil bir millet bulamamışlardır; nihayet bunların uzun müddet İran harsi altında kalmış, muhtelif zamanlarda müteferrik surette gelerek bu mıntıkaya yerleşmiş Türklerden ibaret olduğu neticesine varmışlardır. İngiliz ansiklopedisi Kürtlerin Türkler olduğunu sarahaten zikretmektedir. Halk arasında da Kürt kelimesi bir milliyet ifade etmiyor. Kürt, cahil, dağlı, çapulcu mânasına gelir. Aşiret hayatını terkedip kasabaya yerleşen, ticaret hayatına atılan kimseler dağlılara Kürt demeğe başlamışlardır.³²

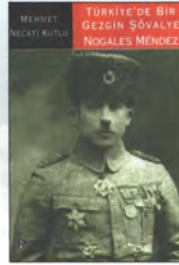
[...] Nögalis ihtimal ki Kürtlerin Diyarbekir tarafından etrafa yayıldıklarına dair tarihlerde mevcut an'ane üzerine muteber Kürtlerin Salâhaddin'e mensup olduklarına ka-

il olmuştur. Diyarbekir tarafından havalie gelmiş olan Kürtler Halidilerin ahfadındandır; Halidiler ise Hititlerden ibarettir; Hititler ise tamamen Türktür.

Sonra Ermenilere geçiyor:

Nögalis kendi macerasında Van havalisini Ermenistan addedmiş ve buraya Ermeni *orator*'u adını vermiştir. Halbuki, Van havalisi öteden beri Türk yuvasıdır; Ermenistan değildir. Ermeniler milâttan 6 asır evvel Fırilyalılarla beraber Anadolu'ya muhacir olarak gelmişlerdir. Asırlarca İranilerin idaresi altında kalmışlardır ve 4. asra doğru ancak bir kabile hükümeti tesisine muvaffak olmuşlarsa da bu çok devam etmemiştir.³³

Risalede en çok yer tutan, “Ermeni tehirci ve Ermenilere reva görülen zulüm ve itisaf” faslı. Hakkı Bey'e göre Nogales'in Ermeniler hakkında verdiği malûmat “çok mübalâğalıdır ve hakikate de uygun değildir. Ötede beride baş gösteren isyan hareketleri, yollarda tesadüf eylediği muhacir kabilelerinin manzarası bu zatin efkâr ve hissiyatı üzerinde çok müessir olmuş; bu tesirin sevkî ile daima Ermeniler lehine mütealea serdeylemiştir. O sırada Van, Bitlis havalisinde binlerce Türk aileleri kafiye halinde sefil, perişan bir

vaziyette dahile hicret ediyorlardı. Birçok Türkler yollarında Ermeni çetelerinin taarruzuna uğruyorlardı. Bunları tamamen meskût geçmiştir."³⁴

Nogales, Ermeni tehcirindeki asıl saikin ne olduğuna da hiç temas etmemiştir. Hakkı Bey tehcir muamelesinin asıl sebeplerini bilmek gerektiğini söyleyip arka planıyla beraber bunu anlatmaya başlıyor:

Mutlakiyet devrinde Ermeni milleti Türk idaresinden memnun değildir. Meşrutiyette istiklal peşinde koşmaya başlarlar. Türklüğe ve Türklere karşı buğzu nefreti attırarak eserler yazarlar, gençlerin fikirlerini zehirleyecek ihtilâl, milliyet, istiklâl esasları üzerine kitaplar çıkarırlar. Meşrutiyet dersi vermek için Ermeni köylerine gidenler, Ermenilerin hürriyetinin silah ve bomba ile nasıl olacağına dair telkinlerde bulunurlar. Bomba imalini öğrenmek için Erzurum, Kayseri, Sivas, Diyarbakır, Van, Bitlis gibi mühim yerlerden Amerika'ya, Avrupa'ya, Rusya'ya adam gönderirler. Patrikhane, murahashaneler birer komitacı yatağı olur. Komitacılık en ufak köylere kadar kol salar. Harbi umumî sırasında Ermenilerin senelerden beri maskeler altında kalan asıl çehreleri meydana çıkar. Patlak veren isyanlar, ihtilâller, bu harekâtın zannolunduğu gibi bir iki sebükmağzın tertip ve teşebbüsü olmadığını ve bütün Ermenilerin komitacıların teşkilâtına dahil olduklarını meydana çıkarır.³⁵

Osmanlı ordusuna karşı tertipler alınır, çete faaliyetleri başlar. Savaş başladıktan sonra bu faaliyetler artar, isyan hareketleri çoğalır. Hükümet, Van ihtilaline kadar, Ermeniler tarafından yapılan taşkınlıklara, isyanlara karşı sükûnetini muhafaza eder, bunları mevzi tedbirlerle mahallinde söndürür. Her tarafa müdafa vaziyetinde kalmayı tercih eder. Fakat alınan tedbirlerle ve hükümetin müsamahasına rağmen komitaların faaliyeti artar. "Memleketin en buharanlı zamanında vazife vataniyeden firar eden, casusluk yapan, hayatımıza kasteden, askere, jandarmaya, İslâm ahaliye karşı en müthiş cinayet ve şenayii irtikâp eden, ateş ve kan saçan Ermeni komitalarına ait merkezlerin derhal seddine ve efradının dağıtılmasına çözüm" görülür ve bu karar "24 Nisan 915'te icraya mecbur" olunur.³⁶

Bu tedbir de sükûn ve asayiş, memleketin müdafaasını temine kâfi gelmeyince, hükümet 27 Mayıs 1915 tarihinde, on bir aylık tahammülden sonra mecbur kalarak tehcir kanunu çıkarır.

Hayat ve bakasını temin için binlerce evladını harp meydanlarında feda eden bîlâ tefrikî cinsi mezhep bütün ahalisinden vatana karşı her zamandan ziyade bir merbutiyet bekleyen bir devletin kendisini dahilde işgale, arkadan vurmaya çalışanlara karşı tehcir kararını ihtihaz etmesi en tabii ve meşrû bir haktır. Hükümet bu hakkını istismalde geç bile kalmıştır. İhracın yalnız komitacılara hasrına imkân yoktu. Çünkü komitacıların teşkilâtı en ufak köylere kadar tevsi edilmiş, her köyde komita şubeleri tesis, çete teşkilâtı icra olunmuştu.³⁷

İsyanlar devam eder. Van ihtilalinden sonra, Şebinkarahisar'da isyan çıkar.

Amasya Ermenileri de kasabayı ateşe verdiler. Bun yanında 14 mahalle tamamen yandı. Fındıcık, Yozgat, İzmit, Hacı'n'de yangınlar çıkarılmıştır. Ayrıca da Urfa'da isyan başlamıştır. Bütün bu vak'alar muntkai harp haricinde kalan Ermenilerin de dahile tehcir edilmelerini intağ etti. Tehcir edilen Ermenilerin muntazam surette sevk edilmeleri hükûmetçe çok arzu ediliyordu. Bunun için de her tarafa lâzım gelen tebligat yapılmıştı. Fakat memleket hali tabiide değil hali harpte idi. Bütün vesaiti nakliyesini ordu ve memleketin ihtiyacatı uğrunda kullanıyordu. Bu hususta yapacağı yardım ancak imkânla mütenasip olabildi. [...] Esasen Şârk vilayetlerinde müreffeh hayat geçiren, servet ve ticarete hâkim olan Ermenilerdi. Her Ermeni vaziyetinden, hayatından memnundu. Memnun olmayan komitacılar. Komitacılar Ermeniler üzerinde müthiş bir istibdat yapıyorlardı, bu istibdadın tesiriyle ki teşkilât en ufak köylere kadar teşmil edebildi. [...] Gerek seferberlik sırasında ve gerekse büyük Harbe girdikten sonra Van, Muş, Bitlis, Karahisar, Zeytin, Urfa mevkilerinde filen başlayan isyan ve diğer yerlerde de yakalanan ihtilâl tertibatı ve elde edilen silâh ve bombalar Ermenilerin hayatı devlete kastettiklerini kat'iyyen tevîl götürmez bir surette ispat etmişti.³⁸

Hükümetin mukabelesi ıztırarı müdafaadan başka bir şey değildir.

Bu müdafaası esnasında her iki taraftan da zaiyat olmuştur. Nögalis sadece Bitlis, Siirt havalisinde Ermeni muhacirlerine yapılan muameleleri bertafsil hikâye ediyor. Bitlis, Muş vilayetleri dahilindeki Ermeni köylerinin esnayı ihtilâlde Türkler ve Kürtler aleyhine irtikâp eyledikleri şenâat ve fecâatten hiç bahsetmiyor. Filhakika, Bitlis, Muş havalisinde katliamlar

olmuştur. Fakat buna sebep olan ve bu uğurda ilk silâh atan Ermenilerdir. Ermeniler de Avrupa'nın tahrikât ve telkinatı ile ihtilâller, isyanlar tertip etmişlerdir. Türkler sadece müdafaa vaziyetinde kalmışlardır. Ermeniler bu işte daha zararlı çıkmışlarsa, daha çok zayıyata maruz kalmışlarsa bunun sebebi kâfi derecede hazırlanamamış ve ihtilâl hareketlerine daha erken başlamamış olmalarındandır. Maahaza Ermeniler tarafından gerek Rusların iltihâmı esnasında ve gerekse Rusların işgal eyledikleri yerleri tahliye ettikten sonra katil ve imha edilmiş Türklerin miktarı bir milyondan çok fazladır. Buna ait malûmat 3. Osmanlı Ordusunun (Ermeni mezalim dosyası)nda mevcuttur. Yukarıda arz edilen bilgileri resmi vesikaya müstenittir. Bu malûmat bize gösteriyor ki Ermeni tehci-

rine ve binnetice birçok Ermeninin mahvına sebep olan gene Ermenilerdir.³⁹

Hakkı Bey'in, bilhassa son cümledeki yorumunu değerlendirmeyi okuyucuya bırakalım. Ancak ne İsa'ya, ne Musa'ya yaranabilen Nogales'in kitabının, Hakkı Bey'in ya da Kutlu'nun yazdıklarından çok daha fazlasını içerdiği bilinmeli. Osmanlı üniforması şımış bir Venezüellanın, kendi durumunu izah etme çabası olan bu hatıratın Türkiye'li okuyucuyla buluşma vakti artık herhalde gelmiştir. Hatta Hakkı Bey'in risalesini de içeren bir baskı, belki çok daha isabetli olabilir.

* Leiden Üniversitesi, Türkiye Çalışmaları Bölümü

Notlar

1. Neşe Düzül, Halil Berkay ile mülakat, "Ermeniler Özel Örgüt Öldürdü", *Radikal*, (09.10.2000).
2. Gündüz Aktan, "Pandora'nın Kutusu", *Radikal*, (05.02.2001). Aktan'ın "hukuksal zeminde mücadele" kaygıları dile getirdiği bir diğer yazısı için bkz. "Unutulanlar", *Radikal*, (10.02.2001).
3. Gündüz Aktan, "Yüzyılın İlk Soykırımı", *Radikal*, (31.01.2001).
4. Aktan (31.01.2001).
5. Balkanlar'da yaşanan Türk/Müslüman kıyımanın yakın tarihte yayımlanmış birinci elden bir tanıklığı için Gündüz Vassaf'ın kalemiyle nakledilen Rumeli doğumlu annesinin hikâyesine bakılabilir: Gündüz Vassaf, *Annem Belâs* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000).
6. Erik Jan Zürcher, "Young Turks, Ottoman Muslims and Turkish Nationalists: Identity Politics 1908-1938", Kemal Karpat (der.), *Ottoman Past and Today's Turkey* içinde (Leiden: Brill, 2000), 160 [Türkçesi: "Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları, 1908-1938", *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si* içinde (İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004)].
7. Halil İnalıcık, "Osmanlı Arşivleri Dünyaya Açılmalı", *Radikal*, (11.02.2001).
8. Rafael de Nogales, *Four Years Beneath the Crescent*, İspanyolca'dan çeviren Muna Lee, (London: Charles Scribner's Sons, 1926), xviii + 416 sayfa.
9. Rafael de Nogales, *Hilâl Altında Dört Sene ve Buna Altı Bir Cevap*, çeviren ve tenkit eden Kaymakam Hakkı, (İstanbul: Askeri Matbaa, 1931), 76 sayfa. Bu yazının başındaki alıntı, risalenin 1. sayfasındaki "Başlangıç" başlıklı imzasız takdimden. Kaymakam Hakkı'nın mütalaası 57. sayfadan başlıyor.
10. *Vier Jahre unter dem Halbmond. Erinnerungen aus dem Weltkrieg von Rafael de Nogales* Autorisierte deutsche Ausg. mit 66 Abbildungen und einer Karte, (Berlin: R. Hobbging, 1925).
11. Lâminas: Cintas, Ribbons, Rubans (Antonio Prieto Barrio), www.coleccionmilitares.com/cintas/europa/ottomano.htm, Erişim tarihi: Mayıs 2005. Bu sitede sergilenen maddalya ve nişanların kaynağını tespit edebilmek için eriştiğim Antonio Prieto Barrio'dan,

- nişanların Venezüellalı Jesse Ruiz Moreno'nun koleksiyonuna ait olduğunu öğrendim. Askeri üniforma koleksiyoncusu Ruiz Moreno ile yazıştırmadaysa, bana nişanları kendisine miras bırakan dedesinin Nogales'in alıbağı olduğunu, nişanların dedesine de Nogales vefat ettiğinde Madrid'de diplomat olan bir akrabalardan intikal ettiğini söyledi. Bu yazışmalar, 27-28-10.2005 tarihli'dir.
12. Nogales (1926), 1.
13. Nogales (1926), 1-11, 51.
14. Diğer İngilizce kitaplarının Britanya baskıları Londra'da Wright & Brown tarafından yapılmış *Memoirs of a Soldier of Fortune* [Bir paralı askerinin hatıratı], (1931); *The Looting of Nicaragua* [Nikaragua talanı], (1932); *Silk Hat and Spurs* [İpek sapka ve mahmuzlar], (1934).
15. J. R. Kaim, "Rafael de Nogales: Vier Jahre unter dem Halbmond", *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Soziologie*, 5: 2, (1929), 238; "Vier Jahre unter dem Halbmond", *The Moslem World*, 17, (1927), 209; W. P., "Rafael de Nogales, Vier Jahre unter dem Halbmond. Erinnerungen aus dem Weltkrieg", *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 5: 1, (1926), 83.
16. R. Norris Blake, "Nogales Méndez: 'Action Was His Byword'", *Revista/revue interamericana*, 7: 3, (1977), 547.
17. Jasmina Jäckel de Aldana, "Del aventurero trotamundos al héroe nacional venezolano? [Macaprestes seyyahıtan Venezüella milli kahramanına?]", *Estudios de Asia y Africa*, 35: 1, (2000), 101-130. Ayrıca bkz. Jasmina Jäckel de Aldana, "Rafael de Nogales Méndez (1877-1937): militar, aventurero, trotamundo y escritor" (Texto para la conferencia en el Instituto Guatemalteco de Cultura Hispánica, el 15 de abril 1999, Ciudad de Guatemala) [Rafael de Nogales Méndez (1877-1937): Asker, maceracı, seyyah ve yazar"] (15 Nisan 1999'da Guatemala Hispantik Kültür Enstitüsü'nde verilen konferans metni. Konferans Guatemala'daki Venezüella Büyükelçiliği'nin himayesinde düzenlenmiştir.)
18. "After 88 years, the Venezuelan Nogales is remembered in Van", www.turkishdailynews.com/old_editions/10_23_03/dom2.htm, erişim tarihi: Mayıs 2005.

19. [YÖK tez kataloğu] General Rafael de Nogales Méndez'in "Cuatro Años Bajo la Media Luna" (Hilâl Altında Dört Yıl) adlı yapıtında Türkiye ve Türkler hakkındaki görüşler ve izlenimler. Kutlu, Mehmet Necati, Yüksek Lisans. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996 112 s., 25 ref. Danışman: Prof. Dr. Yıldız Ersoy Çanpolat. Dili: Tr.
20. Britanya baskısı: Londra: Sterndale Classics, 2003; 348 sayfa. Enstitünün yorumu, yeni baskının tanıtım sayfasından alınmıştır: www.gomidas.org/books/nogales.htm. Nogales'e yönelik artan ilgiyi ispat eden, varlığından haberdar olduğum diğer çalışmalar da şunlar: Mehmet Necati Kutlu, "Yeni Bilgi-ler Işığında Rafael De Nogales Méndez", *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihli Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 16, (2004); Violeta Rojo, "Memorias De Un Aventurero Venezolano: Rafael De Nogales Méndez" [Macaprestes bir Venezüellalının hatıraları], *Contacto*, 6: 8, (2002), 65-80; VVAA, *Un venezolano singular. Homenaje al general de Nogales Méndez* [Müstesna bir Venezüellalı: General Nogales Méndez'e armağan] (Caracas: IDEA/Universidad Simón Bolívar, 1997).
21. Risalenin kapğındaki imza her ne kadar "Kaymakam Hakkı" olsa da, takdim sayfasındaki "E. Kay. Hakkı Bey" ibaresinden Hakkı Bey'in emekli olduğunu anlıyoruz.
22. Nogales (1931), 57.
23. Nogales (1926), ix.
24. Mehmet Necati Kutlu, *Türkiye'de Bir Gezginin Şifalı Nogales Méndez* (İstanbul: Gendaz Kültür, 2000), 14.
25. Kutlu (2000), 35.
26. Kutlu (2000), 74.
27. Kutlu (2000), 130.
28. Kutlu (2000), 130.
29. Kutlu (2000), 66-87.
30. Nogales (1931), 57.
31. Nogales (1931), 62-63.
32. Nogales (1931), 63.
33. Nogales (1931), 64.
34. Nogales (1931), 65.
35. Nogales (1931), 65-67.
36. Nogales (1931), 67-73.
37. Nogales (1931), 74.
38. Nogales (1931), 75.
39. Nogales (1931), 76.

Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasının ardından, Küçük Asya'da etnik ve demografik açıdan homojen bir ulus-devlet kurulması, temel politika olarak benimsenmiş ve bu politika Cumhuriyet dönemi boyunca çeşitli yöntemlerle uygulanagelmıştır. Gayrimüslim azınlıklar –Rumlar, Ermeniler, Yahudiler– ile örneğin Kürtler gibi, Türk olmayan grupların zorunlu asimilasyonu, bu sürecin bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Yeni Türk devleti, her ne kadar uluslararası anlaşmalarla Rumlara, Ermenilere ve Yahudilere azınlık statüsü tanımış olsa da asimilasyon politikaları her dönemde ağırlığını korumuştur. Teorik olarak, tüm vatandaşların yasalar önünde aynı hak ve ödevlere sahip olmasına karşın, gündelik hayatta, Türk etnisitesine mensup olmak, devletin kimlik politikasında belirleyici idi. Bu çalışma, 6-7 Eylül 1955'te İstanbul ve İzmir'in gayrimüslim sakinlerine yönelik saldırıların, Türk devletinin ulus-devlet inşa etme politikasıyla sıkı bir ilişki içerisinde ele alınmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Olaylar, dönemin Demokrat Parti hükümeti tarafından, devletin istihbarat servisi kullanılarak planlanmış, DP yerel teşkilatları ve başta 'Kıbrıs Türkler Cemiyeti' olmak üzere öğrenci-gençlik dernekleri, sendikalar gibi devletçe yönlendirilen örgütlerce uygulanmıştır.

6-7 Eylül Olayları Fotoğraflar - Belgeler FAHİR ÇÖKER ARŞİVİ

Tarihimizde kara bir leke olarak bilinen 6-7 Eylül Olayları'nın 50. yıldönümü, kırsaksız Fahri Çöker Arşivi'nin yayımlanması kararında önemli nedenlerinden biridir. Merhum Emekli Tümanir Fahri Çöker, gayrimüslimlere ait ev, işyeri ve kiliselere gerçekleştirilen saldırılardan sonra açılan soruşturma ve mahkeme sürecinde, Beyoğlu Bölgesi Sıkıyönetim Mahkemesi'nde başhâkim olarak görev yapmıştır. Olaylar ile ilgili elindeki fotoğraf ve belgeleri, ancak ölümünden sonra yayımlanmak kaydı ile Tarih Vakfı Bilgi-Belge Merkezi'ne bağışlayan Fahri Çöker, bu davranışı ile tarihe karşı sorumluluğun önemli bir örneğini ortaya koymaktadır. Bu sayede, artık 6-7 Eylül 1955'e olup bitenleri daha iyi anlama ve değerlendirme imkânına kavuşuyoruz. Söz konusu arşiv, 246 fotoğraf ve 175 sayfalardan oluşan belgeleri içermektedir. Birkaç istisnaya çoklu kez burada yayımlanan fotoğraflar olaylarla ilgili önemli ipuçları sunduğu gibi, belgeler de özellikle olayların failleriyle ilgili yeni bulgular ortaya koymaktadır.

Şevket Süreyya Aydemir'in TKP'ye Başvurusu

Rahmetli Şevket Süreyya Aydemir, bir Türkçü/Turancı olarak başladığı siyasal yaşamını komünist olarak sürdürmüş, 1922-24 yıllarında Moskova'daki KUTV'da öğrenim gördükten sonra Türkiye'ye gelerek *Aydınlık* çevresine katılmıştı. 1925'te İstiklal Mahkemesi'nce 10 yıl küreğe mahkûm olmuş, 1926 Cumhuriyet Bayramı sıralarında, Ceza Yasası'nın değişikliği dolayısıyla tahliye edilmişti. Bundan sonra, TKP genel sekreteri Vedat Neditim Tör'le birlikte parti-içi muhalefete katılmış, 1931-34'te de Kadro'nun baş ideoloğu olmuştu. Yaşamının son yıllarında yazdığı biyografi kitaplarıyla ünlendi: (kendi yaşamöyküsü) *Suyu Arayan Adam*, (üçer ciltlik) *Tek Adam*, *İkinci Adam*, *Enver Paşa* ve (tek cilt halinde) *Menderes'in Dramı*. Şevket Süreyya Aydemir 1918 yılı sonlarında Erzurum'da yedeksubaylıktan terhis olup Edirne'ye dönmüş ve askere gitmek için yarım bıraktığı öğretmen okulunu 1919'un ilk yarısında tamamlamıştı. O sırada Edirne İtalyanların hafif işgali altındaydı.

Biz bir taraftan "yedeksubaylar birliği" kurduk. Bunun arkasından da birtakım gizli cemiyetler teşkil ettik. Bunların bazılarının "Türk İttihadı" yahut "İslâm İttihadı" gibi büyük isimleri vardı. Geceleri çeşitli yerlerde toplanıyorduk. Bize mühim görünen kararlar alıyorduk. Bir taraftan da kolordu merkezi ve Trakya Cemiyeti ile beraber çalışıyorduk. (Suyu Arayan Adam, s. 150)

Burada sunduğumuz, Şevket Süreyya'nın parti üyesi olmak ve Bakû Kongresi'ne katılmak için oradaki İştirakiyun Teşkilatı'na yazdığı dilekçeden anlaşıldığına göre, bu yazının tarihi 1920 Ağustos'u olmalıdır. İmzasında kullandığı, Edirne'de çıkan *Ahali* gazetesinin ve gizli/devrimci komitenin kurucuları arasında olma sıfatından, özyaşamöyküsünde hiç söz etmez. (Kataloglarda *Ahali* adlı İstanbul, İzmir, Samsun gazeteleri olmakla birlikte, Edirne'de çıkarını görmedim!) Geçen sayılarımızda ilgili belgeler yayımlandı.

"Bana izin ve yetki verin, gidip Trakya'yı komünist yapayım-kurtarayım!"

Öümüz Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Edirne Şubesi, acaba o gitmeden mi kurulmuştu? Şevket Süreyya, Ragıp Usta ile tanışıyor muydu? Bilmiyoruz. Ama bu dönemde Mustafa Şevket Efendi Turancıdır ve Müfide Ferit Tek'in *Aydemir* adlı romanındaki ölkücü kahramanın adını benimsemiştir. Nitekim 1919 yaz sonunda öğretmenlik etmek için Müsavat Azerbaycan'ına gider ve Nuha'da (Şeki) işe başlar. Temel derdi, Sünni ve Şii Azerileri Türklük bilinci içinde birleştirmektir.

Şevket Süreyya Aydemir, komünistliği kitabında anlattığından daha çabuk benimsemiş olmalı. Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi, Nisan 1920 sonu. "Ejderhan Balıkçısı"ndan etkilenmesi bunu izlemiştir. Temmuzda Cafer Tayyar (Eğilmez) Paşa Yunanlılara yenilip esir düşmüş. Ağustosta Şevket Süreyya bu dilekçeyi yazmış. Ama ne kendisine bir Kırmızı Ordu verilmiş ne de partiye alınmış. Yaşam öyküsüne göre, partiye girişi Batum'da üye tasfiyesi toplantısında olmuş. Temmuz sayımızda çıkan dilekçeye karşı yazısının tarihi, 11 Ekim 1921. Oysa Komintern belgelerinde, 15 Nisan 1921'de toplanan Türkiye Komünist Fırkası (TKF) Heyeti Merkeziyesi'nin Harici Büro azaları arasında "Aydemir Yoldaş"ın da adı var. [Komintern-online.com/archive adresindeki kişisel bilgilerinden, Şevket Süreyya'nın KUTV'a 4 Eylül 1923'te girip, oradaki tahsilini 24 Ocak 1924'te bitirdiğini öğreniyoruz. Eşi Leman Ai-Demirova'nın KUTV öğrenciliği ise, 25 Nisan 1922'den 31 Mart 1924'e kadar sürmüştür.]

Bu belge de, diğerleri gibi, TÜSTAV Arşivi'nden. Çevrimyazıyı Yücel Demirel'in "paçeyka"sından Şeyda Oğuz Hanım yaptı. Hepsine teşekkür ederiz.

Mete Tunçay
Prof. Dr., İstanbul Bilgi Üniversitesi, Tarih Bölümü

Şevket Süreyya Aydemir'in 1920 Yazında Bakû'da TKP'ye Başvurusu

Bakû'de Türkiye İştirakiyun (Komünist) Teşkilatı'na:

Trakya (Paşaeli) kıtası ve oradaki vaziyet hakkında maruza

1-Trakya yahut Paşaeli kıtası (Karadeniz'den Usturuma Çayı'na, Adalar denizinden Balkanlar'a kadar) doğrudan doğruya İstanbul'un ve dolayısıyla Anadolu'nun mukadderatına hâkim olması itibarıyla çok mühimdir. Meşhul zamanlardan beri Türk ırkıyla meskün olan bu kıtada ekseriyet kazanamamak üzere Rumlar ve Bulgarlar da vardır. (% 30). Gerek şarkî, gerek garbî Trakya'da gayet zengin madenler ve gayet geniş mevrû arazi vardır ki, Adalar denizi sahili ve İstanbul ile serbest bir surette merbut olmadıkça bunlardan hemen hiç istifade edilemez. Hulasa Trakya ile İstanbul ve dolayısıyla Anadolu birbirlerine o kadar bağımlıdır ki bunların ayrı ayrı şekillerde yaşayabileceği mantıksızlığı sulh konferansından (Versay) başka bir yerde hiç bir zaman hatıra gelmemiştir.

2- Rekabet ve ticaret-i cârîyesinin aleyhimize neticelendiği gün Balkan etnografyasını teşkil eden milletler ellerini Trakya'ya uzattılar. Mütareke olmadan evvel Trakya'nın Türkiye'den ayrılmayacağı hakkında Loyd Corc'un ahmakları aldatan sözleri ber-mutad unutuldu. Bilakis Yunan ve Bulgar şövenizmi ne zaman Trakya'nın zararına olarak Antantan militarist agentleri tarafından vâsî bir suretle tahrik edildi. Avrupa'da bulunan Venizelos'un nüfus ve iktisadiyat hakkındaki fahiş balonları sulh konferansı için zahiri bir sebep teşkil etti. Trakya 1919'uncu yıl bidayetinde birinci defa taksim, Rum, Bulgar ve bi- taraf idare-i müstakile ve müdafaâ ilân, hatta Bulgar nasyonalistleriyle muhtelit komite teşkil edildi. Fakat nihayet naçar kalan halkın son kuvve-i müdafaası da sarf olunduktan sonra temmuz ayı içinde evvela Edirne, Lüleburgaz, Kırkkilise ve bu suretle bütün Trakya işgâl ve ilhak olundu. Trakya'nın işgâli emperyalizmanın en aşikâr bir zulmü ve bir hatasıdır ki, bu zulüm[den] doğrudan doğruya fakir halk ve köylü mutazarrır oldu. Çünkü Trakya'da ne sermayedar, ne zengin, ne derebey yoktur. Arazi ya hükümetin yahut bazı küçük beylerin ise de yine herkes kendine ekecek bir yer bulabiliyor. Ruhanilerin zulmü yok gibidir. Hatta monarhizm hissiyatı bile sarılmış gibidir. Yegâne zalim kuvvet hükümet, ordu ve jandarmalardır ki, şimdi bunlar Antantaya terk-i mevkî ettiler ve bu sebeplerden dir ki, kolay bir inkılâp neticesinde Trakya hakiki bir köylü ülkesini biliyor; fakat bu inkılâp tabîî bütün Balkan revolüsyasıyla Bulgar komünizmasıyla beraber yürümek mecburiyetindedir. Trakya'sız İstanbul olamayacağı gibi Bulgaristan'sız Trakya olamaz. Bulgaristan ise Trakya'dan temin edilmedikçe her zaman tehdiye maruzdur. Binaenaleyh bizim teşkilâtımız tabîî Sofya komünistleriyle beraber olacaktır. Bu suretle yapılacak müttehid bir kıyam Balkanlar'ın cenup ve şarkını derhal sarar. Eski binayı yıkar zaten serveti olmayan Balkan köylüsüne sağlam bir hâkimiyet verir. Bu yüzden Trakya çok kazanır. Hükümet ve vakıf varidatı ... başa çıkarız ve teşkil edilecek muhtelit bir Kırmızı ordu, hatta hariçten muavenet olmadan garp devletlerini derhal Çanakale'den ve bu suretle İstanbul'dan çıkarır ki, işte o zaman Karadeniz komünist halkası meydana gelmiş olur ve Trakya bu halkanın en me-tin bir noktası sayılır. İşte ancak o zamandır ki, Yunan emperyalizması tesirinde bulunan Trakya, Bulgar ve Sırp köylüsüne mukavemet için Anadolu'dan ayak çeker. Esasen Adalar denizi haricinde bir üssü'l hareke arar ve cenubî Rusya yani komünizma kurtulur. Hülasa Trakya ve Bulgaristan birbirini, dolayısıyla Anadolu'yu yaşatırlar ve biz bu müselles işler için mahallinde çok yar-dımcılar bulabiliriz. Hatta Bulgaristan içinde kuracağımız bir merkez şimdilik efkân tezlikle teşhir eder. Fakat bu teşkilât vücut bulmazsa Trakya köylüsü inkılâp akabinde biraz daha ezilecek. Bulgar, Yunan şövenizması oradan el çekmeyecek ve gelecek proletarya dünyasında Trakya ülkesinde başka bir millet hâkim olacaktır. Hülasa: Biz bir çok milyon Trakya köylüsünün bekledi-ği ümidi götürülmüş ve Balkanlar'dan ilk ateşin çıktığı gün Trakya az bir kanla temizlenecektir ve işte o gün ki şarkta inkılâp ser-best kalacak, Balkanlar federasyonu Türk şuralar cumhuriyeti doğacak ve yaşayacaktır.

Kendim ilk fırsatta Bulgaristan'a gitmek ve Trakya'da dağılmış köylüsü ve gençleri arasında yapılacak ihtilâl teşkilâtı Bulgar komünist komitesiyle teşrik etmek isterim. Bütün köylüler bilhassa Istaranca dağılıları ve şövenizm badesiyle zehirlenmiş bütün gençler bizim tarafa geçecektir. ... sonra yegâne dahilî düşman militaristler ve hükümet memurlarıdır ki bunların elinden atalet-ten başka hiç bir şey gelmeyecektir.

Ben bütün gençleri ölmüş, tutulmuş ve bütün fikarısı dağılmış Trakya'nın hür ve meysus olmaz bir çiftçi çocuğu olarak Trakya İştirakiyun Teşkilatı'na memleketin vaziyetini teşhir ve vazifesini izah ediyorum. Mazîde hiç bir gün ... ayrılmadım. Askerî mek-tebini, darül-muallimini ve sanayi mektebi makinistlik kursunu ikmâl ettim. Askerlik, zabıtlık, muallimlik, amelelik ve makinistlik yaptım. Mütarekeden sonra Edirne'ye avdet Trakya ve hafî inkılâp komitesinde çalıştım ve bir yoldaşla *Ahali* gazetesini tesis et-tim ve sonra telif ve oynattığım bir tiyatro, Ferit Paşa hükümetinin valisini kızdırdı. Kırkkilise ve sonra İstanbul ve Azerbaycan'a geldim. April inkılâbından evvel bazı yerlerde çalıştım, fakat hiç bir firkaya intisab etmedim. Son günlerde muallim bulunduğum Nuha/Şeki'den bütün sanatkârlar ittifakları namına şark kurultayına geldim. Fakat şimdi bilhassa Türkiye'de yapılacak komüniz-ma hareketindeki müttehid mesai lüzumunu düşünerek:

a- Fırka yoldaşları arasına kabul edilmemi.

b- Bulgaristan ve Trakya havalisinde çalışmam üzere vâsî salahiyetli bir mandat verilmesini.

c- Türkiye teşkilâtı Bakû kongresine kabul edilmemi ve söz verilmesini rica eder[im]. Fakir fakat temiz kalan işçi ve inkılâpçı-ların melcei olan komünist fırkası ümid ederim ki, arzumu istihkâr etmez.

Trakya'da İnkılâp Fırkası ve Ahali Gazetesi Müessislerinden
AYDEMİR (Mustafa Şevket)

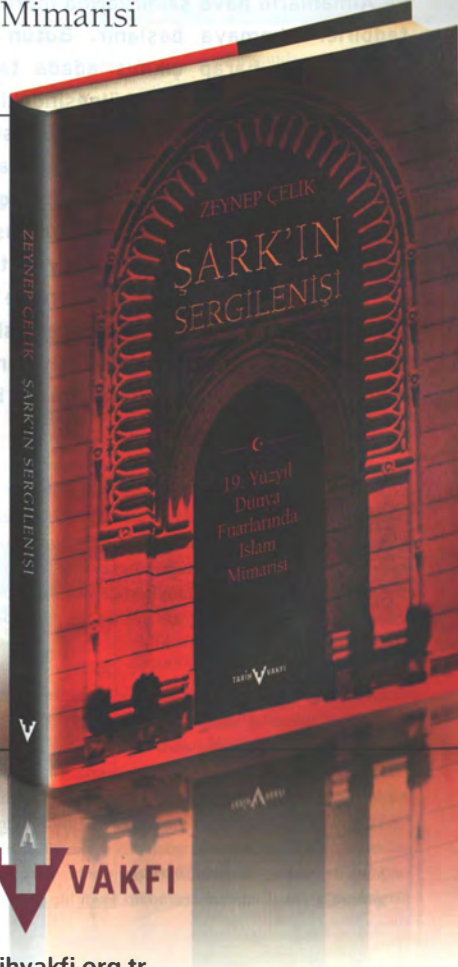
ZEYNEP ÇELİK

ŞARK'IN SERGİLENİŞİ

19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında
İslam Mimarisi

Şark'ın Sergilenişi, İslam kültürlerinin 19. yüzyıl dünya fuarlarında nasıl temsil edildiğini temel alarak, sergilerdeki ulusal pavyonların mimari dilinin yansıttığı, toplumsal siyasal ve kültürel eğilimleri çözümlüyor. Kitap, sergilerin yerleşim planlarını şekillendiren anlayışın, Batılı güçler tarafından belirlenmiş dünya düzeninin ta kendisi olduğunu gösterirken, hem İslam dünyasında hem de Batı'da gerçekleşen dönüşümleri anlamamızı kolaylaştırıyor. Pavyonların mimari üslubu ise bir yandan Avrupalıların kafasındaki Müslüman imajını, diğer yandan da İslam dünyasının buna karşı sunduğu kendi imajını yansıtıyor.

Zeynep Çelik bu çalışmasında, dönemin "evrensel sergileri" çerçevesinde gerçekleşen kültürler arası etkileşimi mercek altına alarak, Avrupa'nın tek aktör olmadığı 19. yüzyıl dünyasının karmaşık tablosunu sunuyor. İslam ve Batı kültürleri arasındaki diyalogda, İslam dünyasının, eşit olmasa bile öz bilinçli ve etkin bir taraf olduğunun altını çiziyor. Tarih Vakfı tarafından daha önce yayımlanan, Değişen İstanbul (1996) kitabıyla tanıdığımız Zeynep Çelik, New Jersey Institute of Technology'de öğretim üyesidir.

TARİH VAKFI

www.tarihvakfi.org.tr

İkinci Dünya Savaşı'nda Kıbrıslı Türkler

Katırcılar Alayı

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber Kıbrıs adası başlangıçta savaşın dışındaymış gibi görünse de, adanın diğer Akdeniz ve Ege adaları gibi İtalyanların ve Almanların hava saldırılarına maruz kalması üzerine Kıbrıs'ta da savaşla ilgili tedbirler alınmaya başlanır. Bütün dünyayı kasıp kavuran 1929 ekonomik buhranından harap çıkmış adada tarım ve hayvancılıkla geçinmeye çalışan, bazıları da özellikle Lefke bölgesindeki madenlerde çalışan insanlar büyük bir yoksulluk ve sefalet içerisindeydi. Bu sıkıntılı dönemde İngilizlerin Türk ve Rum gazetelerine verdikleri ilanlar, adada yaşayanlar için başlangıçta en azından ekonomik anlamda tam bir kurtarıcı gibi gelir. O güne kadar İngiltere tarafından ihmal edilmiş ve neredeyse unutulmuş olan adada, insan kaynaklarından istifade etme düşüncesi İngiltere'nin adayı hatırlamasına neden olur. O güne kadar "ırkçı" bir yaklaşım sergileyerek İngiltere'de askere yazılmak isteyen Kıbrıslıları "koyu derili Kıbrıslılar" olarak niteleyerek askere alınmalarına müsaade etmeyen ve reddeden İngiltere artan asker ihtiyacını karşılayabilmek için bu kuralları "riske atarak" Kıbrıslıları da askere almaya başlar.¹

Ulvi Keser

Askere yazılmak veya adadan göç etmek alternatifleri arasında sıkışıp kalmış, askerlik yükümlülüğü altında olmayan ve savaş konusunda bilgisi de bulunmayan insanlar böylece sonu hiç de iyi bitmeyecek bir maceraya sürüklenirler;²

...CMC'ye [Cyprus Mining Company] bağlı Lefke madeninde kazma sallayan işçilerdik hepimiz. Kıbrıs'ın her yanından üç beş kuruşluk ekmek parası için bu küçük maden ve portakal kasabasına toplanmış emekçilerdik. Bir Amerikan şirketi işletiyordu madeni. Türkü Rumu, evlisi bekârı, yaşlısı genciyile bir sürü insanlık. En kabadayımızın gündeliği yarım şilini, altı kuruşu geçmezdi o yıllarda. Geçim zordu, iş ağırdı, gündelikler düşüktü; ama bir işimiz vardı hiç değilse.

Oysa savaş demek işsizlik demekti. Kitlık, yokluk, karaborsa demekti. Birtakım açığözlerin köşeyi dönmesi, bizim gibilerince hapi yutması demekti. Evet, savaş bizden çok uzaklardaydı şimdilik ve çok uzaklardaki savaştan bize neydi? Ama hiç belli olmazdı...

Böylece, CMC tarafından işletilmekte olan Mathiadis, Mitsero, Poli gibi bölgelerdeki bakır madenlerinin kapatılmasıyla beraber insanlar açığa kalırlar. İşlerini kaybetmiş insanların köylerine dönmelerinden hemen sonra Kıbrıs adasının esas ihrac maddeleri arasında bulunan narenciye, zeytinyağı, harnup ve şarap gibi ürünlerin de yurtdışına çıkışı bıçakla kesilir gibi sona erer. Ürünler tarlalarda çürümeye başlar. Yapacak bir şey yoktur ve insanların askere yazılmaktan başka seçenekleri de kalma-

mıştır. Bu şekilde askere yazılan Kıbrıslı Rumlar ve Türkler, katırcı ve kazmacı olarak geri cephelerde görev alırlarken muharip ve asıl güçler de ön cephelerde savaşma imkânı bulabilecektir.

Askere Alımların Başlatılması

Kıbrısların gönüllü olarak askere yazılacağı konusunu, İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı'na girmesinden hemen sonra toplanan Meşveret Meclisi'nde, Vali Sir William Denis Battershill tarafından açıklanır. O döneme kadar Kıbrıs'ta askerlik bağlamında herhangi bir mecburiyetin olmamasına paralel olarak, Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar böyle bir durumla ilk defa karşılaşır. İlk aşamada Mısır'daki İngiliz birliklerinde görev yapmak üzere 500 Kıbrıslı askerin gönüllü olarak görev çağrıldığı açıklanır.³

O güne kadar ada dışında askerlik konusunda hiçbir kısıtlama ve mecburiyet getirmeyen İngiltere hükümeti, yaptığı duyurularla askere alınacaklarda aranılan vasıfları ve hangi şartlarda askere alınacaklarını ada halkına duyurur.⁴

Sıkıntılı günlerin yaşandığı, İkinci Dünya Savaşı'nın bu gergin döneminde İngiltere'nin Kıbrıs'ta iyi bir maaş, yiyecek, giyecek, doktor garantisi vererek böyle bir kampanya başlatması sonucunda yüzlerce genç, askere yazılabilmek için ilgili büroların önünde uzun kuyruklar oluşmaya başlarlar.⁵

Öte yandan, Kıbrıs'ta beklemedikleri bir taleple karşılaşan İngiltere hükümeti, askere alma faaliyetlerini mümkün olduğunca sıkı bir kontrol ve denetleme mekanizması içerisinde ve kılı kırk yarmak suretiyle yapmaya başlar.⁶

15 Ağustos 1922 Lefkoşa doğumluyum... Asker yazılmak için de elimden geleni yapıyordum, ama maalesef yaşıma küçük ve boyumuz da kısa. Bizim rahmetlik ihtiyar babamı ve Lefkoşa'daki arkadaşı Yoğurtçu Ismail'i alıp muhtarın dükkânına götürüp parmak basmak suretiyle yaşıma 1 yaş yükselterek 17'den 18'e çıktım ve yaş kağıdı aldım. Ancak yine de askere almadılar beni ve orada Çokolet çavuş diye bilinen kişi beni "Burası okul mudur bree?" diyerek kovaladı. Ben tabii vazgeçmiş değilim. Bir gün benim iki misli boyumda bir İngi-

Londra'da, Kıbrıslı Türk ve Rum katırcılardan oluşan 8. ve 9. bölük askerlerinin subaylarıyla ortak fotoğrafı. Fikret Demirağ arşivi.

liz çavuşu gördüm ve İngiliz yanında çalıştığım için birkaç kelime İngilizce biliyorum. Hemen yanına gidip "Me, I want soldier. This çavuş, you boy, go go" dedim. Derdimi anladı hemen. Beni hemen Woosley Barracks'e götürdüler. Muayeneden sonra Kuran'a el bastırıp Türk tercümanların yardımıyla yemin ettirdiler. Kraliyet ailesine, savaşağama dair yemin ettirdiler. Yeminden sonra bana "Şu andan itibaren askersin. Kaçamaklık edemezsin. Yaptığın takdirde nerede olursa olsun yakalanırsın ve cezan büyük olur.." dediler. Saçlarımızı kestiler ve pazartesi gününe kadar izin verdiler. Zaten saçlarımızın kesildiğini görenler asker olduğumuzu hemen anladı.

Yeni Kıbrıs Valisi Battershill'in adaya gelmesi dolayısıyla özellikle Lefkoşa'da bir hareketlilik yaşanmaya başlanır ve halk yeni valiyi görebilmek ümidiyle meydanlarda toplanır.⁷ Yeni Kıbrıs valisi Kıbrıs'a gelir gelmez Meşveret Meclisi üyeleriyle 4

Eylül 1939 günü bir toplantı yaparak son dönemde yaşanan olayları değerlendirir.⁸

Kıbrıslı Katırcılara Ödenecek Maaşlar

Sıkıntı, yokluk ve sefalet çekmeye başlayan Kıbrıslı Türkler ve Rumlar, İngiliz hükümetinin cazip iş önerisi ve devamlı iş garantisiyle askere yazılmaya böylece devam ederler.

Askere almayı ilgili olarak bu askarlara verilecek maaşlar da açıklanmaya başlar. Buna göre erlerin

İngiliz yetkililer tarafından gönüllü asker alınacağına dair gazetelere verilmiş bir ilan.

**Kıbrıs Alayı'na ait
madalyalar ve
rozet çeşitleri.**
Flkret Demirağ arşivi.

maaşları günde 1 şilin, 4 peniden başlayacak ve 3 yıl hizmetten sonra günde 2 şiline kadar yükselecektir. Onbaşılardan maaşı ise günde 2 şilin, 8 peni olacaktır. Onbaşılardan maaşları da vasıfsız askerlerin maaşlarında olduğu üzere 3 yıl hizmette kaldıktan sonra 4 şilin, 4 peni olacaktır. Bu askerlerle ilgili olarak daha sonra yapılan açıklamalarda ise bekâr bir çavuş, Kıbrıs'ta bulunduğu dönemde haftalık olarak 1 lira 8 şilin, Fransa'da göreve başlamasıyla beraber ise haftada 2 lira 2 şilin alacaktır. Aynı şekilde bekâr bir onbaşı, Kıbrıs'ta haftalık olarak 18 şilin 6 kuruş alırken, bu para Fransa'da göreve başlayınca 1 lira 8 şiline çıkacaktır. Rütbesiz askere Kıbrıs'ta ödenecek haftalık 9 şilin 3 kuruşken, aynı asker Fransa'da göreve başlayınca 14 şilin alacaktır.⁹ Kıbrıslı Türk askerler arzu ettikleri takdirde maaşlarının bir kısmını belirecekleri akrabalarına ve yakınlarına verdirebileceklerdir. Bu hisseler asker ailelerine peşin olarak ve her hafta verilecektir.¹⁰

O güne kadar tamamen bekârlardan oluşan ilk RASC [Royal Army Service Corps] bölükleri henüz Kıbrıs adasından ayrılmaya başlamadan önce, bu

kez de İngilizler 18 Eylül 1939 tarihli resmi bir iktinla evli olan Kıbrıslılardan asker alımına başladıklarını duyururlar.¹¹ Söz konusu bu evli askerler eşlerine ve 14 yaşına kadar olan çocuklarına maaşlarından belli bir kısmını ayarabileceklerdir. Bu arada evli gönüllülerin eşlerine ve 14 yaşına kadar olan çocuklarına da yardım maksadıyla maaş verilecektir. Buna göre 20 yaşında veya daha fazla olan ve evli bulunan gönüllülerin ailelerine normal şartlarda ve her hafta peşin olarak ödeme yapılacaktır. Sadece karısı bulunan çocuksuz evli gönüllülerin eşlerine haftada 8.5 şilin, karısı ve bir çocuğu olanlara 11 şilin, karısı ve iki çocuğu olanlara 12.5 şilin verilecektir. Daha fazla çocuğu olanlara ise 12.5 şilinden sonra her çocuk için 1 şilin ilave edilecektir.¹²

Asker yazma işlemleri devam etmesine rağmen, İngiliz idarecilerin bu konuda fazla hazırlıklı olmamaları ve gönüllü Kıbrıslı gençlerin eğitime alınacakları kampların henüz hazırlanmaması nedeniyle, askere yazılanlar hemen kamplara götürülemezler ve yetkililer yaptıkları duyurularla, bu kişilerden daha önceki işlerine devam etmelerini bildirir.¹³ Bütün bu duyurulara rağmen, İngiliz idaresinin ilk etapta aradığı vasıflara sahip askeri gönüllü sayısı istenilen düzeye çıkmayınca, olup bitenler hakkında kamuoyunu bilgilendirmek ve askere yazılmanın ne kadar kolay ve basit bir işlem olduğunu gösterebilmek için yeni kampanyalara girilir.¹⁴

Kıbrıslı Katırcıların Ada Dışına Gönderilmeleri

İngilizlerin Kıbrıs adasında gönüllü yazmak suretiyle Kıbrıslı askerlerden oluşturdukları Kıbrıs Bölüğü, adada son derece kısa süreli bir askeri eğitimden geçirildikten sonra, 13 Ekim 1939 Cuma günü öğleden sonra Lefkoşa'daki karargâhlarından alınarak kamyonlarla Larnaka'ya getirilir¹⁵ ve İngiliz savaş gemileri vasıtasıyla, aynı gün ada dışındaki ilk görev yerlerine götürülmeye başlanırlar.¹⁶

Kıbrıslı gençlerin adayı terk etmelerinden hemen üç gün sonra, gazetelere ilanlar vererek asker alımlarının nerelerde ve hangi tarihlerde yapılacağını açıklayan İngiliz yetkililer, böylece asker alımlarına ara vermeden devam ederler. Buna göre RASC'ın Kıbrıs koluna yazılanların muayeneleri, Mağusa'da 16 Ekim 1939 Pazartesi günü sabah 09.00'da; Larnaka'da 17 Ekim Salı günü sabah saat 08.00'de; Limasol'da 18 Ekim 1939 Çarşamba günü sabah saat 09.00'da; Bafa 19 Ekim 1939 Perşembe günü sabah saat 07.00'de yapılacaktır. Bafa muayeneleri için

tahsis edilen yer Baf Polis İstasyonu'dur. Girne ve Lefke'de ise muayeneler, 14 Ekim 1939 Cumartesi günü yapılmıştır. Acil ve önemli mazereti nedeniyle muayeneye gelemeyenler içinse başka bir gün tahsis yapılacaktır.¹⁷ Bu arada askere alma işlemleriyle ilgili olarak görevlendirilen subaylar, 16 Ekim 1939 Pazartesi günü İngiliz ordusunda görev yapmak üzere müracaat eden Kıbrıslı gençlerin muayenelerini yapmak üzere Mağusa'ya gelirler ve burada muayene olmak için sıraya giren 31 adaydan 23 tanesinin, askeri hizmette bulunabilecek şartlara sahip olduklarını tespit ederler. Askerliğe elverişli olmayan 8 kişi evlerine gönderilirken geriye kalan 23 asker adayına, gerekli işlemleri tamamlamaları için 24 Ekim 1939 Salı günü sabahleyin Mağusa Kaza Komiserliğinde hazır bulunmaları gerektiği bildirilir. Bu kişiler işlemlerinin tamamlanmasının hemen ardından, Lefkoşa'daki askeri kampa gönderileceklerdir.¹⁸ Aynı günlerde, İngiltere Kızılhaç Cemiyeti'ne yardım eden Lefkoşa halkının listesi de Lefkoşa Komiseri tarafından yayımlanır.¹⁹

Nikolas I. Pсарides 1 lira, Lefkoşa Ermeni kulübü 2 lira, J. P. Sheridan Orient Ltd. 5 lira, Suzanne Rick 5 şilin, Dr. Lefkos Lukaidis 1 lira, Lukas Ch. Lukaidis 10 şilin, Lefkoşa İslam Lisesi muallimleri ve talebeleri 3 lira 9 şilin 1 kuruş, Dr. M. Papapetro 1 lira, Istelyos Pavlidis 2 lira, Avukat Vedad R. Derviş ve Avukat Ant. G. Pietroni 2 lira 2 şilin, S. Maraşlıyan 3 lira, Miss Ch. Z. Tristram 2 lira, Türk Spor Kulübü 3 lira 13 şilin, İbrahim Hakkı Efendi ve ailesi 2 lira, kazı müfettişi Apostolos Konstantis 1 lira yardımda bulunmuşlardır.

Adada yaşayanların yardımları bununla da sınırlı kalmayacaktır. Lefkoşa Amatörler Tiyatro Kurumu tarafından, 9 ve 10 Şubat 1940 tarihlerinde İngiliz ordusuna gönüllü olarak yazılanlar menfaatine bir münasip tertip edilir ve yapılan duyurularla söz konusu etkinliklere katılımın azami seviyede olması istenir.²⁰ Adada askerlere yönelik girişilen bir başka yardım kampanyası ise *Cyprus Post* gazetesinin, Kıbrıs için bir savaş uçağı alınması yönündeki teklifi üzerine başlatılan yardım kampanyasıdır. Bu yardım ilanının yapılmasından hemen sonra, yalnızca bir hafta içerisinde yaklaşık 1000 İngiliz Lirası yardım toplanır.²¹

İkinci Grup Katırcıların Mısır'a Gönderilmeleri

Bu askerlerle ilgili işlemlerin devam ettiği dönemde, Kıbrıs'tan İngiliz ordusunda görev yapmak üzere eğitilen ikinci grup gönüllü birliği de Lefko-

CERTIFICATE

(Parts I and II to be completed by O.C. Unit and Part III by O.C. Dispersal Centre. The book to be handed by the latter to the individual on discharge)

Number... *57/4254* ... Rank *P/A/SCAL*
Surname (Block letters) *HAKKI*
Christian name(s) *KEMAL*
Regiment or Corps *CYPRUS REGT.*
Trade qualifications* *Nil*
(If none, insert "Nil.")

PART I

The conduct of the above-named whilst serving with the colours has been: (to be compiled by reference to K.R. para. 429/6)

Exemplary

Date *14/3/47* (Signature) *O.C. Unit* Major

PART II

Particulars of the above-named's Attendance

The above-named has attended the following courses.

Subject and Type of Course	Length	Result	Whether an Instructor
(i)			
(ii)			
(iii)			

Date *14/3/47* (Signature) *O.C. Unit* Major

PART III

This is to certify that the above-named proceeded on leave with effect from *2.6.47* At the termination of this leave he/she will be considered as having been discharged from the *1st Battalion* Corps

Date *2.6.47* (Signature) *O.C. Dispersal Centre*

DISPERSAL CENTRE STAMP

MILITARY MEDICAL STAMP

REG. POST MEDIA

3 APR 1947

CYPRUS

Certificate yazılı Kıbrıslı bir Türk askere ait terhis belgesi.

şa'da Polis Bandoosu'nun çaldığı marşlar eşliğinde trenle uğurlanır. Larnaka'da gemilere bindirilen askerler, kalabalık bir halk topluluğunun coşkulu tezahüratları altında Mısır'a doğru yola çıkarlar.²² Kıbrıs birliğinin Mısır'a hareket edecek üçüncü grubu ise 150 askerden oluşmaktadır. Hazırlanan 150 kişilik bu birlik, 24 Kasım 1939 günü öğleden sonra gerekli bütün hazırlıklarını tamamlayarak yine bando eşliğinde trenle Lefkoşa'dan ayrılarak Larnaka'ya gelir ve buradan da görev yapacağı yere gönderilmek üzere, ilk etapta Mısır'a sevk edilir.²³ Bu askerleri Mısır'a götüren nakliye gemileriyle ilgili olarak, bir geminin de Fuadiye isimli bir posta gemisi olduğu söylenmektedir.²⁴

İlk Kıbrıs askeri birliğinin Mısır'a hareket etmesinden sonra, asker aileleriyle askerler arasındaki iletişimi sağlamak ve askerler ile asker ailelerine yönelik moral faaliyetlerine girişmek üzere birtakım çalışmalar da yapılır. Bu faaliyetlerde başı çeken Kıbrıs Genel Valisi Sir Battershill'in eşi ile Bayan A.H.S. Paul'dur. "Christmas 1939" adı verilen bir yardım çalışmasıyla ilgili olarak, ilk etapta 15 Kasım 1939 tarihinden itibaren Lefkoşa'da bulunan

Polemydia Barracks - Limassol Cyprus

Limassol'a bağlı Polemidya köyünün genel görünüşü. Polemidya damgalı bir İngiliz sömürge mektubu.

Evkaf binasında, her gün sabah 10.00-12.00 saatleri arasında Mısır'da görev yapmakta olan Kıbrıslı askerlere gönderilmek üzere sigara, çorap gibi küçük hediyelerin kabul edileceği bir depo açılır. Askerlere gönderilecek bu küçük hediye paketleri gümrükten muaf tutulacak ve posta masrafı ödenmeyecektir. Küçük hediye paketlerinin yanında, 1 kuruştan 1 liraya kadar yapılacak para yardımları da burada kabul edilecektir. Gönderilecek bütün hediye paketleriyle yardım olarak kabul edilen para ve hediyelerin hepsi, söz konusu depoda kayıt defterlerine kaydedilecek ve imza karşılığında alınıp verilecektir. Kıbrıs Askerlerine Yardım Komitesi adı altında çalışmaya başlayan organizasyon, o dönemde Mısır'da bulunan ve henüz Avrupa'daki farklı cephelere gönderilmemiş olan Kıbrıslı askerlere yardım ve hediye gönderilmesi çalışmalarına devam eder.²⁵ Yardım faaliyetlerinin yapılabilmesi ve Kıbrıslıların açılan yardım ve hediye kampanyalarına daha aktif olarak katılımını sağlayabilmek için çeşitli organizasyonlar düzenlenir ve bunları halka duyurabilmek için de gazete ilanlarına müracaat edilir.²⁶

Kıbrıs Askerleri Menfaatine Lefkoşa Amatörler Tiyatro Kurumu tarafından 9 ve 10 Şubat'ta Lefkoşa'da Papadopulos Tiyatrohanesi'nde, İngiliz ordusuna gönüllü giden Kıbrıslı askerler menfaatine bir müsamer verilecektir. Bu maksat için verilecek bu müsamerreye herkesin iştiraki beklenmektedir.

Kıbrıs Alayı'nın Oluşturulması Yönündeki Faaliyetler

İşsizlikten kıvranan ve savaşın kötü yüzünü derinden yaşayan Kıbrıslı Türkler de kralın bu isteğini yerine getirmekte gecikmezler ve kayıt büroları önünde yeniden uzun kuyruklar oluşturmaya başlarlar.²⁷ İngiliz idaresi de aynı günlerde gazete ilanlarıyla, Kıbrıs Katırcıları olarak adlandırılan askeri birliğe alınacaklarla ilgili bilgi verir. Katırcılara Kıbrıs'ta görev yaptıkları dönemde verilecek haftalık ücret, daha sonra gönderilecekleri Fransa cephesinde alacakları ücrete göre daha düşüktür. Ayrıca evli asker, onbaşı ve çavuşların maaşları çocuk sayısına göre değişmektedir. Söz konusu bu askerler cepheye gitmeleri halinde, geride bıraktıkları yakınlarına belli miktarda para tahsisli de yaptırabileceklerdir.²⁸

Nakliyat Bölükleri Katırcılar Birliği'nde söz konusu hayvanlarla görev yapacak bu askerlerin, 14 yaşından küçük ve yukarıdaki miktarların dışındaki her fazla çocuğu için ayrıca her hafta 1 şilin daha verilecektir. Daha önce okuryazarlık şartını ortaya koyan ve askerlerin otomobil kullanacağını belirten İngiliz idaresi, Katırcılar Birliği'nde görev yapacak askerler için bu şartı aramayacağını duyurur. Katırcılar Birliği'nde görev yapacak askerlerin İngiliz tebasında olmaları, cinayet gibi ağır suçlar işlememiş olmaları, dünyanın herhangi bir yerinde kendisine verilecek görevi yapma konusunda bedeni zafiyeti bulunmaması, 20-30 yaş arasında olması, 40 inç veya daha fazla olması, boyunun 5 ayak 2 inç veya daha fazla olması, göğüs ölçülerinin asgari 33 inç olması, bir at veya katırı idare edebilecek yetenek ve güçte bulunması gerekmektedir. Evli-bekâr herkes bu göreve müracaat edebilecektir. İngilizlerin Katırcılar Birliği olarak adlandırdığı bu birliğe, daha önce gönüllü olarak askere gitmek üzere müracaat eden ancak sağlık durumu haricinde gerekli şartlara uygun olmadığı için kabul edilmeyenler de müracaat edebilecektir. Bu göreve kabul edilerek "Haşmetli Kral Ordusu'nda hizmetin imtiyazlarından" faydalanan olanlara, iyi maaş ve ödenek, parasız yiyecek, giyecek, mesken ve battaniyeler, parasız olarak her türlü askeri malzeme ve lojistik ihtiyaç, ücretsiz sağlık hizmetleri ve hasta olduğu dönemde kesintisiz maaş verilecektir. Bu konuda tek şart, kişinin hastalığa kendi kabahati sonucunda yakalanmamış olmasıdır. Askerlere ayrıca parasız dış tedavisi de yapılacaktır.²⁹

Öte yandan Kıbrıs alayında yurtçılığı ve yurtdışında görev yapmak üzere, doktorlara da ihtiyaç duyul-

maktadır. İngiliz tebaası olan, halen doktor olarak görev yapmakta olan, İngilizce bilen ve sağlık durumu bu görevi yapmaya uygun görülenlerin tıbbi bir muayene ve kontrol sonrasında kabul edilenler, Lefkoşa'da Sıhhiye Müdürlüğü tarafından Kıbrıs alayına askeri doktor olarak kabul edileceklerdir.³⁰

Polemideya Eğitim Kampı

Söz konusu Kıbrıslı gönüllülerin yazılmaya başlamalarıyla beraber, tamamen Kıbrıslılardan oluşturulan askeri bir birlik ortaya çıkar. Bu birliğin ana unsurları motorlu nakliye, hayvanla nakliye ve kazmacı bölükleridir, Kıbrıslı gönüllüleri eğitmek üzere ilk olarak Limasol yakınlarında bulunan Polemideya (Binatlı) köyünde, askeri bir kamp teşkil edilir. Kamplarda oluşturulan çinko çatılı barakalarda ve ranzalarda kalan asker adaylarının en büyük sıkıntısı sıcak havalar olur. Kampta askerlikle ilgili temel bilgileri almaya çalışan Kıbrıslı Türk ve Rum gençleri, ayrıca katırcı, kazmacı olarak görev yapacakları birlikleriyle ilgili işlerde de eğitime tabi tutulurlar. Kampı kısa süreli eğitime tabi tutulan ve kendilerine CY³¹ ile başlayan askeri numara verilen Kıbrıslı gençler, yurtdışındaki görev yerlerine gönderilmek üzere hazır tutulmaya başlanırlar.³²

Bizi önce Limasol'a götürdüler. Orada Türk ve Rum karışık hep askeri eğitimden geçirdiler ve daha sonra da gemilerle Mısır'a götürdüler. Önce Port-Sait'e gittik ve oradan da Hayfa'ya geçtik. Mısır'a gitmeden önce Limasol'da ilk eğitim yaparken yemek için sıraya girmiştik. Bir gün sıra bana geldiğinde bir bakıma koca bir kabın içinde herbat bir şey var yemek diye. Ben bunu yemem diyerek başladık tartışmaya ve ben vurdum bir kakma ve devirdim bütün yemek kazanlarını. Sonra kavga kıyamet derken kaçtım oradan. Beni ararlar ki cezalandıracağız. Daha sonra komutan olan Albay geldi ve "Kemal Ahmet sen misin?" diye sordu. Meğer makinelerle ilgili bir sıkıntı varmış. Ben makinistim, onların bu işlerden dedim ve başladık çalışmaya. Daha sonra 2,5 ay Hayfa'da kaldık ve Yunanistan'a gitmek için yola çıktık...

Yunanistan'da bulunan İngiliz birliklerinde görevlendirilen katırcı ve kazmacı Kıbrıslı Türklerin ve Rumların gittikleri ilk yerler Hayfa ve İskenderiye, sonrasında Yunanistan'ın Pire kenti olur. Bu

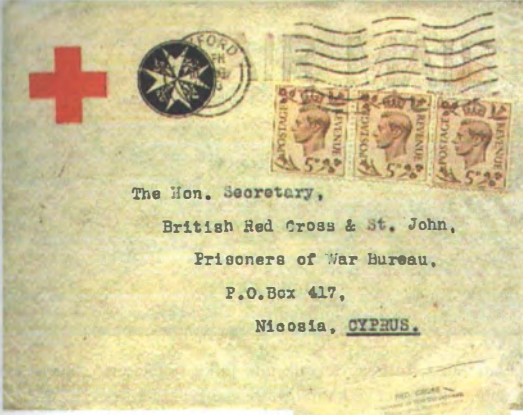
radan Atina, Larissa, Selanik gibi farklı bölgelere dağıtılan kazmacı ve katırcı Kıbrıslılar belki de savaşın dehşetini gerçek manada ilk defa Yunanistan'da hissetmeye başlamışlardır. Önce İtalyanların saldırısına ve işgaline uğrayan Yunanistan, bütün gücünü bu işgali durdurmaya sevk ederken asıl tehlike daha sonra Hitler'in işgal kuvvetlerinden gelecektir.³³ Yanmış yıkılmış, perişan bir Yunanistan'la karşılaşan Kıbrıslı Türklerin ve Rumların moralleri bozulmakla beraber, ilginç olan nokta, bazı katırcı ve kazmacıların İkinci Dünya Harbi sonrasında da Yunanistan'da kalarak Yunan iç savaşında gerillalarla beraber mücadele etmeleridir. Kıbrıslı gönüllülerin gönderilecekleri ikinci cephe, Fransa olacaktır. Kıbrıslı katırcılar daha sonra, Kuzey Afrika'da Libya ve Mısır, Ortadoğu'da ise Suriye, Lübnan ve Filistin bölgelerine gideceklerdir. Bu arada, oluşturulan Kıbrıs Alayı'na alınmak üzere ehliyetli sanatkarlara da ihtiyaç bulunmaktadır.³⁴

Kıbrıslı askerler kamp alanında tören sırasında.

Kıbrıs Alayı'na ait arma.

...Daha bir sürü asker yazılan çocukla beraber Limasol, Polemideya'ya götürdüler bizi. Başladık Left-Right eğitime. Eğitim kampında 500-1000 civarında asker vardı bölük bölük ama hiçbirini tanımadım. Türk ve Rum karışık askeri üniformalar içinde eğitim yapıyorduk. Benim askeri numaram 16.426 idi.³⁵ 1941 yılında böylece asker yazıldım ve iki üç ay eğitim bu şekilde devam etti. Polemideya'da barakalar, askeri çadırlar vardı. Yemekler fena sayılmazdı. Sabah kahvaltısında polig dedikleri sütle pişirilen yulaf gibi bir şeyler yerdik. Eğitimleri daha önceden yazılıp rütbeyi alan Türk ve Rumlar yaptırılırdı. Yıldızlılar, yani subaylar İngiliz idi...

**İngiltere/
Oxford'dan Kızılhaç
aracılığıyla
Kıbrıs'taki esir
kampi bürosuna
gönderilmiş bir
mektup.**

İngiliz idaresi bu konuyla ilgili olarak, isteklilerin 26 Haziran 1940 tarihine kadar müracaat etmeleri gerektiğini belirtirler. Alınacak olan sanatkarlar elektrikçiler, değişik makine tamircileri, motor makinistleri, motor tamircileri, bir tornayı veya bir demirhanenin makinesini işletebilecek tornacılar, demirciler ve bakırcılardır. Kıbrıs'ta bulundukları zaman, ortalama 2-3,5 lira civarında ücret alacak olan bu kimseler, yurtdışına çıktıklarında 5 liraya yakın maaş alabileceklerdir. İlk ehliyet sınavını geçenler buna göre maaş alacaklardır. Tecrübe devresini tamamlayan askerlere buna uygun olarak maaş artışı verilecektir.³⁶

Kıbrıslı askerlerden oluşan birliklerin ada dışındaki görev alanlarına gitmeye başladıkları gazete ilanlarıyla halka duyurularak katılımın artmasına çalışılır.³⁷ Bunun hemen arkasından yapılan duyurularla Kıbrıs alayı için 18 yaşından büyük ve 42

yaşından küçük olan herkesin, en yakın polis merkezine şahsen müracaat etmeleri istenir.³⁸ Bu gönüllüler arasında İstinaf Hâkimi Halid Bey de bulunmaktadır.³⁹ Bu dönemin en ilginç gelişmelerinden birisi İngiltere kralının arzularını doğrultusunda, 8 Eylül 1940 Pazar gününün, harbin dönümü yılının ilk haftası olması nedeniyle, "Milli Dua Günü" olarak belirlenmesidir.⁴⁰ Bu tarihten itibaren takip eden her pazar günü aynı şekilde "Milli Dua Günü" olarak kabul edilecektir. Bu ilk pazar gününde sabah saat 09.00'da, Lefkoşa'da polis resmi geçit bölgesinde Kıbrıs'taki İngiliz ruhani vekilinin ve diğer dini vekillerin de davetiyle dini bir merasim düzenlenecektir.⁴¹ Bu dönemin bir başka ilginç gelişmesi Alman işgali altında bulunan Polonya'dan yaklaşık 500 Polonyalının adaya getirilmesi ve burada ikametlerinin sağlanmasıdır.⁴²

Kıbrıslı gönüllülerin ada dışına çıkmaları da bazı problemleri de beraberinde getirecektir.⁴³

...Gün geldi, İngilizin parade dediği içtimadan sonra koydular bizi Mısır vapurlarına. Yıl ise yine 1941. Gideceğin yeri ise sana açıklamazlar. Daha sonra Mısır'a gittiğimizi açıkladılar. Hayfa veya İskenderiye'ye çıktık ve oradan da kampımızın bulunduğu Silibiş diye bir yere götürdüler bizi. Bizim grubumuz Türk-Rum karışık 350-400 kişi kadardı. Burada Mustafa diye, Ruslaf diye Karpaz ve Limasol tarafından arkadaşlarımız vardı. Burada 6 ay kadar eğitim yaptıktan sonra Filistin'e geçtik. Barakalar, çadırlar ve her taraf kum, kum, kum. Oradan Suriye'ye geçerek Suriye'yi tutan Fransız askerleriyle biraz çalışmalarımız oldu. Beyrut'ta radyo istasyonunun hemen yakınlarında Bil-Hassan diye bir yerde kamp kurduk. Yıl 1942 ve biz Şam yakınlarına kadar geldik.

Bir-iki gün kamp yapar, siper kazar ve tekrar yürürdük. Olur da ki Türkiye Almanya ile saldırı yapar diye Suriye'den Lübnan'dan bu tarafa siperler yaptık. Daha sonra Ürdün'e geçtik ve orada bize katırlar temin ettiler. Burada da 6 ay, 1 sene kadar askeri malzeme, eşya, cephane taşırdık katırcılar olarak. İtalya'ya gideceğimiz zaman bu katırları bizden alıp başka yerlere gönderdiler ve biz de Yarımada isimli bir Yunan gemisiyle 10-15 gemilik konvoy halinde Sicilya'dan geçerek İtalya'ya gittik. Gemiler devamlı sisleme ve kamufaj yaparak bizi İtalya'ya ulaştırdı ve biz de Almanların kontrolündeki Kasino Hattı'na getirildik. İngilizler o cepheyi bir türlü kıramadılar. Uzun uğraşlardan sonra cephe düşünce hiç vasıtaya binmeksizin Alp Dağları'na kadar gittik.

**Londra'da Kraliçe
Elizabeth Kıbrıslı
askerleri
denetlerken,
1945. Fikret
Demirağ arşivi.**

Sene 1942-1943 arası. Monte Blanc denilen yerde sa-
vaştık. O bölgede karların üzerinde kamp kurmuş-
tuk. Bir insan boyu kar vardı etrafta ve karların altın-
da da daha önceden yerleştirilmiş mayınlar vardı. Biz
ise bu mayınları fark etmemiştik. Cephe düştükten
sonra karlar da erimeye başlayınca koca koca mayın-
lar ortaya çıkmaya başladı. Bu arada Alp Dağları'nın
30 kilometre kadar gerilerine kadar gitmiştik. İki se-
neden fazla bir süre İtalya'da kaldım ve sonra da ge-
ri dönüş hazırlıkları başladı...

Ancak işler hiç de beklendiği gibi yürümeyecek
ve Kıbrıslı gençler cephelerde hayatlarını kaybet-
meye başlayacaktı.⁴⁴

...O güne kadar pek çok Kıbrıslı genç cephelerde ha-
yatını kaybetti. İtalya'dan ayrılmaya yakın 1 Türk ve
1 Rum asker de mayına basarak öldüler. Burada
ölenler Mehmet isimli bir Türk ile Gocco isimli bir
Rum askerd. Daha önce de bir sürü asker öldü ve
yaralandı cephelerde. Bütün vücutları parça parça ol-
duğu için İngilizler bu askerleri de oraya gömdüler
ve başlarına da isimlerini yazdılar. Daha sonra tekrar
Filistin'e ve oradan da Limasol'a geldik...

Ada dışında İngiltere adına savaşa katılan bu
gönüllü askerlerden pek çoğu Fransa'da, Yunanis-
tan'da, Girit, Afrika ve İtalya'da değişik cephelerde
hayatlarını kaybederler; bazıları buralarda kaybolur
ve kendilerinden bir daha haber alınamaz; esir dü-
şenler Almanya ve Çekoslovakya'da bulunan esir
kamplarında yıllarca esaret hayatı yaşamak zorun-
da kalırlar. Almanya ve Yunanistan'da kalmayı ter-
cih edenler ya burada evlenirler veya kimliklerini
gizleyerek yaşamak zorunda kalırlar.⁴⁵

...28 Şubat 1940-27 Şubat 1947 yılları arasında Kıbrıs
alayına çavuş rütbesiyle katıldım. Kıbrıs, Mısır, Filis-
tin, Tobruk, Bengazi ve Yunanistan'da askeri hizmet-
te bulundum. 29 Nisan 1941'de Yunanistan'ın Kala-
mata şehrinde esir alındım ve Almanya'ya götürül-
düm. Almanya'da 4 yıl esaretten sonra esir tutulmak-
ta olduğum Hannover şehrinde 16 Nisan 1945'te iler-
leyen İngiliz ve Amerika birlikleri tarafından özgürlü-
ğe kavuşturuldu ve askeri uçakla derhal İngiltere-
re'ye gönderildim. İngiltere'de sıhhi bakım maksadıyla
askeri hastanede bir müddet kaldıktan sonra
Kıbrıslıların kaldığı kampa nakledildim. Bu müddet
içerisinde Rumlar Kıbrıs'a derhal nakledilmeleri için
isyan çıkmışlardı. Yaptıkları yaygaralar rezaletten

**Çekoslovakya'daki
Stalag esir
kampındaki
Kıbrıslı Rum ve
Türk esirleri
gösteren
fotoğraflar ve
kamplarda
kullanılan, para
yerine geçen
kupon. Fikret
Demirağ arşivi.**

ibaretti. Nihayet Kıbrıs'a geldik. Bu sefer Rumlar da
çoğunlukta olan komünistler isyan çıkartarak Kıbrıs'a
Rum idaresi istediler ve İngiliz askerleri tarafından
sarıldılar. Bunlar Polemidya eğitim kampından alına-
rak 1 mil uzaklıktaki Ay Yorgudi denilen mevkide
özel olarak kendileri için kurulan kampa nakledildi-
ler. Bahse konu Ay Yorgudi kampında terhis edil-
meye kadar İngilizlerin başına bela kesilmişlerdi. On-
lar zafere destek değil, köstek olmuşlardı.

**Arkadaşlarının
mezarı başında
bir Kıbrıslı asker.
Fikret Demirağ arşivi.**

Kıbrıslı Katırcıların Savaş Sonrası Terhis Olmaları

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermeye başladığı günlerde, İngiltere adına Kıbrıs dışında pek çok cephede görev yapmak üzere teşkilatlandırılmış Kıbrıs alayı ile ada sahında görev yapmak üzere teşkil edilen Kıbrıs Gönüllü Kuvvetleri tek bir çatı altında toplanarak, Cyprus Regiment adı verilen Kıbrıs alayı kurulur.⁵¹ Bu birlik daha sonra savaşın bitmesiyle paralel olarak yavaş yavaş terhis edilir.⁵²

İngiltere bir yandan oluşturduğu Kıbrıs birliklerini terhis edip dağıtmakla uğraşırken, bir yandan da yeni oluşumlar içerisinde girmektedir. Ancak ada dışındaki savaş şartlarını duyan veya bizzat yaşayan bazı gönüllü askerler, Kıbrıs dışında görev yapmayı reddederler. Bu şekilde hareket ederek askeri emirlere karşı çıkan ve Kıbrıs dışında görev yapmayı reddeden 208 asker, çıkarıldıkları askeri mahkeme tarafından farklı cezalara çarptırılırlar. Bu askerlerden 12 kişi 3 yıl, geriye kalanlar ise 2 sene hapis cezasına çarptırılır.⁵³ Böylece savaşın başladığı andan itibaren, İngiltere adına değişik cephelerde görev yapmak üzere farklı isimler altında kurulan ve toplam 28 bin Kıbrıslı Türk ve Rum'un görev yaptığı birlikler görevlerini tamamlar. Söz konusu 28 bin kişinin yaklaşık üçte birini, Kıbrıslı Türkler oluşturmaktadır. Savaş sonrasında askerden terhis edilen ve boşta kalan bu insanlara, İngilizler yine de bir takım haklar ve imtiyazlar sağlarlar. Savaş sonrasında İngiltere hükümeti, işsiz kalmış eski askerlere sahip çıkmaya çalışır ve onları polis, gardiyan gibi görevler vermek suretiyle devamlı bir iş sahibi yapar. Böylece bu eski askerler memur, polis, gardiyan, işçi, işçi başı olarak çalışmaya başlarlar.⁵⁴

...Kıbrıs'a geldikten sonra artık biz de sıramızı bekliyoruz ve sıramız gelince bizi de askerden çıkardılar ve bize birer kat sivil elbise, şapka, gömlek, kravat, potin, çorap verdiler ve askerliğimiz bitti. Bundan epeyi sonra mükafat olarak 125 Kıbrıs Lirası para verdiler. Hepsini herkes çıktı yalnız 5-10 kişi gönüllü olarak kaldı ve tekrar askerliği devam ettirmek istediler ve 9 sene askerlik yaptılar. Ondan sonra polis oldum. İki evladım vardı ve izin isteyince vermediler. Ben de oradan ayrıldım ve havaalanında çalışmaya başladım. 1952'de Süveyş Savaşı çıkınca tekrar yazılıp polis oldum ve Süveyş'e gittim.

Askere yazılan ve sadece 10 günlük bir eğitimden geçirilen Kıbrıslı askerler, önce Fransa'da, Yunanistan'da, Girit'te, Kuzey Afrika ve İtalya'da savaşlara katılır; pek çoğu esir düşerken, yüzlerce Kıbrıs ada-

sından uzakta hayatlarını kaybederler. Kıbrıslı katırcıların İngiltere adına katıldıkları cephelerde toplam kayıpları 272 Kıbrıslı Rum ve 63 Kıbrıslı Türk olmak üzere, isimleri bilinen 338 kişiyle beraber toplam 600 kadardır.⁵⁵ Ancak geleneksel İngiliz politikasının gereği olarak, İngiltere'nin dönem içerisinde savaş kayıplarını açıklamaması nedeniyle, çok daha fazla olması gereken kayıpların düşük gösterildiği de ileri sürülür. Bu dönemde yaklaşık 2.500 civarında Kıbrıslı Türk esir düşerek Almanya, Çekoslovakya ve İtalya'daki esir kamplarına götürülürler. Kalamata esir kampında kalan esirler arasında bulunan Glafgos Klerides, Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne ait uçağının düşmesi sonucu esir olur.

1944 yılında Çekoslovakya'nın Bruks kentindeki esir kampında İngiliz, Rum, Türk ve Yugoslav esirlerden oluşan futbol takımı. Fikret Demirağ arşivi.

Kıbrıslı Katırcılar ve TMT/EOKA Bağlantısı

Kıbrıs tarihinin gerek Kıbrıslı Rumlar ve gerekse Kıbrıslı Türkler bağlamında pek de bilinmeyen sayfalarından birini oluşturan, İngiliz ordusundaki, geri hizmet görevlisi "katırcılar" ile ilgili çok fazla bilgi bulunmamakta, her iki toplumda sanki bu dönem hiç yaşanmamış gibi görünmektedir. Öte yandan, bu gönüllü askerlerle ilgili olarak ortaya atılan en ilginç iddialardan biri, Kıbrıslı Rumların adaya dönüşlerinden hemen sonra, EOKA⁵⁶ tedhiş örgütünün kurulma aşamasında görev yaptıkları ve EOKA için hatırı sayılır bir destek sağladıkları, EOKA mensuplarına askeri eğitim verdikleri, İkinci Dünya Savaşı döneminde edindikleri askeri bilgileri, silah kullanımı ve temel askeri bilgileri aktardıkları yönündedir. Kıbrıslı Türklerle ilgili aynı şekilde Kıbrıslı Türklerle ilgili adaya dönüşlerinden sonra TMT⁵⁷ için görev yaptıkları belirtilir. Ancak her iki iddia da sağlam temellere dayanmamaktadır. Grivas'la beraber EOKA

1955 sonrasında Kıbrıs'ta Volkan Teşkilatı'nı da kuracaklar arasında bulunan Kemal Mişon, İngiliz ordusunda görev yaparken. (Oturandar, soldan ikinci)

Notlar

1. CO.67/297/9 Notice W. Calder, 03.02.1939'dan aktaran Jan Asmussen, "The Cyprus Regiment: Greek and Turkish Cypriots in a Joint Military Force", *Journal of Cyprus Studies*, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Özel sayı, 26/27, c.10, 2004, 141.
2. Bilal Halil Denizal'dan aktaran Fikret Demirağ, *Şu Muthiş Savaş Yılları*, (Lefkoşa: Galerî Kültür Yay., 1999), 9.
3. *Vakit*, 26 Nisan 1939.
4. *Söz*, 9 Eylül 1939.
5. Kıbrıs'taki ilk yer altı mücadele örgütlerinden Volkan'ın kurucularından birisi olan Kemal Mişon ile 12 Temmuz 2003'te Lefkoşa'daki evinde yapılan görüşme.
6. İkinci Dünya Savaşı'nda İngiliz ordusunda katırcı olarak görev yapan Ali Tilkî ile 10 Temmuz 2003'te Lefkoşa'da yapılan görüşme.
7. *Kıbrıs Postası*, 11 Ağustos 1939.
8. *Vakit*, 8 Eylül 1939.
9. *Vakit*, 24 İkinciteşrin 1939.
10. *Vakit*, 20 Eylül 1939.
11. *Söz*, 21 Eylül 1939.
12. *Vakit*, 20 Eylül 1939.
13. *Kıbrıs Postası*, 27 Eylül 1939.
14. *Vakit*, 4 Birinciteşrin 1939.
15. *Vakit*, 15 Birinciteşrin 1939.
16. *Söz*, 17 Birinciteşrin 1939.
17. *Vakit*, 15 Birinciteşrin 1939.
18. *Vakit*, 18 Birinciteşrin 1939.
19. *Vakit*, 18 Birinciteşrin 1939.
20. *Vakit*, 26 İkincikânun 1940.
21. *Vakit*, 21 Haziran 1940 ve 26 Temmuz 1940.
22. *Vakit*, 10 İkinciteşrin 1939.
23. *Vakit*, 24 İkinciteşrin 1939.
24. Mehmet Demiryürek, "İngilizlerin Kurduğu Kibris Alayı", *Toplumsal Tarih*, 96, (Şubat 2002), 8.
25. *Vakit*, 29 Mart 1940.
26. *Vakit*, 26 İkincikânun 1940.
27. *Vakit*, 17 Şubat 1940.
28. *Vakit*, 1 Birincikânun 1939.
29. *Vakit*, 1 Birincikânun 1939.

30. Bugünlerde adada bulunan herkes asker olabilmek için gönüllü değildir. Sikopetra köyünde öğretmenlik yapmakta olan George Panayotu isimli bir Rum öğretmen köy görev yaptığı köyde İngiliz aleyhtar bir tutum içerisinde girdiği ve "Bütün İngiliz ve Fransız gemileri batırılacak ve İmparatorluk mağlup olacaktır. Çemberlayın İmparatorluğu yıkmak için harbi meydana getir-miştir. Niçin başkaları için ölmeye gidiyorsunuz? İngilizler mağlup olacaktır." dediği için mahkeme-yeye çıkarılır ve söz konusu öğretmen aleyhin-de ilk şahitliği de köyün muhtarı yapar. *Vakit*, 28 Haziran 1940 ve *Vakit*, 29 Mart 1940.
31. CY (Cyprus)-Kıbrıs
32. Kemal Mişon ile 12 Temmuz 2003'teki görüşme.
33. Ulvi Keser, "İkinci Dünya Savaşı'nda Yunanistan'a Yardım Faaliyetleri", *Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Ankara Üniversitesi, Sayı 25-26'dan ayrı basım, Mayıs-Kasım 2000. Aynı konuyla ilgili bir başka çalışma, araştırmacı tarafından Genelkurmay 9. Askerî Tarihî Sempozyumu'nda (İstanbul-Nisan 2003) sunulmuştur. Bu konuyla ilgili bir araştırma ise kitap olarak yayım aşamasındadır.
34. Ali Tilkî ile 10 Temmuz 2003'teki görüşme.
35. Söz konusu bu askerî kamplarda net olarak kaç askerin eğitildimden geçtiği ve Kıbrıs dışına gö-re gönderildiği bilinmemekle beraber yaklaşık olarak 9.000 Kıbrıslı Türk ile 19.000 civarında Kıbrıslı Rum'un bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu sayının toplam 35.000 civarında olduğu da ileri sürülmektedir. Ancak bazı kaynaklarda Türklere verilen askerî numarının 1-5.000 arasında olduğu, Rumlara verilen askerî numaraların ise 15.000-24.000 arasında olduğu, böylece toplam Kıbrıslı Türk ve Rum asker sayısının 14.000 civarında olduğu belirtilmekle beraber bu pek de münkün görülmemektedir.
36. *Vakit*, 14 Haziran 1940.
37. *Vakit*, 31 Mayıs 1940.
38. *Vakit*, 21 Haziran 1940.
39. *Vakit*, 21 Haziran 1940.
40. *Vakit*, 6 Eylül 1940.
41. *Vakit*, 6 Eylül 1940.

teşkilatını kuranlar, Grivas'ın Yunanistan iç savaşı döneminde X örgütünde yakın arkadaşları olan su-baylarken, TMT bünyesinde görev yapanlar tama-men farklı kimselerdir. Bu konuda gösterilebilecek tek istisna TMT öncesinde faaliyette gösteren ve kuru-cuları arasında Dr. Fazıl Küçük'ün de bulunduğu Volkan teşkilatının beyin kadrosunda görev yapan Kemal Mişon'dur. Kemal Mişon, savaş sonrasında adaya döndükten sonra, özellikle silah sistemleri ve patlayıcı yapımı konusundaki bilgisinden istifade edilir ve bu bağlamda Volkan içerisinde 1955-1958 döneminde görev yapar.

Arsivinden yararlanmamıza izin veren Fikret Demirağ'a teşekkür ederiz. Bu yazıda bahsi geçen alay hakkında Toplumsal Tarih'in Şubat 2002 (96) sayısında Mehmet Demiryürek'in "İngilizlerin Kurduğu Kıbrıs Alayı" başlıklı yazısı yer almıştır. Bu sayıdaki yazıda Demiryürek'in değindiği kısımlar özet olarak geçilmiş, alayın daha çok savaş sırasında ve sonrasındaki akıbeti üzerinde durulmuştur (ed.n.).

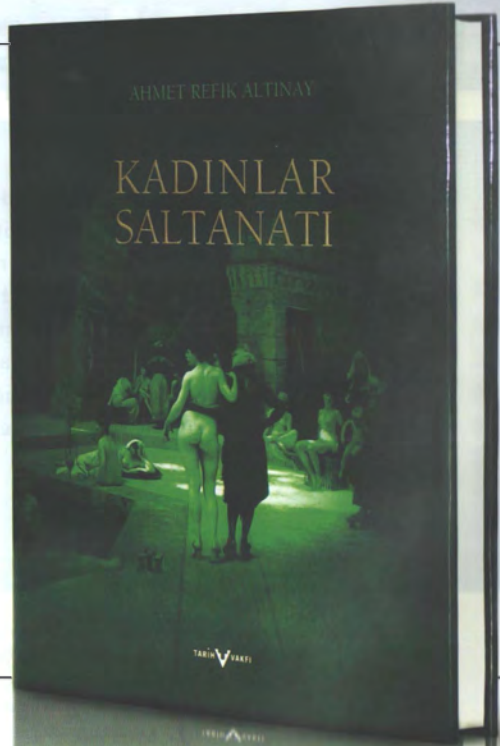
42. *Vakit*, 6 Eylül 1940.
43. Ali Tilkî ile 10 Temmuz 2003'teki görüşme.
44. Ali Tilkî ile 10 Temmuz 2003'teki görüşme.
45. Murad Hüsnü Özad, Baf ve Mücadele Yılları, (Lefkoşa: Akdeniz Haber Ajansı Yay., 2002), 30.
46. Bilal Halil Denizal'dan aktaran Fikret Demirağ (1999), 87.
47. Söz konusu kamplardan kaçmayı başarabilen nadir Kıbrıslılardan birisi "Çörenci" lakaplı Mehmet Yeşil'dir. Kampta kalan esirlere yiyecek getiren bir Yunanlı çocuktan getirdiği ekmekle-rin içinde kendisine bir pense getirmesini iste-yen Mehmet Yeşil'de ertesi gün istediği aletin ekmeek içerisinde kendisine ulaştırılması üzerine zincirlerini keser ve karanlıktan da istifade ede-rek kamptan kaçmayı başarır ve Türkiye'ye ula-şır. Bkz. Asmussen (2004), 145.
48. Özad (2002), 31.
49. *Halkın Sesi*, 1 Temmuz 1943.
50. Haşmet Muzaffer Gürkan, *Bir Zamanlar Kıbrıs'ta*, (Lefkoşa, 1996), 111.
51. Gürkan (1996), 112.
52. *Söz*, 13 Şubat 1946.
53. *Söz*, 13 Şubat 1946.
54. Ali Tilkî ile 10 Temmuz 2003'teki görüşme
55. Asmussen (2004), 144.
56. EOKA, Yunanistan tarafından Kıbrıs konusunun ilk defa 1954 yılında uluslararası alana taşınma-sı ve Birleşmiş Milletler'de Kıbrıs konusunu ken-di lehine sonuçlandırmak için girişimleri çabala-rın sonuçsuz kalması üzerine emekli yarbay (Yıllar sonra Yunanistan parlamentosu tarafın-dan rütbesi korgeneralliğe çıkartılan) Grivas tar-afından kurulan ve 1 Nisan 1955 tarihinden iti-baren Enosis idealine uygun olarak Megali İde-a'yı gerçekleştirmek için mücadele eder.
57. EOKA saldırılarına karşı koymak üzere adada Kıbrıslı Türklere tarafından teşkil edilen bir takım mahalli örgütler sonrasında teşkil edilen Türk Mukavemet Teşkilatı'nın kurucuları Rauf R. Denktaş, Dr. Burhan Nalbantoğlu ve büyükelçi-lık görevlisi Kemal Tannısevdi'dir. TMT'nin ilk komutanı ise Kore'de de görev yapmış olan Ali Conan kod isimli Rıza Vuruşkan olur.

AHMET REFİK ALTINAY

KADINLAR SALTANATI

Ahmet Refik Altınay, Türkiye'de popüler tarihçiliğin kurucusu ve en başarılı kalemi sayılır. Yazdığı yüze yakın kitap ve bine yakın makalede, resmi belgeleri ve diğer tarihsel kaynakları tam bir yetkinlikle yorumlayarak kullanmış, gerektiğinde öyküleştirerek anlatmıştır. Yazar, İstanbul halkının ve taşranın Osmanlı yönetimine bakışını, olaylara yaklaşımını ve ahlak anlayışını ustalıkla yansıtır. Tarihin korkunç yüzünü, en kanlı olaylarını, yumuşak ve acııcı bir üslupla anlatır.

Kadınlar Saltanatı, Ahmet Refik'in "Geçmiş Asırlarda Osmanlı Hayatı" başlığı altında hazırladığı bir dizi çalışma arasında yer alır. Dizideki on altı eser, 1915 - 1927 yılları arasında İbrahim Hilmi (Kitaphane-i Hilmi) tarafından yayımlanmıştır. Dört cilt halinde düzenlenmiş olan *Kadınlar Saltanatı*'nın ilk iki cildi 1916'da, üçüncü ve dördüncü ciltleri de 1923'te, eski harflerle yayımlanmıştır. Eserde, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan (1299) Dördüncü Mehmed'in ölümüne (1693) kadar süren dönemde etkin olan kadınlarının çevresinde gelişen olaylar anlatılır. Türkçe ilk basımı Tarih Vakfı tarafından gerçekleştirilen eserdeki dört kitap, bu kez tek cilt halinde

TARİH VAKFI

www.tarihvakfi.org.tr

Çatalhöyük'te Öğütme Taşları ve Duvar Resimleri

Günümüzde olduğu gibi, neolitik dönemlerde de taş malzemenin önemi son derece büyüktü ve kuşkusuz, bu önem onun kendi doğal özelliklerinden kaynaklanıyordu. Bunlar arasında, sertliği, biçimlendirilebilmesi, homojen oluşu (bazı durumlarda olmayışı), ısı yalıtımı sağlaması gibi bazı özellikleri sıralanabilir. Çatalhöyük neolitik yerleşmesinde taş aletlerin, gerek alet teknolojisi ve kültürel gelişimin anlaşılması açısından, gerekse alet yapımında kullanılacak hammadde olma özelliğinden dolayı son derece önemli olduğu, birinci (J. Mellaart dönemi kazıları) ve ikinci dönem kazılarıyla (Prof. I. Hodder başkanlığında) ortaya konmuştu.

*Adnan Baysal**

Çatalhöyük yerleşmesinde öğütme taşları olarak tanımlanan alet tipleri, çakmaktaşı ve obsidiyen aletler olarak bilinen türlerin dışında kalan volkanik, metamorfik ve sedimanter kayaların doğal haliyle kullanıldığı ya da aşındırma, sürtme, delme, kesme, vurma, yongalama, ezme, kırma, parçalama gibi metotlardan birinin ya da birden fazlasının birlikte uygulanmasıyla üretilen aletler biçiminde tanımlanır. Bu tanım içinde yer alan aletlerin tümünün üretiminde aşındırma ve bu yolla

biçimlendirme, başka bir deyişle taşın öğütülmesiyle biçimlendirilmesi baş rolü üstlenir. Bu aletlerin yapım ya da kullanım sürecinde, aynı alette sözü geçen biçimlendirme metotlarından bir ya da birden fazlasının uygulandığını görmek mümkündür. Bu grup, yani öğütme taşlarıyla çakmak taşı ya da obsidiyen (doğal cam) türü hammadeden yapılmış olan ok ucu, dilgi, kazıyıcı ve benzeri türden aletler birbirinden büyük ölçüde farklıdır. Bu farklılıklar yalnızca terminolojik anlamda tanımlama sorununu ortaya çıkarmakla

kalmaz, aynı zamanda öğütme taşı alet grubunun, taş alet endüstrisinde farklı bir çalışma grubu olduğunu ve farklı bir teknolojik süreç gerektirdiğini de ortaya koyar. Burada şunu da belirtmekte yarar var: İngilizce'de *ground stone* ya da *grinding stone* olarak tanımlanan bu alet grubu, Türkçe'ye en uygun "öğütme taşı" şeklinde çevrilir. Birçok bilimsel makalede ve kazı raporunda "öğütme, ezgi ya da sürtme taşları" olarak adlandırıldığı da gözlenmektedir. Bundan ötürü, bu terminolojik yapılandırmaya kısaca değinmekte yarar vardır. Bazı arkeologların bu alet grubunu "sürtme taş" aletleri ya da "ezgi taşları" olarak nitelendirmeleri bir anlamda, aletlerin hem yeterince araştırılmamış olmasından, hem de kabul görmüş terminolojinin bulunmayışından kaynaklanır (Kraybill 1977). Bu tür bir değerlendirmenin nedeni ise, bir bakıma, bu aletlerin öğütme işinde kullanılıp kullanılmadığından tam olarak emin olunamayışıdır. Özetle bu tip terminolojik yapılandırmada yapım teknolojisi değil, işlev temel alınır. Bu yaklaşım bir ölçüye kadar doğru olabilirse de yanlış anlaşılmalara da yol açabilir. Örneğin bir balta, yongalama yöntemiyle kaba bir biçim almış olabileceği gibi, sahip olduğu doğal biçim üzerinden, başka bir sert madde ya da taş zeminde aşındırma yoluyla (yüzeyin azaltılması ya da bir anlamda taşın taşa öğütülmesi) biçimlendirilip, parlatılarak hazırlanmış olabilir. İkinci yapım tekniği, kesici bir alet olan baltanın sürtülerek kullanıldığı anlamına gelmez. Bu aletler genelde kesme, kırma, avlanma ya da toprak kazmada ve hatta daha vahşice olarak nitelenebilecek amaçlar için kullanılmıştır. Balta olarak tanımlanan aletin bu türden işlevleri bugün birçok arkeolojik veriyle kanıtlanmış durumdadır. Bunun en güzel örneklerini Çatalhöyük duvar resimlerinde de görmek mümkündür.¹ Öğütme taşı alet terminolojisinin arkeolojik literatürde sorun olduğunun altını çizerek öğütme taşlarına geri dönecek olursak, bu alet tipi ve teknolojisine ne ad verilirse verilsin, bu yazı boyunca bir bütünlük sağlamak açısından "öğütme taşı" tanımının tercih edileceğini belirtelim.

Çatalhöyük, bilindiği gibi Konya Ovası'nda yer alır. Konya alüvyal ovasında, özellikle bu yerleşmenin yakın çevresinde, taş kaynaklarının bulunmadığı ya da çok az olduğu dikkat çeker. Bu yüzden, neolitik dönemde burada yerleşmiş insanlar için taş hammaddesinin önemi bir kat

Bu resimlerde yiyecek üretiminde kullanılan ve değirmen taşları olarak tanımlanan öğütme taşlarını görmekteyiz. Bu taş aletler çok amaçlı olup sadece yiyecek üretiminde değil, aynı zamanda alet üretiminde de kullanılmışlardır. Sembolik değerleri de kazılar sonucu ortaya çıkarılmıştır.

fazladır. Kazılar sonucu ortaya çıkarılan taş aletlerin hammaddelerinin kaynak alanı olarak belli bölgeleri göstermek mümkündür. Bu bölgeler Toros Dağları, Karadağ volkanik coğrafyası ve Çarşamba Çayı'dır (Türkmenoğlu, Baysal, Toprak ve Göncüoğlu 2001). Mellaart yaptığı çalış-

Bu resimlerde taştan yapılmış ve "topuz başı" olarak tanımlanan öğütme taşlarını görmekteyiz. Topuz başı çok etkili bir silah olabileceği gibi, sembolik anlamlar da taşır.

malarda, hammadde kaynak alanları olarak çeşitli coğrafyaları göstermesine karşın, yerleşmenin hammadde kullanımına ait petrografik (taşın mineral bileşimini saptayan) analizler yapılmamıştır. Buna karşın ikinci dönem kazı çalışmaları sırasında bu türden petrografik analizlere de yer verilmiş durumdadır. Analiz çalışmaları, yer-

leşmede bulunan taş türlerinin ve bunlara ait kaynakların belirlenmesi çalışmaları üzerinde yoğunlaşarak yazar ve ODÜ Jeoloji Bölümü uzmanları tarafından, Çatalhöyük ve çevresindeki yerleşmelerle hammadde kaynağı olabilecek coğrafyalardan alınan kaya örneklerinin karşılaştırmalı analizleri biçiminde devam etmektedir. Çalışmalar sonucunda belirlenen olası kaynaklardan biri, Karadağ olarak adlandırılan ve volkanik bir yapıya sahip olan yükseltidir (Türkmenoglu, Baysal, Toprak ve Göncüglü 2001). Analizlerin tamamlanmasıyla hammadde kaynaklarının belirlenmesinde önemli bir adım atılacaktır. Bunun yanında,, Çatalhöyük kültürünün ticari ilişkilerinin açıklanması konusunda da gelişmeler kaydedilerek, yerleşmenin kültürel ilişkileri-ne yeni bir perspektif kazandırılmış olacaktır.

Öğütme Taşları

Öğütme taşları uzun yıllar arkeoloji dünyasında ilgi görmeyen bir malzeme türü olarak kaldı. Bu tür bir buluntu topluluğunun eski kültürlerin anlaşılmasında ve yorumlanmasında pek bir katkı sağlamayacağı uzun yıllar arkeologlar arasında yaygın bir görüştü. Kazılar sırasında ortaya çıkan bu taş aletler, o yerleşmede tarih öncesi dönemde yaşamış insanların tarım yaptıkları konusunda kaba bir bilgiden öte fazla bir veri sağlamayan, kaba taş parçaları olarak görüldü. Oysa 1980'li yıllardan bu yana öğütme taşları üzerine yoğunlaşan çalışmalar (Baysal 1998, 1999, 2000, 2004; Baysal ve Wright 2002, 2005; Davis 1982; Ertuğ-Yaraş 1997; Hersh 1981; Wright 1991, 1992a, b, 1993, 1994) bu alet grubunun önemini ortaya koyarken, avcı-toplayıcı toplumların ekonomileri üzerinde yapılan çalışmalarla (Gebauer 1992; Price 1995) paleolitik dönemden itibaren bu alet gruplarının çeşitli formlarda yoğun olmasa da kullanıldıklarını ortaya çıkardı. Bununla birlikte, ziraatin başlamasıyla da bu alet grubunun yaygın olarak kullanıldığı bir diğer olgu olarak kabul gördü. Buna karşın bu alet grubu içinde yer alan ve sözü geçen teknolojilerle üretilen aletlerin hepsinin yiyecek üretiminde kullanıldığını düşünmek doğru olmaz; aletler birçok alanda kullanılmış olabilir. Örneğin, Çatalhöyük duvar resimlerinin hazırlanmasında bu taş aletlerin rolü ve önemi son derece büyüktür; boyanın hazırlanmasından resimlerin yapılış sürecine kadar bu alet grubunun hizmet sunduğu verilerle kanıtlanmış durumdadır.

Öğütme taşlarının arkeolojik literatürde yoğun olarak işlenen "cinsiyet" ve "sembolizm" konusuyla da yakından ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Yakındoğu'da gerçekleştirilen bazı kazılarda bu tür alet grubunun (sadece değirmen taşları, havan ve havaneli), genellikle kadın mezarlarında ve daha detaylı bilgi vermek gerekirse (Melaart 1975) kadınların başının altına ya da göbük bölgesine bırakıldığına dikkat çekilir. Örneğin Ain Mallaha yerleşmesinde öğütme taşlarının mezar taşı gibi dik konularak kullanıldığı görülürken, Wadii Fallah yerleşmesinde, eski havanların mezarlar üzerine bıraktığı gözlenmiştir. Buna benzer gömü pratiklerine Khirokitia'da (Kıbrıs) da rastlamak olasıdır (Karageorghis 1982): Buna karşın bugüne kadar Anadolu'da yapılmış olan ve neolitik döneme tarihlenmiş kazılarda olduğu gibi Çatalhöyük yerleşmesinde de benzer bir gömü geleneğine rastlanmaz. En azından bu tür bir gömü geleneğinin varlığına şimdilik dikkat çekilmemiştir. Çayönü neolitik yerleşmesinde ise böyle bir geleneğin varlığı ya da en azından uygulanmış olması (Özdoğan 1993), geniş anlamda belli bir kültürel coğrafya bütünlüğü içinde yer almasından kaynaklanıyor olabilir. Bununla birlikte bu alet grubundan çeşitli boncuk ve bileziklere genelde kadın ve çocuk mezarlarında rastlanırken, erkek mezarlarında da genellikle balta ya da topuz başlarına rastlanır. Bunlar, erkek ve kadın ayrımı ve topluluk içindeki roller üzerine iyi bi-

Havan

rer örnek olmak bir yana, bir çeşit sembolik anlamın varlığını ve bu grupta ele alınan alet teknolojisinin gömü geleneklerinden de izlenebileceğini gösterir. Bu anlamda, öğütme taşları, mezar buluntusu olarak birçok neolitik yerleşmede sıkça karşımıza çıkar ve Çatalhöyük'te olduğu gibi diğer neolitik yerleşmelerde de kadın ve erkeğin sosyal konumlarına ve statülerine de işaret eder. Ancak Anadolu neolitikğinde rastlanan kadın figürleriyle karşılaştırıldığında, kadının özelleşmiş bir konumda olup olmadığını bu alet

Orjinalleri Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde bulunan Çatalhöyük duvar resimlerinde av sahnelerine geniş yer verilmiştir. Resimlerine biraz daha yakından bakıldığında, ilk bakışta gözden kaçabilecek detaylara tank oluruz. Bunlar arasında avcılarının kullandığı aletlerdir. (Bkz. J. Melaart, *Çatalhöyük Anadolu'da Bir Neolitik Kent*, (Resim 27), İstanbul: YKY, 2003) (solda). Avcıların kullandığı aletler arasında, tasvir edilmiş garip objeler bulunmaktadır. Bunların bazıları hayvana doğru atılmıştır veya bu objeyle vurmak üzere hayvana yaklaşmaktadır (sağda).

Bu aletler tek bir amaç için yapılmış olabilirler, ancak kullanıldığı düşünülen işlerin dışında farklı işlevleri de üstlendiklerini düşünmek yanlış olmaz. Özellikle hammaddenin az olduğu yerleşmelerde bu tür aletlerin kullanılmayacak duruma gelene kadar tek tip içinde yenilenerek ya da farklı alet tiplerine dönüştürülerek kullanımda kaldıkları gözlenmiştir.

grubunun sağlamış olduğu bilgilere dayanarak söylemek şu an için çok erken olabilir. Yine de Yakındoğu'da olduğu türden bir gömü geleneğinin Çatalhöyük'te görülmemesi, bir anlamda, hiç değilse, "kadın" olgusunun ve ilintili yaklaşımın Çatalhöyük'te, Yakındoğu'daki bazı yerleşmelerden farklı olduğunu söylemek bugün için doğru olacaktır.

Öğütme Taşlarının Sosyal Birliğin Oluşmasındaki Rolü

Bugün Anadolu'nun çeşitli köylerinde, köyün merkezi bir yerlerinde büyük denecek boyutlarda, dibek taşı denen büyük havan taşlarının varlığını görmek olasıdır. Bu taşlar genellikle 2-5 arasında değişen sayıda (ya da daha fazla) kişinin bir araya gelerek "buğday kırmak" da denen bir çeşit öğütme işinin yapıldığı yerin merkezindedir. Dolayısıyla bu eylem, birden çok insanın katkısıyla, bazen günlerce süren bir iş ola-

rak devam eder. Burada bir araya gelen insanlar, birlikte belli bir zaman dilimini paylaşırlar. Şarkı-türkülerin söylendiği ve hikâyelerin anlatılarak paylaşıldığı bu süreç, aynı zamanda sosyal bağın kurulmasına, tanınmaya ve ayrıcalık kazanılmasına da yardımcı olur. Bu da, öğütme taşlarının ve yiyecek hazırlamanın, sosyalleşme sürecinin başlaması, sosyal yapının oluşması ve gelişmesinde rolü olabileceğini gösterir. Bundan dolayı, öğütme taşlarını kültürlerin gelişmesinde ve etkileşiminde olduğu kadar sosyal yapının oluş(turul)ması konusunun değerlendirilmesinde de aynı derecede önemle ele almak son derece sağlıklı ve gereklidir. Özellikle basit tipolojik kaygılardan kurtularak teknoloji ve bağlam ağırlıklı öğütme taşı çalışmalarında bu süreçlere yer vermek artık neredeyse kaçınılmaz bir durumdur. Özetlemek gerekirse, öğütme taşları bulunmuş oldukları kazı yerinde tarım yapıldığı bilgisinden çok daha fazla şey söyler. Yapılması gereken, kazılar sonucu ortaya çıkarılan bu taştan kitaplardaki bilgiyi okuyabilmektir.

Yaygın kullanım alanlarının yanı sıra, bu alet grubunu kabaca genel ve işlevsel olarak neolitik dönemin "çokamaçlı cep çakısı"na benzetebiliriz. Bu aletler tek bir amaç için yapılmış olabilirler, ancak kullanıldığı düşünülen işlerin dışında farklı işlevleri de üstlendiklerini düşünmek yanlış olmaz. Özellikle hammaddenin az olduğu yerleşmelerde bu tür aletlerin, kullanılmayacak duruma gelene kadar tek tip içinde yenilenerek ya da farklı alet tiplerine dönüştürülerek kullanımda kaldıkları gözlenmiştir.

Bu resimde ilginç bir obje veya alet tutan bir başka avcı görülmektedir. Bir boomerangabenzeyen bu aletin her iki ucu yuvarlak topuzlardan oluşmaktadır (solda). Avcıların dış görünüşleri hakkında bilgi sahibi veren bu resimde ise yine avcının elinde tuttuğu obje ilqi çekicidir; bu bir balta olabilir (sağda).

Sözü edildiği gibi, bu aletlerden sadece yiyecek hazırlanmasında değil, Çatalhöyük örneğinde olduğu gibi boya hazırlanmasında yoğun olarak yararlanılmıştır. Organik kalıntı analizi alanında yapılan çalışmaların olumlu sonuçlar vermesi ve bu konuda yapılan araştırmaların geliştirilmesiyle bu tür aletlerin ilaç hazırlanmasına varıncaya değin çeşitli alanlarda kullandıklarının saptanması hiç de şaşırtıcı bir sonuç olmayacaktır. Çünkü bu aletlerin, düşünüldüğünün aksine çok farklı alanlarda, çeşitli biçimlerde kullandıkları yapılan araştırmalarla ortaya konulmaktadır.

Taş Hafızası

Öğütme taşlarının, tarih öncesi toplumların gündelik yaşamında geniş bir kullanım alanı bulması ve yer almasının yanı sıra bu taşların, günlük yaşamın biçimlenmesinde ve sosyal hafızanın oluşmasında da çok önemli bir yeri olduğunu vurgulamak gereklidir.

Öğütme taşları, toplumsal gelişim ve değişimde son derece önemli rol oynamakla birlikte, hem kendi bünyeleri içinde hem de kazı sırasında bulundukları bağlam içinde bu konuyla ilgili önemli bilgileri bize ulaştırır. Örneğin Anadolu'da gerçekleştirilen çeşitli araştırmaların ortaya koymuş olduğu gibi öğütme taşları, bazen anneden kızı ya da geline bırakılır. Bu taş aletleri kullanarak yiyecek hazırlama işi de aslında küçük kızın ya da gelinin, evin kadınının ya da annesinden öğrendiği bir gelenek, davranış biçimi ve bir dizi işlemdir. Bu öğrenim sürecinde, alet tipi ve teknolojisine göre yapımı da pekâlâ

Öğütme taşlarının, tarih öncesi toplumların gündelik yaşamında geniş bir kullanım alanı bulması ve yer almasının yanı sıra, günlük yaşamın biçimlenmesinde ve sosyal hafızanın oluşmasında da çok önemli bir yeri olduğunu vurgulamak gereklidir.

babanın oğula öğretmiş olduğu bir gelenek olabilir. MÖ II. binlerde bu taşları yalnızca kadınların değil aynı zamanda erkeklerinde yiyecek üretiminde kullandıklarını biliyoruz.

"Öğütme taşları" biçiminde genel olarak tanımladığımız bu alet grubunu bilgi ve becerinin öğretildiği bir okul sırası gibi görmek de olasıdır; bu gözle bakıldığında "sosyal hafızanın" biriktirildiği bir bilgi deposu olarak da nitelendirilebilir. Her iki anlamda da cinsiyete bağlı kalmadan, kimin yaptığı ya da kullandığı tartışmalarına girmeden değerlendirildiğindeyse, bu aletlerin sosyal hafızanın oluşumunda önemli rol oynadığı görülür. Buna belki de en iyi kanıt, bu alet grubunun modern dönemlere kadar kullanımda kalması ve bu anlamda sosyal hafızada unutulmayanları temsil etmesidir.

Öğütme taşları, Çatalhöyük duvar resimlerindeki av sahnelerinde avcılarının kullandığı aletler ve silahlar olarak da betimlenmektedir. Bu resimlersosyal hafızanın korunması ve saklanması işlevleriyle, arkeologlara da yardımcı olmaktadır. Kısaca, Çatalhöyük duvar resimleri sayesinde

Önceki resimlerde görülen, boomeranga benzeyen silah veya alet tipini kullanan bir diğer avcı görülmektedir. Bu, bir sapa bağlı olarak kullanılan topuz başları olabilir (solda). Burada bir geyik avı sahnesinde hayvanın dilinden tutan ve elindeki sivri uçlu bir aletle hayvana son darbeyi vurmaya hazırlanan avcı görülmektedir. Bu alet yine bir balta olabilir (sağda).

Obsidiyen ya da çakmaktaşıdan yapılan birçok alet, metal üretimine geçildiğinde evrimleşirken, bu aletler, yani öğütme taşları, günümüze kadar neredeyse tipolojik değişmeye uğramadan ulaşır. Dolayısıyla öğütme taşları, sosyal hafızayı biçimlendirmeyi ve canlı tutmayı başarabilen ender "alet"ler grubunu oluşturur. Böyle düşünüldüğünde de bilgisayar terminolojisini kullanarak bu alet grubunu, sosyal organizasyonun ve hafızanın kaydedildiği bir "hard disk" olarak düşünmek yanlış olmaz.

günümüzden 9 bin yıl öncesine ait toplumların hafızasına bir başka açıdan yaklaşmak son derece ilginçtir.

Özetle, bu aletlerin unutulmayarak unutturmama görevini üstlendiği ve yerine getirdiği söylenebilir. Obsidiyen ya da çakmaktaşıdan yapılan birçok alet metal üretimine geçildiğinde evrimleşirken, bu aletler, yani öğütme taşları, günümüze neredeyse tipolojik değişmeye uğramadan ulaşır. Dolayısıyla öğütme taşları, sosyal hafızayı hem biçimlendirmeyi hem de canlı tutmayı başarabilen ender "alet"ler grubunu oluşturur. Böyle düşünüldüğünde de bilgisayar terminolojisini kullanarak bu alet grubunu, sosyal organizasyonun ve hafızanın kaydedildiği bir "hard disk" olarak düşünmek yanlış olmaz.

Bu konuda da yapılacak arkeolojik, antropolojik ve etno-arkeolojik çalışmalar ya da bilimsel te-

Bu resimde yine karşımıza ilginç bir alet çıkmaktadır.

melde yapılacak analiz çalışmaları, geçmiş toplumların ekonomik, sosyal ve ticari yapılanmalarının anlaşılmasında, bu aletlerin sadece toplumların tarımcı oldukları konusunda basit mesajlar veren bir alet grubu olamayacağını altını kalın bir kalemle çizmiş olacak-, aynı zamanda bu aletlerin artık arkeolojik çalışmalarda, gerek teknolojik gerekse tipolojik anlamda çalışma konusu olarak görülmesini ve değerlendirilmesini sağlayacaktır. Böylece bu aletlermateryal kültür çalışmalarında çok yakın bir zamanda yerini alacak ve prehistorik toplumların anlaşılması ve yorumlanması yolunda önemli bir kapı daha açılacaktır.

Kaynakça

- Ertuğ-Yaraş, F., *An Ethnoarchaeological Study of Subsistence and Plant Gathering in Central Anatolia*, (PhD, Washington University, 1997).
- Gebauer, A. B. ve T. D. Price (ed.), *Foragers to Farmers: An Introduction. In Transition to Agriculture in Prehistory*, Wisconsin: Prehistory Press, 1992, 1-10.
- Hersh, T. L., *Grinding Stones and Food Processing Techniques of the Neolithic Societies of Turkey and Greece: Statistical, Experimental and Ethnographic Approaches to Archaeological Problem Solving* (PhD, Columbia University, 1981).
- Karageorghis, V., *Cyprus* (Londra: Thames and Hudson, 1982).
- Kraybill, N., 1977 *Pre-Agricultural Tools for the Preparation of Foods in the Old World. In Origins of Agriculture*, (ed. C. Reed), (Mouton: The Hague, 1977), 485-521.
- Mellaart, J., *The Neolithic of the Near East*, (Londra: Thames & Hudson, 1975).
- Özdoğan, M., A., Özdoğan, D. B. Yosef ve W. Van Zeist, *Çayönü Kazısı ve Güneydoğu Anadolu Karma Projesi 30 Yıllık Genel Değerlendirme. Kazı Sonuçları Toplantısı*, XV(1) 1993, 103-122.
- Price, T. D. ve A. B. Gebauer 1995 *Last Hunters First Farmers*. School of American Research Press, New Mexico.
- Türkmenoğlu, A., A. Baysal, V. Toprak ve M. C. Gönçüoğlu 2001 *Raw Material Types of Ground Stone from Catalhöyük Neolithic Site in Turkey*. Paper presented at the Raw Materials of Neolithic/Aeneolithic Polished Stone Artefacts: Their Migration Paths in Europe, Geneva.
- Wright, K. 1991 *The Origins and Development of Ground Stone Assemblages in Late Pleistocene Southwest Asia*. *Paleorient* 17(1):19-45.
- 1992a *A Classification System for Ground Stone Tools from the Prehistoric Levant*. *Paleorient* 18(2):53-81.
- 1992b *Ground Stone Assemblage Variations and Subsistence Strategies in the Levant 22000 to 5,500 BP*. PhD Dissertation, Yale University.
- 1993 *Early Holocene Ground Stone Assemblages in the Levant*. *Levant* XXV:93-111.
- 1994 *Ground-Stone Tools and Hunter-Gatherer Subsistence in Southwest Asia: Implications for the Transition to Farming*. *American Antiquity* 59(2):238-263.

* Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü ve The University of Liverpool (SACE)

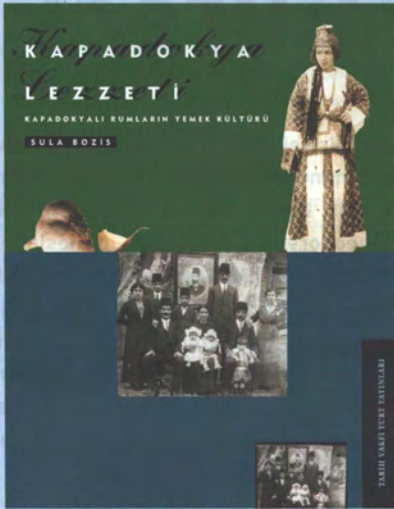
Not

1. Burada sunulan figürler Catalhöyükteki ziyaretçi merkezinde yer alan ve Mellaart dönemi kazıları sonucunda bulunmuş duvar resimlerinin bazılarına ait replikalarından çekilmiş fotoğraflardan oluşmaktadır.

KAPADOKYA LEZZETİ

KAPADOKYALI RUMLARIN YEMEK KÜLTÜRÜ

SULA BOZİS

İnsan topluluklarının maddi kültür ve gündelik yaşamlarını anlamada yemek kültürünün özel bir önemi vardır. Tüketilen temel gıda maddeleri, yemek çeşitleri, bu yemeklerin hazırlanma içimi ve onlara yüklenen sembolik önlemler gibi yemek kültürüne ilişkin birçok veri, belli bir yörede yaşayan insanların yaşadıkları coğrafya ile ve birbirleriyle kurdukları ilişkilerden kültürler arası etkileşimlerine, ekonomik faaliyetlerinden gelenek ve göreneklerine kadar birçok alanda zengin ipuçları sunarlar. Sula Bozis bu kitapta, Kapadokyalı Rumların yemek kültürüne bu açıdan ışık tutmaya çalışıyor. Kapadokya tanımlamasını günümüzdeki dar coğrafi anlamında değil, 1924 mübadelesinden önce İç Anadolu'nun değişik yerlerinde yaşayan Rumların kullandığı anlamda, yani

tüm İç Anadolu'yu kapsayacak şekilde kullanıyor. Dolayısıyla, kitapta Nevşehir'den Isparta'ya, Konya'dan Adana'ya uzanan geniş bir coğrafyaya dağılmış insanların mutfak kültürüne ilişkin anlatılar bulunmaktadır. Yazar kitapta yazılı ve maddi verilerden yararlandığı gibi, birçoğu mübadeleden sonra Yunanistan'a göç etmiş ve halen hayatta olan yöre insanlarıyla yaptığı sözlü tarih görüşmelerini de anlatıya dahil ediyor. Ayrıca, çoğu yörede yaşamış kişilerden derlenen 54 adet yemek tarifini de vererek, yöre mutfağına özgü tatların evrenselleşmesine katkıda bulunuyor. Sula Bozis'in yemek kültürüyle ilgili diğer kitabı *İstanbul Lezzeti: İstanbul Rumların Mutfak Kültürü*, yine Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından yayımlanmıştı (2. baskı, 2002).

TARİH VAKFI

Barbaros Bulvarı Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
34349 Beşiktaş/İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - Faks: (0212) 227 37 32
www.tarihvakfi.org.tr / yayin@tarihvakfi.org.tr

Doğu'daki Yunan Uygarlaştırma Misyonunun Smyrna (İzmir) Örneği [2]*

Üniversitenin Kuruluş Süreci

Yunan "uygarlaştırma misyonu"na uygun bir şekilde kurulacak İyonya Üniversitesi, Carathéodory'ye göre, iddialı bir kütüphaneye ve en yüksek standartlara göre donatılmış, bilimsel standartlara uygun fizik, kimya, makine ve elektrik tekniği laboratuvarlarına sahip olmalıydı. Carathéodory'nin üniversite projesinde sözün Venizelos'a, hükümete kaldığı noktada 14 Temmuz 1920 tarihli "Smyrna'da Üniversitenin Kurulması ve İşletilmesine İlişkin" 2251 sayılı yasa, hükümet gazetesi 1920 A, II, sayfa 1347'de yayımlandı.¹ Kuruluş işini yoluna koyacak olan pratik adımlar, Ağustos 1920'de Smyrna (İzmir) limanındaki bir savaş gemisinde Yunanistan Başbakanı Venizelos'un Smyrna Yüksek Komiseri Aristidis Stergiadis ve Carathéodory ile yaptığı bir görüşmede ele alındı. Venizelos, Smyrna'daki Türk nüfusunu ve müttefikleri dikkate alarak karaya çıkmak istememişti.

Maria Georgiadou

Pariste öğrenim görmüş, Girit-Iraklion'dan bir hukukçu olan Aristidis Stergiadis (1861-1950), Venizelos tarafından 21 Mayıs 1919'da Smyrna'ya gönderilmiş ve geldiği gün görevi devralmıştı. O zamana dek Epirus genel valisiydi (1917-1919), dürüst ve sorumluluk sahibi bir adam olarak biliniyordu. Birçok kez Venizelos'la birlikte yasa tasarılarının hazırlanmasında çalışmıştı. Ayrıca liberallerin hükümetinde konunun uzmanı sıfatıyla, 1913 Atina Antlaşması'nın Müslümanların durumunu düzenleyen maddelerinin belirlenmesinde yer almıştı.² Stergiadis önce, işgal kuvvetleri genel kurmayının hukuki danışmanı görevine getirilmiş, ancak hemen **peşinden** Smyrna Yüksek Komiserliği'ne atanmış ve

böylelikle İyonya'da bir mutlak monarkikini andırır yetkilerle donatılmıştı. Bütün politik, iktisadi ve aynı zamanda –Ocak 1920'ye dek– askeri sorunlarda karar yetkisi onun üzerindeydi.³ Bununla birlikte Yüksek Komiserlik'in başka önemli görevleri de vardı: Barış antlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonra tüm idarenin Yunanlılar tarafından üstlenilmesine dek, bölgede etkinlik gösteren Osmanlı mercilerinin (Türk polisi, Türk mahkemeleri vs.) gizli denetimi ve Küçük Asya'nın batısının Yunanistan'a dahil edilmesi için gereken tüm hazırlıkların yerine getirilişi.

Ağustos 1920'de (Sevr Antlaşması'ndan sonra) Yüksek Komiserlik'in adının "Smyrna Yunan İdaresi" olarak değiştirilmesine rağmen, Stergiadis'e Küçük As-

ya felaketine dek yüksek komiser olarak hitap edildi ve adı o sıfatla geçti. Smyrna Yunan İdaresi hem Sevr bölgesinin ("idare altındaki bölge") hem de "askeri işgal altındaki topraklar"ın idari organizasyonunu devraldı.⁴ O andan itibaren yüksek komiser, Yunan hükümetinin bir bakaniyla aynı statüye sahipti ve Yunanistan'ı Küçük Asya'da temsil etmekle görevlendirilmişti.

Smyrna Yunan İdaresi geniş kapsamlı hayırseverlik işleri başarmış ve tüm halk kesimlerinin sağlığı ve eğitimi için çok şeyler yapmıştı. Smyrna Amerikan Konsolosu George Horton, kaleme aldığı

"Report on Turkey"de şunları saptıyordu:

Yunan politikaları rüşvetçi ve kokuşmuştur, fakat Yunanlının modern bir uygarlık kurma yeteneği vardır; hastaneler ve üniversiteler inşa etmekte, buharlı gemi hatları oluşturmakta, modern tarımcılığı getirmekte, özgülük vermekte ve kalkındırmaktadır.⁵

Bunlara şunu ekliyordu: "Küçük Asya'daki Yunan rejimi, bölgenin çağlardan beri gördüğü tek uygar ve yararlı rejimdi."⁶ Michael Llewellyn Smith, Stergiadis'nin çalışmalarını onaylar yönde görüş bildiriyordu: "Endüstri, personel gücü, Müslüman meselelerinde uzun deneyimi ve (bir Yunanlı için mümkün olduğu ölçüde) Müslümanlar ve Hristiyanlar karşısındaki tarafsızlığı" niteliklerine ek olarak Stergiadis'in, "işgalin erken dönemlerinde Yunan-Müslüman işbirliği ve Yunan kültürel ve sosyal rönesansı konularında olumlu bir vizyona sahip" oluşu. Üniversitenin kuruluşu bunu takiben dile geliyordu:

Onun [Stergiadis'in] en gözde projesi, Göttingen Üniversitesi'nden aydın bir matematik profesörü olan K. Karathéodory'nin idare etmek üzere gelmiş olduğu Smyrna İlyonya Üniversitesi'ydi. Stergiadis'in çok kereler, Yunanistan'ın, Küçük Asya'da "üçüncü ya da dördüncü Helen uygarlığı"nı yaratabileceğini iddia ettiği işitilmişti.⁷

Carathéodory, dostu A. Toynbee tarafından "Batı'dan gelme, yapıcı, açık görüşlü, insancıl ve adeta karadaki bir balık gibi" şeklinde niteleniyordu.⁸

1920 Eylül'ü ortasında Stergiadis, Berlin Üniversitesi'nde farmakoloji doçenti olan Georgios İoakimoglou'nu, Carathéodory'ye üniversitenin kuruluşunda yardımcı olması, hijyen ve mikrobiyoloji kürsüsünü başına geçmesi için göreve çağırdı.⁹ Mikrobiyoloji profesörü olarak göreve alınması 1 Ocak 1921'den itibaren beş yılına olacaktı. Göreve çağırılmasından kısa süre önce İoakimoglou, Venizelos'un Atina'daki

İlyonya Üniversitesi için inşa edilmiş olan binayı da gösteren bir fotoğraf.

dairelerinde Venizelos ve Carathéodory ile görüşmüştü. Venizelos ikisine de, Küçük Asya'da yerine getirmeleri gereken "uygarlaştırma misyonu"ndan coşkuyla bahsetmişti. Smyrna'da Stergiadis destek sözü verdi. Smyrna Yunan İdaresi gerçekten de yeni üniversitenin kuruluş, organizasyon ve işletme giderlerini üstlendi ve şehrin girişinde, Bahri Baba Tepesi'ndeki geniş bir arazide yer alan yarısı tamamlanmış büyük bir binayı üniversitenin hizmetine sundu.

9 Kasım 1920'de Carathéodory, Stergiadis ile, geriye dönük olarak aynı yılın 15. Temmuz'undan itibaren geçerli olan ve kendisini İlyonya Üniversitesi organizatörü ve matematik ordinaryusu olarak atayan bir iş sözleşmesi imzaladı; bir gün sonra da görevine başladı.

14 Kasım 1920'de Venizelos parlamentodaki seçimleri kaybetti. Yeni kraliyetçi hükümetin politik rakiplerine karşı giriştiği geniş çaplı işten çıkarma ve sürgünlere rağmen, Carathéodory Smyrna'da dümen başında kalmaya devam etti. Aynı şey, Yüksek Komiserlik'ten istifası yeni hükümet tarafından kabul edilmeyen Stergiadis için de geçerliydi. Bulunduğu makamda tutulması Küçük Asya'daki Yunan politikasının sürekliliğini onaylıyordu. Smyrna Yunan İdaresi'ndeki birçok memurun değiştirilmesini ve başka yerlere atanmasını engellemiş olmak ve Smyrna'da Carathéodory'nin eserinin bir süre için kesintiye uğramamış olması, Stergiadis'in başarısıydı.

Yüksek Komiserin İlyonya Üniversitesi Hakkındaki Kararnamesi

Böyle bir ortamda, Aralık 1920'de Smyrna yüksek komiserinin İlyonya Üniversitesi'nin kuruluşu hakkındaki kararı yayımlanabilmişti.¹⁰ Bu karar, Carathéodory'nin tebliğinde ortaya koyduğu tasarımlara uygun düşmekteydi.

ayrımı
ayrı işletimden
nahr sistemi ayrı
olduğundan
olduğundan
olduğundan
olduğundan

**İzmir limanının
yukarıdan genel
görünüşü.**

Burada ilk öngörülen fakülteler (mühendis, maki- ne mühendisi, mimar, elektrik teknisyeni, kimyager, geolog, botanist, zoolog ve tarım mühendisi yetiştir- mek için) tarım ve fen bilimleri, (Türkçe, Arapça, Farsça, Ermenice, eski ve yeni İbranice bölümleri olan yüksek okullara öğretmen yetiştirmek için) doğu dilleri ve kültürü fakültesi, (başka şeylerin yanı sıra, idari sisteme memurlar yetiştirmek üzere) iktisadi ve sosyal bilimler fakültesi ve ticaret ve inşaat mühendis- liği fakültesi. Bunlara, İslam hukuk bilgini (muftu) ve dini yargıç (kadı) yetiştirmek üzere yüksek İslam ens- titüsü, hijyen ve bulaşıcı hastalıklarla mücadele ens- titüsü ve nihayet halka açık kütüphane eklenmekteydi.

Ders dili olarak Yunanca öngörülmüş, bununla bir- likte bazı özel durumlarda Türkçe ve başka dillere izin verilmişti. Öğretim personeli ordinarıus profesörler- den oluşacak, her bir öğretim sahasının sınırlandırılışı profesörlerin atanmasıyla gerçekleşmiş olacaktı. Öğre- tim özgürlüğü açıkça güvence altına alınmıştı. Mevki- ler ve maaş düzeyleri, Atina Üniversitesi'ndeki profe- sörlerinkine denk düşmekteydi. Müfredat dışı ders için ek ödeme öngörülmüştü. Üniversite profesörlerinin başka kamu hizmetine de girme izinleri vardı.

Asistan ve baş asistanların sayısı, mülkikleri ve ali- nışları özel kararnamelerle düzenlenecekti.

Milliyet ve cinsiyetten bağımsız olarak herkes, eğer özel düzenleme ile belirlenen koşulları yerine getiriyorsa, öğrenci olarak kaydını yaptırabilirdi. Üni- versitenin misafir öğrenci kabul etme, doktorluk, dip- loma ve tasdik belgesi verme hakkı vardı.

Üniversite rektörünün kuruluşun sonra ilk beş yıl süresince görevi, idari mercilerin, örneğin rektörlü- ğün, senatonun, dekanlığın, bölüm başkanlıklarının,

komisyon ve kurul başkanlıklarının oluşturulmasın- dan meydana geliyordu. Hukuki problemlerin ele alınması için, hukuk danışmanı olarak bir mahkeme ve idare memuru kadrosu öngörülmüştü. Üniversite- nin merkezi idaresi genel sekreterin yetkisindeydi.

İyonya Üniversitesi'nin İnşası

Hızlı adımlarla ve eşzamanlı olarak üniversitenin çok sayıdaki biriminde yoğun inşaat çalışmaları yapıldı. Böylece örneğin, bakteriyoloji ve hijyen olarak iki bölüme ayrılan hijyen enstitüsü meydana geldi. Ensti- tü, dikkate değer genişlikte ve yüksek kalitedeki bir kütüphane ve teknik cihazla donatılmıştı. Enstitünün amaçlarından biri de su temini, caddelerin temizliği ve kanalizasyonu denetlemektir. Özel görevler, batık- lık alanların kurutulması ile sıtmayla mücadelenin ya- nı sıra, katarakt ve tüberkülozla mücadeleyle; aşılarn üretilmesi de bunlara dahildi. Sağlık dairesinin ebele- ri, hemşireleri, hastabakıcıları ve nihayet doktorları da orada eğitilecekti. Enstitü, bebekler, küçük çocuklar ve gençler için özel bakım programlarının geliştiril- mesinden sorumluydu. Ayrıca nüfus dairesinin orga- nize edilmesiyle birlikte tıbbi istatistiklerin yapılma- sıyla ve değişik meslekler için bir sağlık yasası hazırla- makla görevlendirilmişti.¹¹

Laboratuvarlar, Smyrna'da deneysel tarım için ön- görülmüş araziler ve mekanize tarım araştırması ve uygulaması için Tepeköy'de büyük bir çiftlik de üni- versiteye dahildi. Çünkü tarım fakültesinin görevi ay- nı zamanda toprak sahiplerine ve çiftçilere uygulama- lı ders vermek ve onlara tarımın verimliliştirilmesi, hayvan ve bitki hastalıklarıyla mücadele konularında danışmanlık yapmaktır. 1921 yılında Manchester Guar-

dian özel muhabiri olarak tüm Anadolu'yu gezen A. Toynbee, üniversitenin Tepeköy'deki çiftliğini ziyaret ettiğinde şu saptamada bulunuyordu:

İdareciye göre (ve onu göreve çağırmış olan Sayın Stergiadis'e göre de) Tepeköy'ün asıl önemi eğitimle ilgili. Bu örnek yardımıyla –Türk olsun Yunan olsun– köylüler Smyrna bölgesindeki toprak zenginliklerini kullanmasını öğrenecekler. Bununla birlikte Tepeköy deneyimi, yerelliğin ötesinde bir anlama sahip. Bu, tüm Anadolu için bir dönüm noktası olabilir. Dokuz yüzyıl önce Türk yerleşimciler tarafından Orta Asya'dan getirilmiş olan göçebelik Anadolu'yu tarımdan ayırmıştı ve şimdi belki de, yitirilmiş olan saban (traktörle güçlendirilmiş olarak) tekrar toprağa kazandırılacak.¹²

Demek ki Toynbee, Tepeköy'ün tüm Anadolu için bir örnek özelliği taşıyabileceğine inanıyordu. Yine Smyrna Amerikan Konsolosu George Horton, üniversite çiftliği bağlamında, modern Amerikan cihazlarının oradaki kullanımına dikkat çekmekteydi.

Tepeköy'de Yunan idaresi tarafından makineli tarım araştırması için kullanılan otuz bin dönümlük bir çiftlik satın alındı ve özel olarak Amerikan traktörlerinin kullanımını için hazırlandı. Sonuç olarak, kursu tamamlayan öğrenciler toprak sahiplerine Amerikan traktörlerini tavsiye ettiler.¹³

14 Aralık 1920'de Carathéodory'nin eski öğrencisi, o zamanlar Ayvalık tümeninin 31. piyade alayında acemi er olarak görev yapan matematikçi Nikolaos Kritikos,¹⁴ Stergiadis'in kararı ile İyonya Üniversitesi organizasyon bürosu sekreteri olarak göreve çağırıldı. Aynı şekilde, o sırada Küçük Asya'da Yunan ordusunda kıdemli onbaşı olarak savaşan, Atina Rasathanesi müdürünün eski asistanı, meteorolog Chr. Papanastasiou da, Carathéodory'nin baskısıyla cepheden geri çektirildi ve üniversitenin meteoroloji istasyonunu kurmakla görevlendirildi. Kritikos, üniversitenin işletme tüzüğü'nün çıkartılması, üniversite binasının tamamlanıp hazır hale getirilmesi ve çevresinin düzenlenmesi çalışmalarının denetlenmesinden sorumluydu. Carathéodory'nin önerisi üzerine Stergiadis, Yunanistan'dan 1922'de, tamamlanmakta olan inşaatı yerinde idare edecek olan ünlü mimar Aristotelis Zachos'u¹⁵ getirdi. Bina kompleksi, Türk devletinden Smyrna Yunan İdaresi'nin eline geçen eski bir Yahudi mezarlığının arazisi üzerinde kuruldu. Kompleks, 79 geniş ve aydınlık ders salonundan, 320 kişilik bir

**İzmir'in meşhur
Protestan Okulu.**

konferans salonundan, rektör ve üniversite profesörleri için ayrı binalardan oluşmaktaydı. Mevcut binanın tamamlanması, onu çevreleyen yapılar ve yeni binalar 110.000 Türk lirası tutmuştu.

11 Mart 1921 tarihinde Carathéodory, İyonya Üniversitesi rektörü olarak faaliyetini, eski öğretmeni matematikçi Felix Klein'a, Eskişehir/Afyon-karahisar hatında başarısızlıkla sonuçlanan Yunan hücumunun başlamasından tam bir gün sonra yazdığı mektupta şöyle betimliyordu:

...Size daha önce yazardım, ama gerçekten de aylardan beridir üniversitemiz için bir şeyler satın almak ve bazı bilim adamlarını buraya çağırmak için Avrupa'ya gelmek üzereydim ve deneyimlerimi size sözlü olarak anlatabilmeyi ümit ediyordum. Ne var ki, bir yandan son politik olaylarla birlikte bizim buradaki çalışmamız biraz aksadı ve öte yandan, son Türk hükümetinin yatakhane olarak tasarladığı ve bizlerin yarı tamamlanmış halde bulunduğu üniversite binası, benim yokluğumda yapılamayacak olan büyük değişiklikler gerektirdiğinden burayı kolayca terk edemedim. [...] Bu topraklar harika ve bizim de yerel idarenin başında, benim hayatımda onun gibisini hiç görmediğim bir adamımızın olması gibi bir şansınız var. Birkaç ay içinde kamu güvenliğini Almanya'da bile daha iyisi olmayacak bir şekilde tesis etmeyi becerdi...¹⁶

Gerçekten de aynı yılın mayıs ayında Carathéodory, 12 haftalık bir Avrupa ziyareti başvurusunda bulundu. Seyahatinin nedenleri, üniversite kütüphanesi için kitap temininin düzenlenmesi, fizik laboratuvarı için bazı ağıt ve gereçlerin satın alınması, genç kurumun ihtiyaç duyduğu mobilya ve diğer donanımlarla ilgili fiyatları incelemek ve öncelikle de, Smyrna'ya çağırılmayı düşündüğü bilim adamlarıyla bağlantı kurmaktı. Listesinde fizik laboratuvarının düzenlenmesi

Izmir Gümrük
meydanının
bir görünümü.

İçin İsviçreli fizikçi Paul Scherer,¹⁷ fizik kürsüsü için Paris'ten Yunan fizikçi Phrixos Theodoridis¹⁸ ve gelecekteki metalurji fakültesi için Göttingen'den yine Yunan kimyager P. Kyropoulos¹⁹ bulunmaktaydı. Phrixos Theodoridis'i fizik profesörü olarak, P. Kyropoulos'i kimya profesörü olarak ve E. Paschkewitz'i de makine mühendisi olarak ve fizik ve kimya laboratuvarlarının düzenlenmesi için kazanmayı başardı. Sözleşmeleri hemen orada imzalandı. Carathéodory Berlin'de, mikrobiyoloji laboratuvarı konusunda kendisine danışmanlık yapması için İoakimoglu'nu bulmayı istiyordu. Amacında başarılı da oldu. Ziraat fakültesinin düzenlenmesi için ayrıca, bu alanda uluslararası düzeyde kabul görmüş bir uzman olan Yunan Theologos Kessisoglou'nu²⁰ başarmıştı. Üniversitenin donanımı için Carathéodory, en iyisini tedarik etmişti. Viyana'da meşhur mobilyacı Thonet'e getirilen, İyonya Üniversitesi konferans salonunun koltuk donatılması işinin tasarımını devralma önerisi bu konuda fikir vericidir. Carathéodory, Berlin'de Zelder und Platen firmasına ders salonlarının koltuklarını ve çizim salonlarının mobilyalarını ısmarlamıştı; fakat kütüphanenin okuma salonunun mobilyaları konusunda kararını daha ileri bir tarihte ertelemişti. Merkezi ışıklandırma istasyonu ve fizik ve kimya laboratuvarının kuruluşu için önerilerini almak amacıyla Siemens und Halske firmasıyla bağlantıya geçmişti. Bunların yanı sıra Berlin'de, Kessisoglou'nun yardımıyla elverişli fiyatlarla botanik modeller ve yardımcı ders malzemesi edinmişti.

Carathéodory işini bürokratik olmadan, esnek, çabuk ve olağanüstü bir beceriyle yerine getirmekteydi. Bunda elbette tamamen hareket serbestisine sahipti ve ona yüksek komiser Stergiadis'in güveni ve sınırsız maddi desteği eşlik etmekteydi. Carathéodory, planları için izin istemekte ve bu talebi telgraf yoluyla Avrupa'nın büyük şehirlerindeki Yunan büyükelçiliklerine gönderilmekteydi.

Carathéodory'nin özellikle arzuladığı şey, kurumun belkemiği olarak gördüğü ve tüm Doğu'da benzerinin olmaması gereken üniversite kütüphanesinin inşasıydı. Onun önerisi uyarınca Yüksek Komiserlik, 11 Mayıs 1921'de 18.000 İsviçre Frangının o zamanlar kapatılmakta olan Snyrna Avusturya Arkeoloji Enstitüsü'nün, Avusturyalı arkeologların Efes'teki kazıları sırasında (yüzyıl başından Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna dek) oluşturulmuş kitaplığın satın alımı için ödenmesini onayladı. Kütüphanenin mevcudu Küçük Asya tarihi ile bağlantılı nadir elyazmaları ile zenginleştirildi.²¹ Dahası Carathéodory, Löwen Üniversitesi²² Kütüphanesi'nin Ağustos 1914'te savaş sırasında yanan mevcudunu tedarik etmekle sorumlu, Versay Antlaşması'yla belirlenmiş, Leipzig'deki bir makamın gayriresmi bir şubesinin kurulması yönünde teşvikte bulundu. Kütüphane için görevlendirilmiş olan ve ona çalışmalarında destek sözü veren krallık komiseri Dr. Richard Oehler ile tanışıklık kurdu. Leipzig bürosu kataloglarını ve personelini Carathéodory'nin hizmetine sunacaktı ve uygun fiyattaki kitap satışlarını İyonya Üniversitesi'ne iletecekti. Carathéodory başvurusunu, büro aynı zamanda Belçika ve Fransız devletleri için de çalıştığından, sürecin politik açıdan problemsiz olduğu argümanı ile temellendiriyordu. 20.000-25.000 İngiliz Sterline karşılık, yani Löwen Üniversitesi'nin yeniden inşasının yol açtığı masrafların üçte biri veya ≈üne karşılık Carathéodory, İyonya Üniversitesi Kütüphanesi'nin temel mevcudunu satın alabilecekti. Üniversiteye Almanya ve Avusturya'dan sürekli olarak kitap temini için Carathéodory tercihini, ona Leipzig'deki pazarlıkta danışmanlığıyla destek olmuş olan, Viyana Ulusal Kütüphanesi'nde görevli şarkiyatçı Dr. Ausserer yönünde yapmıştı. Ona ayrıca, edinilecek kitapların kataloglarını tarih ve Doğu dilleri alanlarında bir araya getirme işinin sorumluluğu verilmişti. 12 Temmuz 1921'de Carathéodory, Leipzig'den Stergiadis'e Ausserer hakkında şöyle yazmaktaydı:

(...) Kendisi, İstanbul'da yaşıyor ve hiç de basit olmayan Türkçe kitapları edinme işinden anlıyor...²³

Filoloji alanında aynı şekilde kitap tedarik etme sorumluluğu, Berlin Şarkiyatçılık Enstitüsü'nde profesör olan İ. Kalitsounakis'e, matematik ve fizik alanlarında Carathéodory'nin kendisine ve Phrixos Theodoridis'e ve ziraat mühendisliğinde de

Th. Kessisoglou'ya aitti. Satın alınan kitaplar 36 büyük kutuya konularak Smyrna'ya gönderildi. Harcamaların kayda değer bir kısmının karşılanması için Carathéodory, özel finansörlerin desteğini elde etmeye çalıştı ve bu niyetinden Türklerin şehre girişlerinden kısa süre öncesine, 1922 Ağustos başına dek vazgeçmedi.

Mikrobiyoloji laboratuvarının donanımında gereken gereçlerin ve özel malzemenin edinilmesi için, Yunan Dışişleri Bakanlığı 500.000 Krallık Markı ve Smyrna Yüksek Komiserliği ise 200.000 Krallık Markı kullanıma sundu. Carathéodory, İoakimoglou'nun yardımıyla gereken alışverişleri yaptı ve alınanların 82 kutuya konularak Smyrna'ya gönderilmesini sağladı.²⁴

Ağustos 1922'de Smyrna Üniversitesi'nin organizasyonunun maaş listesinde şu kişiler yer almaktaydı:

- C. Carathéodory (4000 Drahmi)²⁵
- N. Kritikos, Sekreter (775 Dr.)
- Th. Kessisoglou, Tarım Bilimleri Fakültesi Organizatörü (3000 Dr.)
- Phr. Theodoridis, Fizik Enstitüsü Müdürü (3000 Dr.)
- E. Paschkewitz, Yüksek Makine Mühendisi (1800 Dr.)
- D. Dergalis, Teknik Ressam (900 Dr.)
- N. Zographos, Kapıcı (562,50 Dr.)
- S. Tokatoglou, Daktilo Uzmanı (300 Dr.)

Bunları, 150 ile 250 drahmi arasında maaş alan üç temizlikçi kadının, bir bekçinin, bir förtner ve bir yazmanın isimleri takip ediyordu. Yunan İdaresi'nin diğer memurlarının maaşlarıyla yapılan bir karşılaştırma,²⁶ gelirleri itibarıyla üniversitenin bilimsel ve idari personeline imtiyazlar tanıdığını göstermektedir.

Küçük Asya felaketinin arifesinde üniversite faaliyetine geçmeye hazırdı. George Horton üniversitenin hijyen enstitüsünü kastederek, "Türkler Smyrna'yı yakıtığında, o [enstitü] iyi kütüphanesi ve eksiksiz cihaz ekipmanı dahil olmak üzere, Avrupa'nın büyük üniversitelerinkine benzer donanımına sahipti ve faaliyete hazırdı. O, asla para ve destek yokluğu çekmez ve dini inanç veya ırk farkı gözetmeksizin tüm sınıfların hizmetinde olurdu" şeklinde bir ifadede bulunmaktaydı.²⁷ Bu değerlendirilmesi, olasılıkla yüksek komiserliğin sağlık sistemindeki büyük başarılarından ve bütün mezhep ve dinlere karşı sergilediği saygıdan ileri gelmekteydi.

Elbette Carathéodory'nin belirleyici çabasına ve başarılarına rağmen, sorunlar eksik olmamıştı. Bu yüzden üniversitenin hayatta kalma şansı konusunda kuşkuyla dile getirildiği oldu. İoakimoglou olayında, gösterdiği tereddüt ve karmaşık politik durum nedeniyle göreve atanma sürecinde zorluklar yaşandı, söz verilmiş olan sponsorluk paraları gelmedi. Ama inşaat süratle ilerlemişti; hatta Ekim 1922 üniversitenin açılış tarihi olarak belirlenmişti.

**Eskişehir'in
İşgalinden önce
İzmir'de halka
yapılan konuşma,
1921.**

Paskalya
kutlaması
hazırlıkları, İzmir,
1921.

Felaket ve İyonya Üniversitesi'nin Sonu

Ne var ki, Smyrna Üniversitesi faaliyetine asla başlayamadı. Yunanlıların Mustafa Kemal'in birlikleri ile Küçük Asya'dan kovuluşu buna engel olmuştu. Mustafa Kemal'in Dumlupınar'daki yarma harekâtından sonra, 9 Eylül 1922'de öğlene doğru 2. Türk süvari tümeni Smyrna'ya girdi ve şehri işgal etti. Küçük Asya'daki gelişmeler nedeniyle Atina'da hükümet istifa etti. Smyrna'da Başpiskopos Chrysostomos öldürüldü, Türk olmayan nüfus yağma ve tecavüze uğradı, katledildi; üç gün süren büyük bir yangın şehri yerle bir etti, insanlar panik içinde kaçıştı. "O günlerde ve sonrasında" diye yazmaktadır Schramm-von Thadden "yaklaşık 1,3 milyon Rum memleketini terk etti. Anadolu'nun tüm Helenizmi bir darbeye yok edilmiş, en azından üç bin yıllık bir kültür geriye iz kalmayacak şekilde tahrip edilmişti."²⁸

Türk birliklerinin şehre girişinden iki gün önce, Yüksek Komiserlik'in alt memurları gemiye bindiler. 8 Eylül günü tüm arşivler toplandı ve yüksek görevli ve memurlar şehri terk ettiler. Onları, Yunan savaş gemisi *Naxos* aldı. Aynı günün akşamı yüksek komiser, İngiliz amiral gemisi *Iron Duke*'a bindi. Stergiadis'in ayrılışı resmi olarak Küçük Asya'daki Yunan işgalinin sonu anlamına geliyordu. İstanbul ve Romanya üzerinden, yaşamının geri kalanını büyük yoksulluk içinde geçirdiği Nice'e ulaştı. *Naxos*'un son ünlü yolcuları arasında, sayman Revelis'in refakatindeki Carathéodory

de bulunmaktaydı. Kısa süre önceye dek Carathéodory kütüphanenin, laboratuvarların, üniversitenin ve enstitülerin diğer değerli araç gerecinin toplanmasıyla uğraşmıştı. Son saate dek kalma ısrarı ve panik kendini göstermekteyken soğukkanlılıkla hareket edişi, mevcudun büyük kısmının kurtarılmasını sağlamıştı. Eldekiler gemilere yüklenerek Yunanistan'a gönderildi.

Türkler şehre girmeden önce sokaklarda gördüğüm son Yunanlılardan biri, bahtsız üniversitenin rektörü Profesör Karatheodoris idi. Onunla beraber Yunan kültür ve uygarlık dehasının Doğu'daki yeniden doğuşu da gitti.²⁹

Carathéodory Atina'ya vardıkdan kısa bir süre sonra matematiksel analiz ordinarius profesörü olarak Atina Teknik Yüksekokulu'nda göreve başladı.

Yunanistan'a varışından ancak haftalar sonra ailesiyle bağlantı kurabilmişti; onların akrabalarına kaçışlarını, Atina'dan 25 Aralık 1922'de eski öğretmeni matematikçi David Hilbert'e yazdığı mektubunda şöyle betimlemekteydi:

Yaşadığımız onca zorluğun yanı sıra yine de çok şansımız vardı: Aile, daha felaketten iki gün önce Samos'a giden yelkenli bir gemiye binmeyi başardı; bu sırada eşim bütün eşyalarını ve benim kitaplarımı alabilmişti; bir sayfiye yolculuğu gibi geçti ve bir kaçış olduğunu düşünmediler bile. Ben elbette son saate dek kaldım, fa-

kat kendime dikkat ettiğimden başıma bir şey gelmedi; yalnızca, o karmaşada Atina'ya varabilmek için 10 gün boyunca bir adadan ötekine gitmem gerekti...³⁰

İyonya Üniversitesi'nin kurtarılan kitapları ve bilimsel gereçleri Atina Üniversitesi'nin fakültelerine ve öteki bilimsel kurumlara dağıtıldı. Einstein, Curie, Heisenberg gibi isimlerin çalışmalarının yer aldığı deri ciltli kitaplar ve tarihsel değerdeki geniş bir doğa bilimleri kitapları koleksiyonu, bugün Atina'da eski kimya binasının deposunda Solonos Caddesi 104 numarada bulunmaktadır. İyonya Üniversitesi Kütüphanesi'nin kitaplık rafları, Küçük Asya cephesindeki süratli gelişmeler nedeniyle yurtdışından direkt Atina'ya getirilmiş ve eski kimya binasında depolanmıştı. Küçük Asya seferi sırasında faaliyette olan radyo vericisi de orada muhafaza edilmektedir.³¹ İyonya Üniversitesi arşivi, Carathéodory tarafından, Atina Üniversitesi fizik profesörü ve eski öğrencisi Arnold Sommerfelds ile Dimitrios Hondros'a teslim edilmişti. 1962 yılında, Carathéodory'nin çok saydığı, Atina Üniversitesi fizik profesörü Caesar Alexandropoulos hâlâ arşivin idarecisiydi.

Temmuz 1920'deki üniversitenin kuruluş kararını takip eden iki yılda Carathéodory, inşaatın gerçekleşmesi için kararlılıkla çalışmıştı. Etkinliği sistemliydi ve eksiksiz bir süreklilik göstermekteydi. Organizasyona dair iç süreçler söz konusu olduğunda, görünürde kuruluş amacına giden yolu tükayacak hiçbir şey yoktu. Dış politik koşullar ise başka türlüydü. 1921 yazından itibaren ufuk karmayma başlamıştı, takip eden aylarda durum süratle kötüleşti. En geç Şubat 1922'de, Fransızlar, Yunanistan'ın ümitsiz başbakanı Dimitrios Gounaris ve onun Dışişleri Bakanı Georgios Baltatzis'e sırtını döndüklerinde, İngilizler bir yandan diplomatik bir çözüm için çaba gösterme sözü verip, öte yandan Anadolu'dan çekilme konusundaki kararı onlara bıraktıklarında ve nihayet Stergiadis Yunan ordusunun Küçük Asya'dan çekilme fikrini onayladığında, artık milli maceranın acı sonunu kestirmek mümkündü.

Şu ya da bu türden bir özerk Küçük Asya devletinin (Yunan birliklerinin çekilmesinden ve Yunanistan'ın doğrudan resmi mevcudiyetinin sona ermesinden sonra gerçekleşecek olan) kuruluşuna yönelik çeşitli planlar, olsa olsa "Büyük Yunanistan"ın son nidaları olarak görülebilir. Carathéodory, diplomatik ve askeri gelişmeler hakkında en iyi şekilde malumat sahibiydi. Yine de son ana dek projesinde ısrar etti.

Carathéodory'nin anlayışına göre, Yunan askeri seferinin ve bununla birlikte Smyrna'daki doğrudan Yunan politik mevcudiyetinin sonu, üniversitenin de so-

Savaşın sonunda İzmir yanarken, Eylül 1922.

nu anlamına gelmek zorunda değildi. Bilim onun için zaten, politik çatışmalardan ya da hatta devletler arası savaşlardan etkilenmemesi gereken uluslararası bir meseleydi. En nihayetinde kendisi, geçmişte Hristiyan atalarının bizzat Osmanlı İmparatorluğu'nda yüksek pozisyonlara sahip oldukları bir aile geleneğine dayanabilmekteydi. Üniversitenin varlığını belki farklı koşullar altında da devam ettirebileceği konusundaki her hayali tamamen ortadan kaldıran, Küçük Asya'da gerçekleşen etnik değişimin radikalliği olmuştu.

"Megali İdea"nın Başarısızlığa Uğrayışı

24 Temmuz 1923'de Küçük Asya felaketinin sonucu olarak Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması, Yunan tarafı açısından "Megali İdea"nın başarısızlığı anlamına gelmekteydi. Lozan Barış Antlaşması, 30 Ocak 1923'te Venizelos ve İsmet Paşa (İnönü) arasında gerçekleşmiş olan, ama Yunanlılar açısından zaten "başarılımsı olan" a demografik savaş yoluyla mührünü vuran, Türk ve Yunan nüfuslarının –yaklaşık 1,3 milyon Yunanlıya karşılık yarım milyon Türk'ün-³² mübadelesi hakkındaki özel anlaşmayı onaylıyordu.³³ Dan Diner'in belirttiği gibi, "o yıl yürürlüğe giren Lozan Barışı (...) Birinci Dünya Savaşı'nın sonucu olarak ortaya çıkan Türk-Yunan Savaşı'nı bitirmekteydi ve Küçük Asya'da ve Pontus bölgesindeki binlerce yıllık Yunan yerleşiminin sonu anlamına gelmekteydi. Ateşkes, bozulmuş bir denge sisteminin, kökeninde uluslarüstü şekillenmiş toplumsal varoluşun etnografik statüko için beraberinde getirebileceği tarifsiz sonuçları ortaya koymaktaydı."³⁴

* Önceki sayımızda (142) ilk bölümünü yayımladığımız bu makalenin orijinali Almanca olarak, *Südoest-Forschungen*, 56, (Münih, 1997), 291-317'de yayımlanmıştır. Makalenin Türkçe çevirisinin yayımlanması konusunda gösterdikleri anlayıştan dolayı, yazara ve Güneydoğu Araştırmaları Enstitüsü'ne teşekkürü borç biliriz.

Notlar

1. Michael Llewellyn Smith, *Ionian Vision - Greece in Asia Minor 1919-1922*, (London, 1973), 353.
2. Sultan ile Yunan Kralı arasındaki Atina'da 14 Kasım 1913'te imzalanmış olan barış antlaşması kastedilmektedir. Anlaşma, Balkan Savaşlarından sonra Yunanistan'a katılan bölgelelerdeki osmanlı sakinlerin hakları ile ilgilidir. XI. maddede şu şekildedir: "Yunanistan'a bırakılan toprakların Yunan egemenliği altındaki sakinlerinin hayatına, mülküne, onuruna, dinine ve geleneklerine hassasiyetle saygı gösterilecektir. Onlar Yunan kökenli bireyler ile aynı sivil ve politik haklara tamamen sahip olacaklardır. Müslümanlara dinlerini serbest ve açık bir şekilde icra etmeleri güvence edilecektir. Yüksek Sultan Hazerretinin ve halifinin adı, müslümanların kamuya açık dualarında telaffuz edilmeye devam edecektir ..." (Bkz. Fred I. Israel ve Emanuel Chill, *Major Peace Treaties of Modern History 1648-1967*, [New York, 1967], 1043 vd.)
3. Stergiadis hakkındaki az sayıdaki bilgileri, bu zamana ilişkin olan genel Yunan tarihleri içermektedir. Ayrıca bkz. George Horton, *Report on Turkey, USA Consular Documents published by the Journalists' Union of the Athens Daily Newspaper*, (Atina, 1985). Arnold J. Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey-A Study in the Contact of Civilisations*, (New York, 1970) ve Michael Llewellyn Smith (1973).
4. Georgios Theodorou, "Küçük Asya Deneyiminin Öteki Yüzü", Doktora Tezi, (Selanik, 1991), 95. Doktora çalışması Smyrna Yunan Yüksek Komiserliğinin, İstanbul Yunan Yüksek Komiserliği'nin ve Yunanistan Dışişleri Bakanlığı Merkezi İdaresinin arşivlerine dayanmaktadır.
5. Horton (1985), 22 vd.
6. Horton (1985), 17.
7. Smith (1973), 94.
8. Toynbee (1970), 166.
9. Georgios Ioakimglou 1887 yılında İzmir Sancağı'nda doğdu, İzmir'in en eski özel okulunu ve seçkin 'protestan okulu'nu bitirdi ve peşinden Berlin'de tıp öğrenimi gördü. 1911 yılında pd doktor olarak İzmir'e geri döndü, doktor olarak faaliyet gösterdi ve frengi hastalığının tedavisinde salvarsan birjisinin ilk kullanan oldu. Nisan 1913'te Berlin Üniversitesi Farmakoloji Laboratuvarı'nda asistan olarak göreve getirildi ve orada zehirlilenme vakalarında zehiri tespit etme ile uğraştı. 1918'de farmakoloji doçenti oldu ve 1923'de aynı yerde deney sel farmakoloji profesörü ve deney sel farmakoloji laboratuvarı müdürü oldu. 1928'de Atina Üniversitesi Tıp Fakültesi Farmakoloji Kürsüsü'nün başına geçti ki, bu yurt dışında ve içinde parlak bir kariyerin başlangıç noktasını teşkil ediyordu. Christos S. Solomondis, *Symnra li Akademisyenler: Ioakimglou, Kalomiris, Seferiadis*, (Atina, 1966), 15-20. Ayrıca bkz. Christos S. Solomondis, *Symnra'da Eğitim Sistemi*, (Atina, 1962).
10. Solomondis (1962), 388; ayrıca bkz. dipnot 37, 490.
11. Horton (1985), 76 vd.
12. Toynbee (1970), 203.
13. Horton (1985), 78 v.d.
14. Kritikos Nikolaos: Thessaloniki (Selanik) Aristoteles Üniversitesi Fizik-Matematik Fakültesi'nde ve Atina Teknik Yüksekokulu'nda matematik profesörü.
15. Aristotelis Zachos (1872-1939): Münih, Stuttgart ve Karlsruhe'de mimari incelemeler yaptı. Uzun yıllar Baden'de çalıştı. 1913'de Thessaloniki şehir planlamasının idaresini üzerine aldı. 1915-1917'de Atina belediyesinin teknik hizmet müdürüydü. 1917'deki büyük yangında ağır şekilde tahrip olan St. Dimitrios Bazilikası'nın restorasyonunu devraldı. Halk mimarisi ile uğraştı ve Bizans anıtları hakkında eserler yayımladı. Christina Papadimitriou-Ziro, *Mimar Aristotelis Zachos 1872-1939*, (Atina: Atina Teknik Yüksekokulu Yayını, 1988). Ayrıca bkz. Nikoas Cholevas, "Aristotelis Zachos" [Yunanca], *Zygos*, 25, (Mart-Nisan 1977), 56-63.
16. Klein'a mektup. Klein Arşivi. Aşağı Saksonya Devlet ve Üniversite Kütüphanesi Göttingen - El yazmaları ve nadir baskılar bölümü. Cod. Ms. F. Klein 8, 468 A.
17. Paul Scherrer: İsviçreli fizikçi (3.2.1890 - St. Gallen - 25. 9. 1969 Zürih). Peter Debye, I. Dünya Savaşı sırasında Göttingen'de iken onunla birlikte, kristal tozunda röntgen ışınlarının bükülmünü ölçerek bir kristaldeki atomların düzenini saptamak için Debye-Scherrer yöntemini (1917) geliştirdi; Friedrich Hund, Göttingen Fizik Tarihi, (Göttingen 1987), 58. "1920 yaz sömestrinde Paul Scherrer, öğretmeni Debye ile birlikte Zürih'e göç etti ve ETH'de (Eidgenössische Technische Hochschule) ilk (ve yegane) fizik profesörlüğünü aldı. Debye'nin terkinden sonra, 1927'den itibaren fizik laboratuvarı başkanı oldu. 1960'daki istifasnda profesör Scherrer, kişisel hizmet arşivini inşa ettirmiş - ki bu ne nedenle ona ait hizmet arşivi mevcut değildir..." (Zürih ETH-Kütüphanesi bilim tarihi koleksiyonları sorumlusu Dr. Beat Glaus yazara gönderdiği yazılı bildirimi). O halde Caratheodory, Scherrer'i birkaç ayhına Smyrna'ya davet etme niyetini dile getirdiğinde, Scherrer ETH'da profesördü.
18. Phrixos Theodoridis, Zürih ETH'de fizik öğrenimi gördü. Pierre Weiss'in öğrencisiydi. Makine mühendisi ve elektrik teknisyeni. Atina Teknik Yüksekokulu'nda profesörlük görevinde bulundu. 1950'de Harvard'da ders verdi.
19. P. Kyropoulos, fiziksel kimyacı Gustav Tammann'ın laboratuvarında asistandı. 1903'den itibaren Göttingen Üniversitesinde anorganik kimya profesörü ve metalografi alanında bir isim olan Tammann, Caratheodory'yi Göttingen'de bulunduğu sırada tanışmış olsa gerek. Bu konuda bkz. Günther Meinhard, *Göttingen Üniversitesi, 1734'den 1974'e Gelişimi ve Tarihi*, (Göttingen, 1977), 77.
20. Theologos Kessissoglou Kayseriliydi, Belçika'da Gembloux Tarım Okulu'nu tamamlamış ve peşinden Asya'da (Çin) ve Latin Amerika'da (Uruguay ve Kolombiya) tarım projeleri yönetmişti. Fransızca ve İspanyolca eserler yazdı.
21. bkz. Solomondis (1962).
22. Belçika şehri Löwen (Leuven, Louvain),
- Agustos 1914'te Almanlar tarafından yanlış yere çete baskınlarına uğrak etmekte itham edildi ve kısmen yakıldı, kütüphanede de bu esnada tahrip oldu. 1918'den sonra Almanya ve diğer uluslar tarafından inşa edilen kütüphane, 1940'da tekrar inşa edildi.
23. Bkz. Solomondis (1962), dipnot 37, 497.
24. Solomondis (1962), 392.
25. Dr. olarak kısaltıldı (cev. n.); 1833'ten beri Yunanistan'ın para birimi.
26. Bütün Ardaları ile birlikte Smyrna'nın Yunan İdaresi Hakkında -ki yasa (2493/1920) memurların maaşlarını şu şekilde belirlemekteydi: Genel sekreter 2000 Drahmi, nokamk 1200 Drahmi, ikinci dereceden müdür 1050 Drahmi, bölüm şefi 900 Drahmi, birinci dereceden sekreter 600 Drahmi, ikinci dereceden sekreter 475 Drahmi, bekle 375 Drahmi, yazman 300 Drahmi (bkz. Solomondis [1962], dipnot 37, 503).
27. Ayrıca bkz. Horton (1985), 76.
28. Ayrıca bkz. Ehrengard Schramm - von Tadden, "Glücksburg Hanedanlığı'nın Başlangıcından Türkiye ile Barış Dkç Yunanistan (1863-1923)", *Avrupa Tarihi Elkitabı*, Theodor Schieder (yay.), c. 6, (Stuttgart, 1968) 1975), 616. Smyrna'nın tahrip edilışı şu eserlerde ayrıntılı şekilde tasvir edilmiştir: M. Housepain, *Smyrna 1922, The Destruction of a City*, C. M. Woodhouse (Önsöz), (London, 1972) ve Horton (1985); yanı sıra bkz. Henry Miller, *Marousi Devi, Yunanistan'a Bir Yolculuk*, (Hamburg o.J.).
29. Ayrıca bkz. Horton (1985), 104. *Report on Turkey*, Horton'un 1908 jön Türk devriminden 1923 Lozan Barış dek olan gelişmeler hakkındaki kitabı. *The Blight of Asia*'nın bazı bölümlerini ve "State Department" için kaleme alınmış 27. 09. 1922 tarihli *Report on the Burning of Smyrna* başlıklı raporunu içermektedir (George Horton, *The Blight of Asia* [Indianapolis, Kansas City, New York, 1926]).
30. Hilbert'e mektup. Hilbert Arşivi. Aşağı Saksonya Devlet ve Üniversite Kütüphanesi, Göttingen - El yazmaları ve nadir baskılar bölümü. Cod. Ms. D. Hilbert 55, 8a.
31. Nikos Vatopoulos, "Anılara el konulursa", *Kathimerini* (gazetesi), (28.01.1996). Ayrıca bkz. Lori Keza, "Solon'daki Kimyalar", *To Bima* (Haftalık gazete), (10.11.1996).
32. Sayılar için: J. Shaw/Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, c. 2: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975, (Cambridge, 1977), 386; İstanbul Rumları istisna teşkil etmek üzere, özel anlaşma Türkiye'deki Yunan nüfusunun Yunanistan'a göçünü ve Batı Trakya'daki Türk nüfus istisna olmak üzere, Yunanistan'daki Türk nüfusun da Türkiye'ye göçünü öngörmekteydi. Ayrıca bkz. Helmut Stoeker (yay.), *Anlaşmalar Elkitabı*, (1871-1964), (Berlin, 1968), 234.
33. Dan Diner: "Etnik Temizlik'in Kökleri olarak Balkan", *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 251, 28 Ekim 1995.
34. Dan Diner, "Doğu Sorununun Geri Dönüşü", *Die Zeit*, 36, 1 Eylül 1995.

İSTANBUL BİR KENT TARİHİ

BİZANTİON KONSTANTİNOPOLİS İSTANBUL

DOĞAN KUBAN

"Bu kitap ne bir arkeoloji, ne de, mimari örnekleri içermesine rağmen bir mimarlık tarihi kitabıdır; Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul diye bilinen bir dünya kentinin tarihini geçmişin değişik dönemleri içinde sunma çabasıdır. Kitap tarihsel koşulların, yapım etkinliklerinin, bin yıllık sürekliliklerin ya da ani çöküşlerin ana hatlarını çizmekte, bu eşsiz dünya kentini, içinde yaşayanların kentlilerin, ziyaret edenlerin betimlemeleriyle ve bütün dünyanın hayal ettiği kentsel bir varlık olarak sunmaktadır. Metinde, kentin topoğrafyası, tarihi ve anıtları üzerine yapılan yeni araştırmalara yer verilmeyle birlikte, asıl amaç İstanbul'un tarihsel imgesini fiziksel, toplumsal ve kültürel çerçevede tanımlamaya çalışmak oldu. Kentin topoğrafyasıyla ilgili

yeni ilkeler ortaya koymaya değil, son derece güzel ve büyüleyici bir doğal çevrede kurulmuş olan bir dünyanın en uzun ömürlü kentlerinden birinde yaşanan eşsiz deneyimin koşullarını anlatmaya çalıştım."

TARİH VAKFI

Barbaros Bulvarı Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
34349 Beşiktaş/İstanbul
Tel: (0212) 227 37 33 - Faks: (0212) 227 37 32
www.tarihvakfi.org.tr / yayin@tarihvakfi.org.tr

10. Uluslararası Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih Kongresi

Akdeniz'de Osmanlı ve Venedik

Birincisi 1977 yılında Hacettepe Üniversitesi'nde düzenlenmiş olan Uluslararası Türkiye Ekonomik ve Sosyal Tarih Kongresi 28 Eylül-1 Ekim 2005 tarihleri arasında Venedik'te toplandı. Bu toplantı, bundan üç yıl önce Dubrovnik'te yapılan kongre sırasında alınan "tavsiye" kararının bir sonucu olarak bu yıl Venedik'te yapıldı. Ancak bunun pek kolay olmadığını da özellikle belirtmek gerekir; çünkü 10-15 kişinin katılımıyla yapılacak bir toplantının bile zorluğu ortadayken böyle çok geniş kapsamlı uluslararası bir kongre düzenlemenin hiç de kolay olmadığı açıktır. Konunun ayrıntılarına da girmeye gerek yok sanırım.

*Zeki Arıkan**

Söz konusu kongrenin gerçekleşmesinde en başta Prof. Halil İnalcık'ın rolünü özellikle vurgulamak gerekir. İlk kongreden bugüne kadar yapılan bütün toplantılar, bu emektar bilim adamının imzasını ve damgasını taşıyor. Yine toplantının Venedik'te yapılması için büyük bir çaba gösteren Münih Üniversitesi'nden Prof. Suraiya Faroqhi, Venedik Üniversitesi'nden (Universita Ca'Foscari) Prof. Giampiero Bellingeri, yine aynı üniversiteden Dr. Vera Constantini, Bilkent Üniversitesi'nden Yrd. Doç. Dr. Oktay Özel'in çabalarını dile getirmek yerinde olur. TC. Başbakanlık Tanıtma Fonu ve Dışişleri Bakanlığı da kongreye maddi destek vermişlerdir.

Kongrenin açılışı 28 Ekim günü Venedik Üniversitesi'nin Ca' Dolfin denen ve başlı başına bir sanat eseri olan toplantı salonunda yapıldı. İlk sözü alan, üniversitenin Avrasya Araştırmaları Bölümü'nde (Dipartimento Di Studi Euroasiatici) görevli Prof. Dr. Bellingeri kusursuz bir Türkçe ile

Osmanlı-Venedik arasındaki ilişkilere değindi. Bellingeri'nin bahsettiği ilişkiler, siyasal olmaktan çok, iki tarafın Akdeniz'deki üstünlük çabısındaki karşılıklı bakış açılarını dile getiriyordu. O günün koşullarında İstanbul'daki yöneticilerin, yani Osmanlı hanedanının "çoban"; buna karşılık Venedik dükalarının da "çamur deryasına batmış serkeşler" olarak nitelendirilmesi doğaldı. Bu bağlamda Bellingeri'nin Cervantes'ten yaptığı bir alıntı da dikkat çekicidir. Cervantes, kendi dönemindeki hanedanların yükseliş ve çöküşlerinden söz ederken bunlardan kimilerinin çok mütevazı bir başlangıçtan yola çıktıklarına değinir ve sözü Osmanlı'ya getirir:

Mütevazı bir başlangıçtan şu anda bulundukları doruğa yükselmiş olan birilerine iyi bir örnek, Osmanlı hanedanıdır; başlangıcı mütevazı, basit bir çoban olduğu halde, bugün gördüğümüz zirveye ulaşmıştır.

İşte gerek bu hanedanın temsil ettiği devlet, gerek Venedik Cumhuriyeti, Akdeniz'in tarihinde son derece önemli bir rol oynamışlardır. Bellingieri'yi takiben Prof. Faroqhi, başkan yardımcısı olarak söz aldı. Kongrenin Venedik'te yapılması düşüncesinin İnalıcık'a ait olduğunu vurgulayan Faroqhi, daha çok bir teşekkür konuşması yaptı. Venedik'in Osmanlı tarihiyle çakıştığını dile getirdi.

Venedik ile Osmanlı arasındaki ilişkilerin ticari yönünü yansıtan en somut kanıt ise Venedik'teki Türk ticaret merkezi olan *Fondaco dei Turchi* idi. İkiz şehir olan Venedik ve İstanbul, tarih boyunca ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Türkiye'nin AB'ye giriş sürecinde Venedik'in (daha doğrusu İtalya'nın) sağladığı destek de tarihsel gelişime uygun düşmektedir. Açılışın devamında, Venedik Üniversitesi rektörü adına yapılan konuşmada ise daha çok Venedik'in Akdeniz tarihindeki rolü üzerinde duruldu ve burasının uluslararası bir ticaret merkezi olduğuna ağırlık verildi. Gerçekten Venedik büyük coğrafi keşiflere kadar yalnız Akdeniz'in değil dünya ticaretinin de ağırlık merkeziydi; Adriyatik'in de kraliçesiydi.

Konuşma sırası kendine gelen Avrasya Araştırmaları Bölümü Başkanı Prof. Riccardo Zipoli, başında bulunduğu merkezin daha çok Avrupa-Asya ilişkilerine ağırlık veren bir çalışma programı izlediğine işaret etti. Prof. Zipoli, kongrenin tarihsel önemi üzerinde dururken özellikle şu üç noktaya dikkati çekti:

- 1) Akdeniz uygarlıkları açısından Venedik önemli bir merkezdir.
- 2) Venedik'te çok zengin bir arşiv bulunmaktadır ve bu arşiv Osmanlı tarihi açısından da oldukça önemlidir.
- 3) Venedik'te Osmanlı sosyal, ekonomik ve kültürel tarih çalışmalarına öteden beri büyük bir önem verilmektedir. Geçmişte Alessio Bombaci ve günümüzde de genç İtalyan tarihçilerinin araştırmaları bunun olumlu örnekleri olarak görülmektedir. Özellikle Prof. Bellingieri de 25 yıldan beri söz konusu bölümde araştırmalarını yürütmektedir.

Prof. İnalıcık'ın Venedik'in bir uygarlık merkezi olduğunu dile getiren ve 1977'den beri sürdürülen kongrelerin tarihine ışık tutan konuşması ise Prof. Heath W. Lowry tarafından okundu. Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Uğur Ziyal ise Osmanlı-Venedik ilişkilerinden yola çıkarak sözünü Cumhuriyet dönemine ve günümüze kadar getir-

UNIVERSITÀ CA' FOSCARI VENEZIA
DIPARTIMENTO DI STUDI EURASIATICI

**INTERNATIONAL ASSOCIATION OF OTTOMAN
SOCIAL AND ECONOMIC HISTORY**

**La Sublime Porta
e l'egemonia del Mediterraneo tra Stati e Imperi**

**Devletlerle İmparatorluklar
arasında Bâb-i 'Ali'nin Akdeniz'de egemenliği**

10TH INTERNATIONAL CONGRESS OF ECONOMIC AND SOCIAL HISTORY OF TURKEY

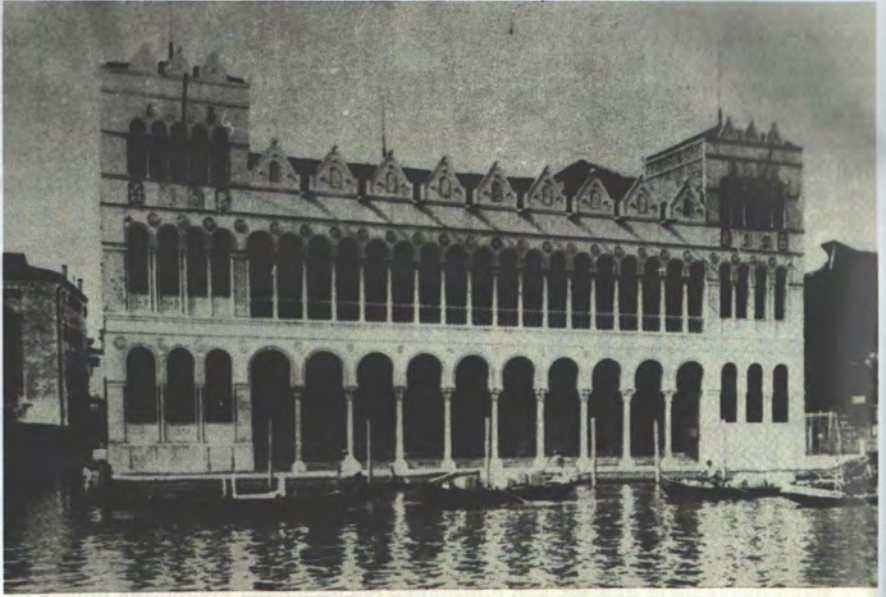
28 SETTEMBRE - 1 OTTOBRE 2005

VENEZIA
CA' DOLFIN - AUDITORIUM SANTA MARGHERITA

L'iniziativa è patrocinata dal Comune di Venezia e dal Consolato di Turchia a Venezia

di, Osmanlı'nın geçmişi açısından Akdeniz ve Balkanlar'ın önemine değindi. Bütün bu konuşmalardan sonra zamansız yitirdiğimiz değerli tarihçimiz Stefanos Yerasimos'un anısına bir dakikalık saygı duruşu yapıldı ve öğleden sonra oturumlara geçildi.

Oturumlara geçmeden önce bir konuya değinenin yerinde olacağına inanıyorum. Bu kongre, diğerlerinde olduğu gibi Türkiye'nin sosyal ve ekonomik tarihi ile ilgili bütün tartışmalara açıktır. Ancak bu kez, kongrenin toplandığı Venedik'in özel konumu göz önünde bulundurularak

II - Il Fondaco dei Turchi (Bugünkü hali).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Akdeniz dünyasında-ki konumunu sorgulayan bildirilere öncelik tanınmış ve ağırlık verilmiştir. Başka bir deyişle, kongrenin alt başlığı "Akdeniz ve Osmanlı İmparatorluğu"dur. Yine İtalyanca ve Türkçe alt başlıklarda da "Devletlerle İmparatorluklar Arasında Babıâli'nin Akdeniz'de Egemenliği'nin programda yer aldığı vurgulanmıştır.

Ünlü Fransız tarihçisi Fernand Braudel, 1947'de savunduğu, sonradan epeyce genişlettiği doktora tezinde Akdeniz dünyasını Osmanlı İmparatorluğu da içinde olmak üzere bir bütün halinde ele almıştı. Braudel, ülkeler arasındaki siyasal sınırları ortadan kaldırmış, 16. yüzyılın ikinci yarısında bütün Akdeniz ülkelerinde yaşayan insanların din ayrımı söz konusu olmaksızın aynı sosyal ve ekonomik koşulların etkisi altında, aynı yasalara bağlı olarak yaşadıklarını varsaymıştır. Bu bağlamda Osmanlı tarihinin de Akdeniz ya da Osmanlı tarihinden soyutlanamayacağı tezini işleyerek onu tamamen kendi kuralları içinde yaşayan bir varlık gibi göstermenin anlamsızlığını dile getirmiştir. İşte o zamandan beri Doğu ve Batı tarihçiliği, Osmanlı İmparatorluğu'nu bu bü-

tünlük içinde ele almanın zorunlu olduğunu algılamış bulunmaktadır. Akdeniz, çevresindeki insanları birleştiren bir mekândır. En hızlı ulaşım ve iletişim onurla sağlanmaktadır. Yine onun sayesinde Doğu'nun ve Batı'nın değerleri yer değiştirmektedir. Anadolu'dan götürülen çınar Venedik caddelerine, sokaklarına soluk aldırılmaktadır. Venedik'in birer sanat eseri sayılabilecek cam eşyası Osmanlı sarayında büyük bir ilgi uyandırmaktadır. III. Mehmed'in büyük bir zevkle dinlediği Elizabeth'in gönderdiği erganun (org), yine Akdeniz yoluyla Topkapı Sarayı'na ulaşmıştı. Yüzlerce yıl Doğu'nun baharatını, ipeğini vb. Avrupa'ya aktaran yol elbette Akdeniz'den geçiyordu. Unutmamak gerekir ki Venedik, Türklerle ilgili haberlerin merkeziydi. Venedik Cumhuriyeti, *Levante*'deki sağlam varlığından yararlanarak güçlü bir iletişim ağı kurmayı başarmıştı. "Türklerin Tarihi" başlıklı ünlü eserin yazarı Richard Knolles bile bu açıdan Venedik işlevi üzerinde önemle durmaktadır. Prof. Halil İnalcık 1977'de toplanan ilk kongrenin açılışında Akdeniz'in Doğu ve Batı dünyası açısından oynamış olduğu rolü şöyle açıklıyordu:

Savaş sonrası dönemde Osmanlı çalışmalarına baktığımızda Fernand Braudel'in attığı tohumları görmekten gelebiliriz. Braudel, Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa tarihi içinde yeniden keşfetti. Modern Avrupa'nın ilk dönemlerindeki gelişmeler, Akdeniz bölgesinin Osmanlıların imparatorluğu ile birlikte tek ünite olarak ele alınmadan anlaşılamayacağı gerçeğini vurguladı. Batı ve Doğu Akdeniz farklı geleneklerine bağlı olmalarına rağmen bir birlik oluşturur.

Türklerin Akdeniz'le tanışmaları 11. yüzyıla kadar geri gitmekte, özellikle beylikler döneminde İtalyan, Provans vb. kentleriyle yoğun bir ekonomik ve ticari ilişkiler kendini göstermektedir. Küçük Asya'yı Turchia olarak nitelendiren de İtalyanlar olmuştur. Haçlı seferleriyle birlikte Venedikliler Doğu Akdeniz'e, Cenevizliler ise Karadeniz kıyılarına yerleştiler. 14-15. yüzyıllarda Osmanlılar Balkanlar'da ve Doğu Akdeniz'de yayılma sürecine girdi. Venedik bu yayılmanın kendisi için nerelere kadar uzanacağını biliyordu. 16. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Venedik'in Doğu Akdeniz'deki varlığı ciddi olarak sarsılmıştı. Girit Adası'nı da 17. yüzyılda kaybetti. Bütün bu savaşlara karşın Venedik Babıâli ile ekonomik ve ticari ilişkilerini sürdürmekten geri kalmazken, bir yandan da Avrupa devletleri tarafından Osmanlılara karşı kurulan ittifaklarda çıkarları ölçüsünde yer almakta duraksamadı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Venedik gibi son derece güçlü bir denizci devletle başa çıkacak düzeye gelmesi üzerinde durulması, gereken bir konudur. Prof. Dr. İdris Bostan'ın Osmanlıların denizlerdeki yükselişini 15. yüzyılın sonlarında korsanların yarı resmi serüvenleriyle başlattığını da unutmamak gerekir. Hatta 16. yüzyılda Akdeniz'in iki büyük tersanesinden biri Venedik'te, diğeri de İstanbul'da bulunuyordu. 16. yüzyılda

İnebahtı (Lepanto) yenilgisine kadar da Doğu Akdeniz'de deniz üstünlüğünün Osmanlı'dan yana olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu gerçek anlamda bir deniz imparatorluğu (Seaborn Empire) haline gelebildi mi? Osmanlıların Hint Okyanusu, Kızıldeniz ve Basra Körfezi'ndeki varlığı üzerinde uzmanlaşmış olan Prof. Dr. Salih Özbaran, 6-7 Ekim 2005'te İstanbul Bahçeşehir Üniversitesi'nde toplanan "Türkler ve Deniz" sempozyumunda bu soruyu şöyle yanıtlıyordu:

Bu vurgulamalarımla Osmanlıların Hint Okyanusu bağlantılı ticari faaliyetlerini gözmezlikten gelmek gibi bir düşüncede olduğum sanılmamalıdır. Başka tarihçilerin yanında V. Magalhaes Godinho ve Cengiz Orhonlu'nun öncü çalışmaları, Halil İncalıc'ın 16. yüzyıla ilişkin göstergeleri, Suraiya

Faruqi'nin 17. yüzyılı ilgilendiren tasvirleri ve benim birkaç çalışmam, Osmanlıların Hint Okyanusu bağlamında baharat, tekstil ve kahve gibi ürünlerin ithalinde ve transferinde önemli rol oynadıklarını, belirli ölçüde, açıklığa kavuşturmuştur sanıyorum. Bunları yeniden dile getirmeyi gereksiz bulmaktayım. Ancak Osmanlı tüccarının Cidde sınırını pek aşmayan faaliyeti düşünüldüğünde, kurumsal anlamda ne ticari yapılanmada ne de onu koruyacak ve uzaklara götürebilecek dayanıklı bir donanma geliştirme yönündeki zaafı hatırlandığında, Osmanlıların Hint Okyanusu dünyasında bir deniz imparatorluğu yaratamadıkları kabule şayan görünmektedir. Böyle bir durumun, sızlanılacak bir husus olarak algılanmaması gerekmektedir. Osmanlılara çağdaş olan sömürgeci ve emperyalist imparatorlukların Asya, Afrika ve Amerika kıtalarının ülkelerinde yüzyıllar boyu oturdukları düşünüldüğünde (deniz gücü ve stratejisi tarihi üstüne eserleri olan Alfred Mahan'ın ifadesiyle, denizlere tam hâkimiyet ve deniz ticareti yoluyla aşırı topraklara sahip olmak, milli zenginlik ve kudret mümessili olarak ya-

banıcı pazarlara giriş hakkını elde etmek gibi şartları yerine getirmedikleri varsayıldığında), İstanbul merkezle ve daha ziyade Rumi coğrafya sınırları içinde kalan bir deniz gücünün, -kapasitesini çok zorlamasına rağmen- diğer yayılan imparatorluklar kadar ileri gitmemiş ve sömürmemiş (tabii sömürünün göreceli bir kavram olduğunu unutmuyorum) bulunmaları, yerli halkların kaderleri bakımından (Osmanlı hayranlığıyla onun yönetimini özelemlenmeleri saymazsanız) olumlu değerlendirilmelidir.

Bu çerçeveyi çizdikten sonra kongre çalışmalarını topluca değerlendirmenin yerinde olacağı kanısındayım.

Kongre üç gün sürdü ve yaklaşık 60 bildiri tartışıldı. İletişim devriminin en son buluşlarının kongrede sık sık kullanılması gözden kaçmıyor-

du. Türkiye, İtalya, Fransa, ABD, İngiltere, Yunanistan, Bulgaristan, Almanya, Avusturya vb. kongrede temsil edilen belli başlı hükûmetler arasındaydı. Dikkati çeken bir başka özellik de kongre yaşının epeyce gençleşmiş olmasıydı. Bu bağlamda Türkiye'den de birçok gencin kongreye katılması elbette övünülecek bir durumdur.

Üzerinde durulan temel konuların başında elbette Akdeniz'de ilk Osmanlı varlığı geliyordu. Yine bu çerçevede imparatorluklar, egemenlik anlayışı, Venedik, Akdeniz ve Osmanlılar hemen hemen bütün bölümlerde işlenen temel konular olarak karşımıza çıkmaktaydı. Tüccarlar, başlıca ticaret ürünleri, fiyatları Akdeniz bağlamında sık sık gündeme gelen ayrıntılar olarak görünmektedir. Balkanlar, Girit, yönetim ve daha önemlisi gemi yapım teknikleri üzerinde durulan konular arasındaydı. 16. yüzyılda Osmanlı tersanesiyle, Montaigne'in hayranlıkla söz ettiği Venedik tersanesinin karşılaştırılması elbette denizcilik tarihi açısından oldukça önemlidir. Böyle bir karşılaştırmanın daha önce de yapıldığını anımsatmak gerekir. Nitekim Prof. Maurice Aymard, 7-9 Ocak 2000 tarihlerinde Girit'in Retymno (Resmo) kentinde düzenlenen "Kapudan Pasha" sempozyumuna iki tersane üzerine karşılaştırmalı bir bildiri sunmuş ("Venise et İstanbul au XV et XVI siècles: deux flottes et deux arsenaux. Aspects et limites"), ne yazık ki bu bildiri 2002'de basılan bildiriler kitabında yer almamıştır.

Venedik tersanesini topluca gezmek fırsatını bulduk. Girişteki anıtsal kapının üzerindeki *Victoriae Navalis Monumentum* (1571) kitabesi İnebah-tı deniz zaferine gönderme yapmaktadır. Çok geniş bir alana yayılmış olan bu tersanede eski ile ilgili izler pek azdır. Bugün askeri bir bölge olarak hizmet vermekte, tersane olarak işleri son derece sınırlı bulunmaktadır.

Prof. Şerafettin Turan'ın belirttiği gibi "Türk tarihinin siyasal, ekonomik ve kültürel konularını ve sorunlarını aydınlatmada İtalyan kaynaklarının bir yer tuttuğu bilinmektedir". Özellikle genç İtalyan tarihçilerinin bu zengin arşivlerden yola çıkarak oldukça önemli bulguları sunduklarını belirtmek gerekir. Yine daha önce Prof. Turan'ın Venedik ve Türk kaynaklarına dayanarak ayrıntılı olarak incelediği Venedik'teki Türk ticaret merkezi hakkında yeni bulguların gündeme gelmesi İtalyan arşivlerinin zenginliğinin kanıtıdır. Şunu da söyleyelim ki, Venedik arşivleri Türkçe belgeler açısından da inanılmaz kadar zengindir. Arşiv-

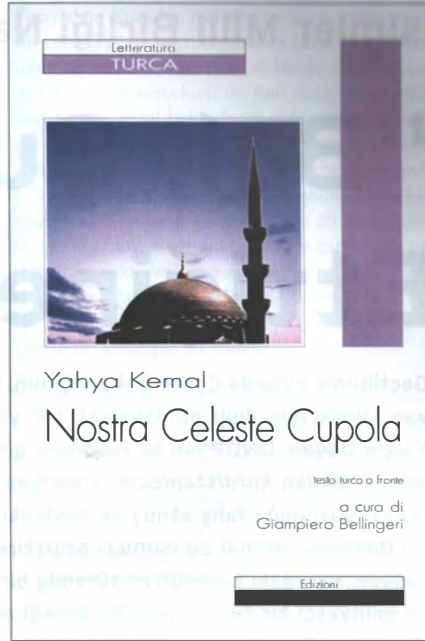

vin bu özelliği daha önce Prof. Turan, Prof. M. Tayyip Gökbilgin ve Prof. Mahmut H. Şakiroğlu tarafından dile getirilmiş ve hatta kimi Türkçe belgeler de yayımlanmıştı. Şimdi ise bu arşivde bulunan Türkçe belgelerin özetleriyle birlikte ayrıntılı bir dizinin yapılmış olması bu zenginliği gözler önüne sermektedir. Bu çalışma daha önce müteveffa Alesio Bombaci'nin bu konuda başlattığı araştırmalara geniş bir katkı niteliğindedir. (Mario Pia Pedani Fabris, *I Documenti Turchi dell'Archivio di Stato di Venezia*, Venezia, 1994)

Günümüzde İtalya'da Orta Asya, Selçuklu, Osmanlı İmparatorluğu ile Türkiye Cumhuriyeti üzerine yapılan çalışmalar geniş bir ivme kazanmıştır. Türk dili ve edebiyatı ile ilgili çalışmaları da göz önünde bulundurmamak gerekir. 1921 yılında Roma'da kurulan Doğu Araştırmaları Enstitüsü'nün (Istituto Oriente) başlattığı *Oriente Moderno* dergisi yayını sürdürmektedir. Derginin son yıllarda, editörlüğünü Kate Fleet'in yaptığı birkaç özel sayı çıkardığını da eklemek gerekir: 18. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, Osmanlılar ve Deniz, Osmanlı Kapitülasyonları vb.

Yukarıda değindiğimiz Venedik Üniversitesine bağlı Avrasya Araştırmaları Bölümü de Türk dili ve tarihi çalışmaları açısından önemli bir yer tutmaktadır. Yaklaşık 25 yıldır burada çalışan Giampiero Bellingeri, günümüzün oldukça tanınmış İtalyan Türkologları arasında yer almaktadır. Türkçe'yi çok akıcı bir dille konuşan Bellingeri, aynı zamanda Azeri ve Türkmen edebiyatıyla da ilgilenmektedir; Orhan Veli, Yakup Kadri, Nazım Hikmet ve Orhan Pamuk'tan çeviriler yapmıştır. Son olarak da Yahya Kemal'in *Kendi Gök Kubbe* adlı eserini *Nostra Celeste Cupola* (2005) başlığı altında İtalyanca'ya kazandırmıştır. Elbette İtalyanca çevirinin Türkçeye karşılaştırılmasını uzmanlara bırakmak gerekir.

11. yüzyıl sonlarında Batı Anadolu'da birbirleriyle karşılaşan ve yüzyıllarca iç içe yaşayan İtalyanlarla Türkler arasında kültürel yönden de derin bir etkileşim kaçınılmaz olmuştur. Öncelikle gemicilik, ekonomi, müzik vb. ile birçok deyim, terim İtalyanca'dan Türkçe'ye geçmiştir. A. Tietze, Henri&Renee Kahane'nin hazırladıkları *The Lingua Franca in the Levant* (1954, 1988) bunun Osmanlı örnekleriyle doludur. Yine bu bağlamda Türkçe'den de İtalyanca'ya sözcükler geçmiş, Türklerin yaşam biçimleriyle ilgili deyimler de üretmiştir (Şerafettin Turan, *Türkiye-İtalya İlişkileri*, I, İstan-

bul, 1990-Ankara, 2000, 344-348). İtalyan edebiyatında Türk imgesi önemli bir yer tutmaktadır. (Ümit Gürol, *İtalyan Edebiyatında Türkler*, Ankara, 1987). Paolo Preto'nun uzun ve yorucu bir çalışmanın sonunda hazırladığı «Venedik ve Türkler» (*Venezia e i Turchi*, Florence, 1975) başlıklı çalışması, İtalyan kaynaklarının Türk hakkındaki zenginliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Kısaca tanıtmaya çalıştığım Venedik Kongresinden kısa bir süre sonra İstanbul Bahçeşehir Üniversitesi'nce «Türkler ve Deniz» başlıklı uluslararası bir kongre düzenlenmesi (6-7 Ekim) önemli bir rastlantı olmuştur. Kongrenin düzenlenmesinde Yrd. Doç. Dr. Özlem Kumrular'ın çabalarını özellikle anmak gerekir. Türkiye'den, Türk denizcilik tarihinin saygın bir ismi olan Prof. Dr. İdris Bostan'ın yanında Prof. Dr. Salih Özbaran, Doç. Dr. Halil Berktaş, Prof. Dr. Selçuk Esenbel vb. bu sempozyuma katılmışlardır. Ayrıca pek çok İtalyan ve İspanyol tarih adamının sempozyuma katılması bu çabanın ne kadar verimli olduğunu göstermektedir.

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Tarih Bölümü

İsimler Milli Birliği Nasıl Bozar?

"Bak Şu Tilkinin Ettiğine..."

Geçtiğimiz aylarda Çevre Bakanlığı'nın, UNDP'nin bir çevre raporunda geçen hayvan isimleriyle ilgili müdahalesi, hiç yoktan bir gündem yarattı. Acar gazeteci Yalçın Doğan, UNDP'nin bu raporunu görmüş ve burada geçen tilki vs. isimlerinin ardına takılan *kurdistanicum*, *armeniana* gibi sıfatları derhal tespit ederek, gazetedeki yazısında fahş etmiş ve böylelikle Çevre Bakanlığı'nı teyakkuza geçirmişti.¹ Bakanlık, derhal bu isimleri değiştirerek "görevini" yaptı. Aslında bu "görev" sadece, buradaki tesadüften türemiş bir işgüzarlıktan öte, bir devlet politikasının ve milliyetçi bir tavrın yeni bir örneği olmaktan ibaretti ve bu "görev" in geçmiş epeyce gerilere götürülebilirdi. Buradaki farklılık, yer ve insan isimlerinin değiştirilmesinden alıştığımız bu pratiğin, bu kez hayvanat ve nebatat üzerine de odaklanmasıydı aslında.

Suavi Aydın*

Yer ve insan isimlerini değiştirme pratiği, sadece Türkiye'ye has değil, aşağı yukarı bütün ulus-devletleşme süreçlerinin başvurduğu bir uygulamadır.² Zira her ulus-devlet, üzerinde kurulu olduğu ve egemenliğinin meşru olduğunu iddia ettiği toprakları, etnik olarak da sahiplenecek, bu toprakların öznesi olan millete aidiyetini tescil edecek bir takım işlere girişmiştir; isim değiştirme bu işlerden yalnızca biridir. Buradaki temel sorun, sadece demografik olarak değil, aynı zamanda tarihsel kıdem itibarıyla da o toprakların "gerçek sahibi" olduğunu kanıtlamaktır.³ Bu nedenle pek "derin" istikaklara girişildiği gibi, bunun yapılamadığı durumlarda kökten eski isimlerin kesip atıldığı, yerlerine pek arı –ama o denli de uydurma– isimlerin verildiği vaka-yı adiyeden olmuştur. Rivayet edilir ki, İçişle-

ri Bakanlığı'nda sırf bu iş için oluşturulmuş bir masa vardır ve bu masanın etrafına toplanan zatlar, 1:25.000 ölçekli askeri haritalar üzerinde harıl harıl isim değiştirmekle meşguldürler. Sanılmasın ki, sadece köy, dere, kasaba adları değiştirilmektedir. Azıcık haritacılıktan anlayanlar, 1:25.000 ölçeğin ne anlama geldiğini bileceklerdir. Bu ölçek, araziyi pek yakın eder ve Ahmet Ağa'nın kümesinden Mehmet Ağa'nın ağılına, tek bir mezardan susuz bir dereye kadar pek çok ayrıntı verir. Yani demem o ki, bu mesai kimsenin aklına gelmeyecek küçük tepelerin, kuru dere yataklarının, top ağaçların, meraların, mevkilerin adlarına dahi mütealliktir. Yani bu heyetin eline düşen haritadaki cümle isimlerin pek kurtuluşu yoktur! Merak eden on yıl arayla basılmış bu haritalara bir göz atabilir, ne demek istediğimi anlayacaktır.

Şimdi gelelim bu işin hikâyesine: İsim merakı, II. Abdülhamid zamanından beri devlet-i âliye'yi pek meşgul etmiştir. Gerçi o zamanki, isim değiştirmekden daha çok, yeni kurulan köylere ve onların çevrelerine isim uydurmak gibi bir şeydir. Yani bir ölçüde zaruretendir. Sürekli göç alan memleketin iskân politikası mucibince, Tatarlar, Çerkesler, Balkan muhâcirleri yeni kurulan köylere yerleştirilince, bunlara birer de isim uydurmak zaruri olmuş ve bu yerlerin isimleri, genellikle padişah ve şehzade adlarına yahut, az olmakla birlikte, göçle gelen kafilenin liderinin ismine atıfla verilmiştir. Birinci türden isimler mehzul miktardadır: Reşadiye, Hamidiye, Aziziye, Mahmudiye vs. İkinci tür ise zaten bir gelenektir ve Osmanlı'da göçer cemaatlerin ve onların yerleştiği köylerin adlandırılmasında başvurulan eski bir yöntemden mülhemdir. Bunun örneklerini bugün dahi görmek mümkündür, tabii varlığında sakınca görülüp değiştirilmemişse: Mehmetbey, Mahmutbey, Arifiye, Şukriye, Mesudiye vs. İttihatçılar, bu ad verme temâlüne tuz biber ekerler ve ünlü İttihatçıların ya da II. Meşrutiyet kahramanlarının adlarıyla sağda solda görmeye başlarız: Enveriye, Şevketiye, Mahmutşevketpaşa gibi...

Ancak, Cumhuriyet'in ilanını müteakip, işin rengi değişir. Vatandaş topraklarını mühim şahıs isimlerinden ziyade uydurma isimlerle şerefletirmek esastır artık. Yeter ki Türklükle rabıtası tam olsun ve Osmanlı hatırasının izlerini silsin. Bu hatıranın ille de etnik bir göndermesi olması gerekmez. Osmanlı'yı ve hatta İttihatçılığı hatırlatan her türlü isme de müdahale edilecektir. Reşadiye'nin Yeniçağa, Hamidiye'nin Mesudiye, Aziziye'nin Pınarbaşı, Mamuretülaziz'in Elazığ yapılması, bunun örnekleri arasındadır. Her ne hikmetse, Eskişehir'in içinde tarihi Bağdat demiryolunun makasında kurulu Enveriye istasyonu gözden kaçmıştır ve elan bu istasyon resmen bu isimle maruftur. İttihatçıların bu hususta kantarın topuzunu kaçırdığını söylemekte bir mahzur yok. Ama Cumhuriyet'in ilanından sonra bu hususta Kemalist kadronun da İttihatçıların gerisinde kaldığını söylemeye hiç imkân yok... Kırması'nın Mustafakemalpaşa, Nifin Kemalpaşa yapılmasını, memleketin cümle ana caddelerine Atatürk, Cumhuriyet, Mustafakemalpaşa, İstiklal gibi isimlerin verilmesini bu cümleden sayabiliriz. Tabii bu örnekler ilk göze çarpan, irice yerlerin ve önemli mevkiilerin adlarıdır. Bu çerçevede Pera Caddesi'nin veya Cadde-i Kebir'in İstiklal Caddesi,

Tatavla'nın Kurtuluş mahallesi olması, nihai zafere verdiği güçle gayrimüslimlere karşı bir meydan okumayı ve ironiyi işaret eder. Bir de epeyce gözden kaçan ve gerçekten de isim değiştirme seferberliği denmesini hak edecek ciddiyette hummalı bir faaliyet vardır. Örneğin Ankara'nın Osmaniye mahallesinin adının İsmetpaşa'ya çevrilmesi, pek bilinmeyen ve kampanyanın boyutlarına işaret eden bir olay olarak kaydedilebilir. 26 Kânunuevvel 1926 tarihli *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesine yazılan bir mektupta güya mahalleli, mahallelerinin Osmaniye olan adına şiddetle muhalefet etmek ve mahallenin adının İsmetpaşa yapılmasını istemektedir. Mektupta şu ifadeler yer alır:

Öteden beri Dağ mahallesi unvanıyla yad olunan mahallemize son zamanlarda bilâ-sebep, temiz vatan havasını teneffüs etmek hakkı kendisinden nez' olunan şerefsiz ailenin ismi verilmiş ve Osmaniye mahallesi diye yad edilmek hatası tahrir ve kadastro vesaikine varıncaya kadar nüfuz etmek tehlikesi baş göstermiştir. Mahallemizin son zamanlardaki inkişafında fazilet ve şefkat-ı vatanperverânenin bir timsali olan büyük Başvekilin pâyânsız muavenetleri sebk etmiştir... Eshâb-ı mezkûreye binâen mahallemizin bâdemâ ne vâkıa-yı mutâbık olan Dağ ne de iğrenç bir hâtıra-yı mâziyi taşıyan Osmaniye sıfatlarıyla telkibine rızamız yoktur.⁴

Bunun gibi, ulus-devletin kuruluş sürecine eşlik eden Türkleştirme hamlesinin bir veçhesini oluşturan isimlerin millileştirilmesi kampanyası, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde önergelerle ve tartışmalarla desteklenmiştir. Daha savaş devam ederken 20

(...) "sorun" mezkûr tilkiyle koyunun adına müdahale etmekle bitecek gibi değildir. Zira büyük bir bölümü 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Anadolu ve mücavir coğrafyayı gezerek bu bitki ve hayvan türlerini bulan ve isimlerini veren biyologların "bölücülük" faaliyeti, Kürt tilkisi ve Ermeni koyunu ile kalmamıştır... Üstelik GAP İdaresi'nin yayımladığı *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Dicle Havzası Endemik Bitki Türleri* başlıklı kitabın listesinde yer alan *Paracarium kurdistanicum* adlı "bölücü" bitki, söz konusu bölücü türlerin devletin içine kadar sızdığını göstermektedir...

(...) Çevre Bakanlığı'nı hiç takmayacak ve adı *The International Commision on Zoological Nomenclature* (ICZN) olan bir uluslararası zooloji örgütü vardı ki, bu isimler The Commission tarafından tescil edilmekte, yeni isim önerileri ve eski isimlere ilişkin değiştirme teklifleri sadece bu "sözde" komisyonun kurallarına göre yapılabilmekte idi. ICZN'nin görev tanımı, her türlü hayvanın tek ve evrensel olarak kabul edilmiş bilimsel bir adı olmasını sağlamak ve taksonomiye düzenlemek biçiminde vazedilmişti. Dolayısıyla Bakanlığın, tabiri caizse "yeni uyandığı" isimler neredeyse bir asırdır bu kuruluşun listelerinde yer almakta ve tescil edilmiş bulunmaktaydı...

Aralık 1336 (1920) tarihli 117 sayılı içtimanda, bu konuda ciddi bir tartışma yaşanmıştır. Bu oturumda İzmit Milletvekili Sırrı Bey, Tunalı Hilmi Bey'in bunu "Türk'ün mezayasından üstünlüklerinden" saymasına karşılık, ülkedeki yer isimlerinin "gayrimillî" kalmasından şikâyet etmektedir:⁵

Hâkimiyetimiz altında bulunan memleketlerimizden bir çoklarının gayrimillî isimlerle tevsim olunduğunu hepimiz biliyoruz. Hattâ bu pek şayan-ı teessüfdir ki altı yüz seneden beri bu topraklar üstünde keyfemeyşe icra-yı hâkimiyet ettiğimiz halde elân bu isimleri millîleştiremedik ve bu, bizim memleket üzerinde tamamen nâfiz bir nazarla icra-yı hüküm etmediğimizi, muhasımlarımız bir delil olarak gösteriyorlar (...) Memleketin herhangi bir noktasında böyle isminin tehdiline lüzum görülen mahaller varsa iş'ar edilsin ve hepsi birden yapılsın (muvafık sadaları)...

İsparta Milletvekili Nâdir Bey'in aynı oturumda sunduğu "ecnebi isimleri taşıyan köy isimlerinin değiştirilmesine dair" önergesi de şöyledir:⁶

Anadolu içerisinde Yunan-ı kadim ve Romalılardan kalmış bazı harabelere nispetle bu harabeler civarına müsadif kasaba ve kuraya [köylere] Yunani lisanından isimler tesmiye ve elyevm lisan-ı umumîde de bunda bir çok mahazir [mahazurlar] mevcuttur. Mese-lâ İsparta livasında ah u havasının letafetiyle meşhur Ağros nahiyesi gibi, bu nahiyede ümera-yı Selçukîye'den Gazi Atabey'in emsali az bulunur kâgîr bir medresesi mevcut ve kendisi de bu medrese içinde

medfundur [gömüldürlü]. Ağros kasabasının bîlûmum emlâk ve arazisi bu medresenin vakfıdır. Müşarûnî-leyhin [adı geçenin] vaktiyle malikânesi olan bu nahîyeye Ağros demekten ise Atabey nahiyesi demek daha muvafıktır. Eğridir dahilinde Badlı nahiyesi var. Oradaki Kurbadlı harabesine nispeten Badlı nahiyesi denilmiş. Halbuki bu nahîye bütün dağlık, Lisan-ı umumîde bir kısmına Cebel namı verilir. Halbuki bunun sahihi [doğrusu] Çiyil'dir. Bu nahîyeye dahi Çiyil nahiyesi demek pek muvafıktır sanırım. Bu iki nahîye isimlerinin her minval-i muharrer Atabey ve Çiyil namlarına tebdilini teklif ederim.

Bu gayret, savaşın bitiminin ardından sistematik hale gelecektir. Zaferden sonra, İstiklal Savaşı kahramanlarının adları bazı mevkilere verilirken, gözden düşenlerin adlarının oralardan geri alınması da vaki olmuştur. Ulukışla ile Ereğli arasındaki Çakmak istasyonu bu gidip gelmelere direnen ve adını muhafaza etmiş olanlardandır. Lakin bu her-cümerde tıpkı Enveriye gibi, gözden kaçanlar ya da Atatürk'ün ölümünden sonra iade-i itibar edilip adları yeniden verilenler de olmuştur; Geyve'nin istasyon muhiti olan Alıfuatpaşa gibi...

İnadına, zaman içinde Cumhuriyet kadrosunun karşısına geçmiş ya da öyle sayılarak adları tarihten ve coğrafyadan silinmiş kişilerin adları, bazı tarihsel dönüm noktalarında yeniden bazı mevkilerin adı haline gelmiş ve bu kişilere her tür iade-i itibar edilmiştir. Misal, Gazîemir'in Menderes edilişi, Karaman'ın bucağında olup, burası il yapıncıla ilçe merkezi haline gelen Kâzımkarabekir gibi?.. Ancak ad değiştirme operasyonundan en fazla nasibini alanlar, Türkçe olmadığı farz edilen ve Eski Anadolu dillerinden beri gelen veya Ermenice, Rumca ya da Kürtçe gibi Küçük Asya'da yaşayan halkların dilleriyle ilişkili olan ve bu yüzden bu halkların hatırasını canlı tuttuğu veya onların Türkiye'deki tarihsel varlıklarına kanıt teşkil edeceği düşünülen isimler olmuştur. Bu konuda, İsparta Milletvekili Nâdir Bey'in sözü geçen teklifi de içinde olmak üzere binlerce örnek sayılabilir ama, ben burada birkaçını anmakla yetineceğim: Van'a bağlı Müküs beldesinin adı Bahçesaray, Kırkkilise Kırklareli, Ankara'nın İstanos veya Zîr kasabası Yenikent, Makriköy Bakırköy, Ayastefanos Yeşilköy, Sinasos Mustafapaşa, Tirilye Zeytinbağı, İmroz Gökçeada olmuştur. Bu arada birçok yer adında varlığını koruyan "viran" sonekinin "ören"le değiştirilmesi gibi, Cumhuriyet'in bayındır ve aydınlık

Türkiye vaadiyle bağdaşmayan isimlere de el atıldığı görülür.

Ad değiştirme hareketi sadece yer isimlerine matuf değildir. Kişilerin isimlerini değiştirdiklerine de tesadüf edilir. Bunlardan en çarpıcısı, aslen Musevi olduğu halde şiddetli bir Türk milliyetçisi olan ve *Türkleştirme* başlıklı bir eser kaleme alarak hükümete bir program öneren Moiz Kohen'in adını Tekinalp'e değiştirmesidir. Doğal olarak bu eğilim Soyadı Kanunu'nun vaz'edilişinin ardından ifrat ve tefrit noktalarına varmaktan hâli kalmayacaktır. Birdenbire Türkiye sathında Noyan, Timuçin, Gökbörü, Börteçine, Türkeş, Oğuz, Tankut, Erkunt, Tunga, Tekin gibi Orta Asya geçmişini çağrıştıran soyadların yayıldığı, Türk etnik kökeninden olmayanların çoğunun da Türkoğlu, Türkmen, Öztürk gibi soyadlar aldığı görülür. Devletin ideolojik dönüşümüne eşlik eden bu "isimlerin Türkleştirilmesi" operasyonu Refik Halit Karay'ın kaleminden hicvedilir. Refik Halit, *Delî* adlı piyesinde II. Meşrutiyet'ten hemen önce komaya giren ve Cumhuriyet'ten hemen sonra kendine gelen bir Osmanlı efendisini anlatır. Maruf Bey adındaki bu Abdülhamid dönemi beyzâdesi ile torunu (Ayten) ve kalfa (Şebnur) arasında şöyle konuşmalar geçer:⁸

ŞEBNUR- Oh çok şükür! Büyükbaba, torun muhabbeteler... (Ayten'e dönerek) Ha yavrum, Kaya Turgut geldi, seni ecza odasında bekliyor.

AYTEN- Tamam, bugün tecrübelerimiz var... Haydi lâbaratuvara!

MARUF BEY- Kaya Turgut da kim?

AYTEN- Sınıf arkadaşım... Darülmesaide de beraber çalışırız, şimdilik bana müsaade Büyükbaba! Biraz daha iyileşiniz de tecrübelerimizde hazır bulunursunuz.

MARUF BEY- Kuzum Şebnur, bu kız çılgın mı?

ŞEBNUR- Ne diyorsunuz, Büyük Beyefendi, onun akıllılığına dünya hayran... Kaya Turgut'la içeri kapırlar, birşeyler kaynatırlar, birşeyler yakarlar, allı yeşilli dumanlar çıkar! Sonra önlerinde bir fırın var...

MARUF BEY- Peki, Şebnur, Ayten böyle kimyager olacak, ne idi oğlanın adı, hatırımda kalmıyor...

ŞEBNUR- Özdemir!

MARUF BEY- Ha, Özdemir, o ne tahsil ediyor?

ŞEBNUR- Hiç... Sultanî mektebini bile bitiremedi, boş gezenin boş kalfası!

MARUF BEY- Hiç bir şey olamadı mı?

ŞEBNUR- Oldu!

MARUF BEY- Ne?

ŞEBNUR- Sporcu.

MARUF BEY- Anlamadım!

ŞEBNUR- Sizin anlayacağınız canbaz, pehlivan, yangın nöbetçisi, tulumbacı gibi birşey!

MARUF BEY- Eyvah! Ailemizin şerefimiz mahvoldu desene...

ŞEBNUR- Ben de öyle sanıyordum amma Vacit Bey memnun, "oğlumu herkes parmakla gösteriyor" diyor.

MARUF BEY- Vacit çıldırmış... Zaten bizim damadın zevksizliğine numüne çocuklarının ismi, bunlar da nasıl isimler? Bir kere Ayten kaide itibarile *yanlı*, biri Türkçe, diğeri Farsî olan iki kelimeden terkip yapılamaz. Özdemir'e gelince...

ŞEBNUR- (Keserek) Evvelâ Yakup Hoca da böyle birşeyler derdi... Amma sonradan fikrini değiştirdi; Türkçü oldu.

MARUF BEY- Yahu bu sofanın olmadığı da kalmamış! Türkçü ne demek? Anadolu'dan Türk mü getirip satıyor, ne halt ediyor? Yoğurtçu, kestaneci, helvacı gibi, şimdi Lâzıcı, Amavudcu, Kürtçü falan gibi zanaatlar da mı var?

ŞEBNUR- Ben de içinden çıkamıyorum ki a Büyükbeyefendi! Adlarını kaba Türkçe koyanlara, galiba "Türkçü" diyorlar, Yakup Efendi neye ismini Tekin koydu ki...

MARUF BEY- Uğursuzun bulunduğu isme de bakal!

ŞEBNUR- İsmi bir şey mi? Kendisini bir görseniz...

Bari herife şapka yakışsa...

MARUF BEY- (Gözlerini açarak) Şapka mı? Demek Yakup Hoca tanassur da etti... Vay kâfir vay!

Gelelim olayımıza: Yer ve kişi adlarıyla bu derecede meşgul olan Türk milliyetçiliği ve devleti, nasıl olduysa biyoloji literatürüne girmiş birçok

(...) Bakanlığı ve bazı zevatı ayağa kaldıran, hatta Türkiye'yi bölüp parçalamaya çalışan iki yüzyıllık projenin bilim alanındaki tezahürü olarak görülmek suretiyle derhal tepki gösterilen mezkûr isimlerin mesele yaratması, aslında Türkiye'de bu tür "hassasiyetlerin" henüz yeşermediği bir çağda, bu siyasal meselelerle pek alakası olmayan biyologlarca bulunmuş bitki ve hayvanlara, bulundukları yörelere izafeten verilmiş isimlerin bugünkü milliyetçi konjonktürde "sakınca" arz etmesinden başka bir şey değildi.

"bölücü" ismin farkına pek geç varabilmiştir. Gündemimize rastlayan bu olayı, ilgililere "duyuran" başta da adını andığımız Yalçın Doğan oldu ve 1 Mart 2005 tarihli köşesinde Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) parasal destek sağladığı Ağrı'da yapılmış bir projede korunması gereken türler arasında *Vulpes vulpes kurdistanicum*'un yer aldığından bahisle, "UNDP bin yıllık kızıl tilkiyi yazışmalarında Vulpes Vulpes Kürdistanicum diye niteliyor!.. Yani, Kürt tilkisi!.. Hiçbir bilimsel kitapta yeri olmayan bir tanım!.." diyerek şiddetle kınadı. Biz de Doğan'ın bu ismin hiçbir bilimsel kitapta yer almadığını tespit etmesine bakarak, kendisinin bilmediğimiz bir yönüne, yani biyoloji literatürüne hâkimiyetine –her ne kadar türün adını kuralına uygun yazamasa da– muttali oluyor ve bilvesile üstada hayranlığımızı artırıyoruz. Yalçın Doğan bununla da kalmıyor ve bu ismin ülkemiz için oluşturduğu ve yıllarca hiçbir biyoloğun veya eli kalem tutan erbabın göremediği büyük tehlikeye de işaret etmekten geri durmuyor:9

Bu işgüzarlık nereden çıkabilir?.. Ağrı ve çevresi bizim Kürt yurttaşlarımızın da yaşadığı bir bölge ya da onların **deyimiyle** Kürdistan!.. Kızıl tilki de orada yaşadığına göre, oluyor size Kürt tilkisi!.. Ona bir de bilimsel bir ad takmak gerek, karşımızda *Vulpes Vulpes Kürdistanicum*!.. Kürt sorunu işte bu!.. Bizim kendi Kürt yurttaşlarımızla çözmek istediğimiz sorun, her fırsatta dışarıdan çomak sokulan bir olay. Hem de adının önünde BM bulunan bir kuruluş bile bu oyunda yer alıyor. 19. yüzyılın sonlarında uç veren, geçen yüzyılda arka arkaya patlayan Kürt isyanlarının hepsinin arkasında yabancı parmağı yok mu?.. Sadece Kürt tilkisiyle bitmiyor. Uluslararası kuruluşların bazı yazışmalarında da, bildiğimiz koyun isim değiştiriyor, Ermeni koyunu oluyor!.. Türkiye'nin başındaki iki derdin haberini hayvan isimlerindeki değişikliklerden almak mümkün!.. Biri Kürt sorunu, diğeri uluslararası arenada yeniden sinsi sinsi tartışmaya başlanan Ermeni sorunu. Bize hiç mi rahat yok!..

Bu haber üzerine Çevre ve Orman Bakanlığı harekete geçerek gözden kaçan "bu bölücü oyunu" bozmaya kalkışıyor ve "Türkiye'nin üniter yapısını bozucu nitelikte olmasını gerekçe göstererek "*Vulpes vulpes kurdistanica*" olarak adlandırılan tilki türünün adını, "*Vulpes vulpes*" olarak değiştiriyor. Bakanlığa göre Türkiye'de araştırma yapmış ve çeşitli bitki ve hayvan türlerini tanımlamış bazı ya-

bancı bilim adamları, "önyargılı bir zihniyetle", hatırla "kasıtlı olarak" türleri isimlendirmişlerdi, *Tıpkı Ovis armeniana* (Ermeni koyunu) gibi..

Ancak "sorun" mezkûr tilkiyle koyunun adına müdahale etmekle bitecek gibi değildir. Zira büyük bir bölümü 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Anadolu ve mücavir coğrafyayı gezerek bu bitki ve hayvan türlerini bulan ve isimlerini veren biyologların "bölücülük" faaliyeti, Kürt tilkisi ve Ermeni koyunu ile kalmamıştır. Çevre Bakanlığı'nın bu "bilimsel" müdahalesinin ardından yine acar gazeteciler, bitki ve hayvan isimleri "sorunu"nun mezkûr tilki ve koyunun adını "Türkleştirme"le bitmeyeceğini gösteriverdiler. Zira "sakıncalı" sayılabilecek pek çok bitki ve hayvan adı, biyoloji dünyasını istila etmişti. Üstelik GAP İdaresi'nin yayınladığı *Güneydoğu Anadolu Bölgesi Dicle Havzası Endemik Bitki Türleri* başlıklı kitabın listesinde yer alan *Paracarium kurdistanicum* adlı "bölücü" bitki, söz konusu bölücü türlerin devletin içine kadar sızdığını göstermekteydi. Dahası, Türkiye üniversitelerinin biyoloji bölümlerinde ve TÜBİTAK gibi bilim kuruluşlarında *Alosa pontica*, *thorax armeniacus*, *thorax kurdistanicus*, *Crocodyla lazia*, *Bolivira kurda*, *Myosotis lazia*, *Symphylum kurdicum* gibi nice "sakıncalı" bitki ve hayvanın adı cirit atmaktaydı. Ancak Çevre Bakanlığı'nın bölücü tilki ve koyun karşısında gösterdiği işbu kararlı ve yurtsever tavır, ne yazık ki sadece kendisini bağlamakta, bakanlık kendi çalıp kendi oynamaktaydı. Zira bu sözde Kürt tilkisiyle, sözde Ermeni koyununun adı, maalesef, uluslararası biyolojik türler kodeksine çoktan kaydedilmiş ve "değiştirilmesi teklif dahi edilemez" Anayasa maddeleri mesabesinde kesinlik kazanmıştı. Çevre Bakanlığı'nı hiç takmayacak ve adı *The International Commission on Zoological Nomenclature* (ICZN) olan bir uluslararası zooloji örgütü vardı ki, bu isimler *The Commission* tarafından tescil edilmekte, yeni isim önerileri ve eski isimlere ilişkin değiştirme teklifleri sadece bu "sözde" komisyonun kurallarına göre yapılabilmekte idi. ICZN'nin görev tanımı, her türlü hayvanın tek ve evrensel olarak kabul edilmiş bilimsel bir adı olmasını sağlamak ve taksonomiyi düzenlemek biçiminde vazedilmişti. Dolayısıyla Bakanlığın, tabiri caizse "yeni uyanmış" isimler neredeyse bir asırdır bu kuruluşun listelerinde yer almakta ve tescil edilmiş bulunmaktaydı. Dahası, bu kuruluş pek tutucuydu, öyle kolay kolay isim değiştirmelere cevaz verecek gibi

değildi. Zira görev tanımında belirtildiği gibi, her hayvan için tek ve evrensel olarak kabul edilmiş bir bilimsel ismin bulunmasını sağlamaya çalışmakta ve oluşmuş bilimsel standartı korumak ve bu isimleri güvence altında tutmak durumundaydı.

Bakanlığı ve bazı zevatı ayağa kaldıran, hatta Türkiye'yi bölüp-parçalamaya çalışan iki yüzyıllık projenin bilim alanındaki tezahürü olarak görülme suretiyle derhal tepki gösterilen mezkûr isimlerin mesele yaratması, aslında Türkiye'de bu tür "hassasiyetlerin" henüz yeşermediği bir çağda, bu siyasal meselelerle pek alakası olmayan biyologlarca bulunmuş bitki ve hayvanlara, bulundukları yörelere izafeten verilmiş isimlerin bugünkü milliyetçi konjonktürde "sakinca" arz etmesinden başka bir şey değildi.

Bu arada, bir de meselenin "karşı tarafını" temsil eden Edip Polat'tan, başka türden sorunlu bir karşılık gelmekte gecikmedi.¹⁰ Edip Polat, 1992 yılında *Bilim Dilinde Kürtler ve Kürdistan* başlıklı bir kitap yazmış¹¹ ve bu kitap yüzünden hüküm giyip hapis yatmıştı. Edip Polat, Kürtlerin Türkiye'deki varlığını ispat için biyoloji literatürüne girmiş Kürt ve Kürdistan takılı bitki ve hayvan adlarına başvurmakta ve aslında resmi ideolojinin "yokluğun" ispatı için giriştiği etkinliğin meşruiyet temelini, bu kez "varlığın" ispatı için karşı taraftan kurtmaktaydı.

Aslında ağırlıklı olarak 19. yüzyılda ve kısmen de 20. yüzyılda ülkeyi gezerek söz konusu bitki ve hayvanlara bu isimleri takdir edenlerin ne Türk milliyetçiliğinin ne de Kürt milliyetçiliğinin anladığı gibi bir akıl yürütmesi ya da Kürtlüğe meşru bir temel sağlamak türünden bir kaygısı vardı. Öncelikle Batı dünyasında Rönesans'ta birlikte Grek ve Roma antikitesinin esas alındığını ve bilimsel gelişmenin bu esas üzerine inşa edildiğini belirtmemiz gerekiyor. Dolayısıyla bilimsel terminolojiye egemen olan da antikiteye ait dünya tasarımı olmuştur. Buna coğrafi adlandırma da dahildir. Modern coğrafyada yer adlandırmaları ve buna dayanarak dünyanın her yerine açılan diğer âlimlerin çeşitli alanlara ait ama coğrafi esaslı adlandırmalar, bu dönemde kalcılaştan "geleneği" izler. Bu, Türkiye coğrafyası için geçerli olmuştur. Türkiye coğrafyası için hâkim terminoloji, Greklerin ve ardından Romalıların coğrafi adlandırmalarına ve ağırlıklı olarak Roma eyalet sisteminin terimlerine göre biçimlenmiştir. Bu adlandırmalardaki boşluklar ise Arap coğrafyacılarının belirlemeleriyle doldurul-

(...) Türkiye coğrafyası için hâkim terminoloji, Greklerin ve ardından Romalıların coğrafi adlandırmalarına ve ağırlıklı olarak Roma eyalet sisteminin terimlerine göre biçimlenmiştir. Bu adlandırmalardaki boşluklar ise Arap coğrafyacılarının belirlemeleriyle doldurulmuştur... Osmanlı hükümetleri, 11. yüzyılın *Divân-ı Lügât-it-Türk*'ünde bugünkü Türkiye'nin doğu bölgesine "Arz-ı Ekrad" (Kürtlerin Ülkesi) denmekten çekinilmemesi gibi, modern bir idari ve mülki taksimata geçerken bir aralık bir Kürdistan eyaleti bile kurmuşlar, bugünkü Rize-Artvin-Batum çevresine de Lazistan Sancağı demekte bir beis görmemişlerdir.

muştur. Pontus, Kappadokia, Galatia, Kurdistan, Armenia, Lykia, Lydia, Karia, Kilikia gibi o dönemlerden kalma adlandırmalar, 19. yüzyılın doğa bilimcileri, coğrafyacıları ve beşeri bilimcileri tarafından aynen alınmış ve kendi kurgularına aktarılmıştır. Zaten henüz bir ulus-devlet haline gelmemiş Türkiye'de bu âlimlerin sistematik bir "bölücülüğün" kasıtlı unsurları olarak bu isimleri kullanması beklenemezdi. Osmanlı resmi otoriteleri de buna benzer nedenlerle bu konuda kayıtsız kalmıştır. Hatta Osmanlı hükümetleri, 11. yüzyılın *Divân-ı Lügât-it-Türk*'ünde bugünkü Türkiye'nin doğu bölgesine "Arz-ı Ekrad" (Kürtlerin Ülkesi) denmekten çekinilmemesi gibi,¹² modern bir idari ve mülki taksimata geçerken bir aralık bir Kürdistan eyaleti bile kurmuşlar, bugünkü Rize-Artvin-Batum çevresine de Lazistan Sancağı demekte bir beis görmemişlerdir.¹³

İşler ulus-devlet kurulduktan sonra tamamen değişmiştir. Cumhuriyet kurucularının ilk kaygısı, "Misak-ı Milli" olarak tanımlanan toprakların "Türklerle (daha doğrusu burada yaşayan müslümanlara) aidiyetini" kanıtlamak ve Pontus, Ermeni ve Kürt siyasal oluşumlarının varlığını tescil edecek argümanları çürütmek olmuştur. Zira Sevr Antlaşması metni bu siyasal oluşumların önünü açıyordu ve en azından Lozan'a kadar büyük devletlerin Türkiye hakkındaki kararlarını aksi yönde etkilemek gerekiyordu.¹⁴

Bu çerçevede yer isimlerine büyük önem verilmiş ve günümüze kadar devam eden bir süreç içinde bu topraklar üzerinde Rum, Ermeni, Gürcü, Çerkes, Laz, Arap ve Kürt dili kökenli olduğu düşünülen ya da kökeni anlaşılamayan ama Türkçe

olmadığına karar verilen isimler hızla değiştirilmiş ve 70-80 yılda ülke toponomisi neredeyse anlaşılmaz hale gelmişti.¹⁵ Bu faaliyeti daha 1940'larda ne dereceye vardığını anlamak için Herbert Louis'in *I. Coğrafya Kongresi*'nin dikkatine sunduğu şu önergeye başvurabiliriz:¹⁶

...[S]on seneler zarfında yalnız şehir değil, aynı zamanda bütün Türkiye'deki köy isimlerinde, bahusus cenupdoğu vilâyetlerinde birçok değişiklik olmuştur. Harita Umum Müdürlüğü'nün 1.800.000 mikyaslı haritasının bu günkü nüshalarında, bu değişiklikler gözönünde bulundurulmamıştır. 1.800.000 mikyaslı bu harita, Türkiye'deki coğrafi isimler için resmî bir esas olmak lâzım geldiğinden kongre, 1.800.000 mikyaslı haritanın yeni bir basılışında köy isimleri de dahil olmak üzere bu değişikliklerin mümkün merthebe bulundurulmasını Harita Umum Müdürlüğü'nden rica eder.

Kuşkusuz bu değişikliklerden bilimsel kaygılar güderek hoşnut olmayanlar da vardır. Örneğin A. Macit Arda'nın önergesinde,¹⁷

Türkiye'deki coğrafya isimleri kıymetli birer coğrafya, hususiyetle tarihi coğrafya vesikası teşkil etmektedir. Bir arkeoloğun topraklar içine gömülüp eski bir eseri tetkik ederek bunun yapıldı zamanını tespit ve ihya etmesi... gibi, bir coğrafyacı da coğrafya isimlerinin delâleti ile bir mevkiin tarihî coğrafyasına ait malûmatı tamamlayabilir. Bu cihetleri gözönünde tutan terim ve coğrafya isimlerinin yazılışını tesbit komisyonu, memleketimize ait coğrafya isimlerinin kat'î lüzum olmadıkça alâkadar makamlar tarafından değiştirilmemesi ve böyle bir zaruret halinde de evvelmirde mütehasssısların fikir ve mütalealarını aldıktan sonra bir karar ittihaz edilmesi temennisini izhar... eylerim

denilmektedir. Ancak karar vericilere köy, ırmak, tepe, vadi gibi coğrafi birimlerin adlarını değiştirmek türünden mikro önlemler yetmemiştir. Zira asıl olan makro hedef, Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içinde kalan coğrafi alanı "Türkleştirmek"tir. Bunun için bulunan pratik yol, bu alana "Anadolu" demekten geçmiştir. Türkiye topraklarının tümüne "Anadolu" denilmesine ilişkin karar, 6-21 Haziran 1941 tarihleri arasında toplanan *Birinci Coğrafya Kongresi*'nde alınmıştır. Besim Darkot'un hazırladığı raporun gerekçesinde

...Avrupalılar tarafından yazılmış coğrafya kitaplarından çoğunda memleketimizin ya nehir havzalarına ve deniz maillerine, yahut -zaman ve yer bakımından katıyetle tesbiti daima mümkün olmayan- eski tarihî bölgelere göre taksim edilmiş olduğu görülür.¹⁸ Umumiyetle ecnebi kaynaklara dayanılarak meydana getirilmiş bulunan yerli eserlerde ise, *memleketin coğrafi bir realite olan vabdeti ihmal edilerek*, birbirinden ayrı memleketler şeklinde "Rumeli", "Anadolu", "Cezireiulya" gibi büyük kısımlar ayırdıktan sonra bunlar dahilindeki vilâyetler ayrı ayrı mütalaa edilirdi (a.b.ç.)

denmektedir.¹⁹ Buna dayanarak Türkiye, tıpkı üniter bir devlet olduğu gibi üniter bir coğrafya olarak düşünülerek, sınırları dört coğrafyacı tarafından tespit edilmiş olan yedi coğrafi bölgeye ayrıldı. Bugünkü coğrafya kabullerimiz bu taksimata dayanmaktadır. Ancak sorun, bu taksimatın dünyanın bütün coğrafya camialarında ne ölçüde kabul edildiğidir. Bu coğrafi kabullerin dünya ölçeğinde benimsenip yayıldığını söylemek güçtür. Zira tarihsel olarak hiçbir zaman "Anadolu" denilmemiş coğrafi sahaları bir kararla "Anadolu" haline getirmek²⁰ ve bunu benimsetmek oldukça zor bir iştir.²¹ Bu yöndeki hassasiyeti ve gayreti anlamak için, Danyal Bediz'in *I. Coğrafya Kongresi*'ne verdiği önergeyi buraya almak öğretici olabilir:

Beynelmilîl coğrafi eserlerde, atlas ve haritalarda Türkiye'nin millî birliği ve gururiyle kabul-i telif olmasını bazı bölge isimlerine rastlanmaktadır. Bu ciheti mümkün merthebe süratle önleyebilmek için Türkiye Coğrafya Kongresi'nin tespit etmiş olduğu "Türkiye'nin Coğrafi Bölgeler" taksimatının umumî heyet tarafından kabulünden sonra beynelmilleştirilmesi lâzımdır.

Bediz bunun için bu tespitlerin broşürler halinde dünyanın bütün coğrafya kurumlarına, haritacılarına ve dergilerine süratle gönderilmesini önermektedir.²²

Şu halde sorun nerededir? Sorun Türkiye'yi yönetenlerin hâlâ Türkiye'nin bekasından pek emin olamaması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tasfiyesi sürecindeki ruh halinin devam etmesidir. Bu nedenle ulus-devletleşme sürecinin iki büyük "ötekisi", Kürtler ve Ermenilerle ilgili her türden tecessümat, allerji ve refleksif tepkiler yaratmakta gecikmemektedir. Bunlara Patrikhane, Pontus gibi "has-

siyetler" de eklenebilir. Türk milliyetçiliği ve resmi ideolojisi, Türkiye'nin "ötekileri"nin ve onları temsil eden her türden varlık belirtisinin hâlâ Türkiye'nin "dış düşmanları"nın elindeki en büyük kozlar olduğunu düşünmekte ve kendisini –doğru olsun ya da olmasın– aksi yönde tavır geliştirmek zorunda hissetmektedir. İsim meselesi, bu genel ruh halinin önemli parçalarından biridir. Ermeni, Kürt ve Rum varlığını anımsatan her türlü isim bu çerçevede tepki görmektedir. Bu noktada, örneğin jeologların İç Anadolu'yu boydan boya geçen yüzey oluşumları için rahatlıkla kullandığı "Galatia masifi" teriminin²³ ya da özellikle turizm dünyasında resmi-sivil herkesin duraksamadan kullanıp benimseydiği "Kapadokya" adının neden benzer tepkiyi görmediği sorusu, açıklayıcı olacaktır. Eğer Türkiye'nin yakın ve bugünkü tarihide resmi otoritenin ve ideolojinin "tehdit" olarak algılayıp tanımladığı "Kapadokyalılar" veya "Galatialılar" gibi etnik gruplar olsaydı, emin olunuz, bu isimlerin geçtiği her durum da benzer tepkilere maruz kalacak, bu terimlere yer veren her türlü adlandırma reddedilip yerlerine "milli" ya da "zararsız" sayımlar konulacak ve söz konusu isim savaşı bu terimleri de cephesine katacak bir genişliğe bürünecekti.

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Antropoloji Bölümü

Notlar

1. Yalçın Doğan, "Vulpes Vulpes Kürdistanicum", *Hürriyet*, (01.03.2005).
2. Merak eden, Yunanistan ve Bulgaristan pratiklerine bakabilir.
3. Bkz. Suavi Aydın, "Resmî Tarihlin Temeli: Ulusal Tarih Yazımı ve Resmî Tarihle Mitlerin Kaynağı", *Resmî Tarih Yurtışmaları*, 1, (der. Fikret Başkaya), (Ankara: Özgür Üniversite Yayınları, 2005), 43-83.
4. *Hâkimiyet-i Milliye*, 24 Kânunuevvel 1926. Bu yazıya dikkatini çeken Ömer Türkoglu'na teşekkür ederim.
5. *T.B.M.M. Zuhur Ceridesi*, I: 117, 20.12.1336 (1920), c. 1, 438.
6. Bkz. aynı yer.
7. Bu çerçevede sanırım en çarpıcı olanlar, yeni kurulan üniversitelere Celal Bayar ve Adnan Menderes'in, bir fakülteye de Kâzım Karabekir'in adlarının verilmesidir. Bu, Atatürk ve İnönü'nün üniversite isimleri olması karşısında bir tür rövanş olarak da okunabilir.
8. Refik Halit Karay, *Delî* (İlâveli ikinci basılış), (İstanbul: Semih Lütfi Kitabevi, 1939), 12-3.
9. Yalçın Doğan, "Vulpes Vulpes Kürdistanicum", *Hürriyet*, (01.03.2005).
10. Bkz. *Evransel*, (05.03.2005).
11. Edip Polat, *Bilim Dilinde Kürtler ve Kürdistan*, (Ankara: Öteki Yayınları, 1992).
12. Bkz. Besim Atalay (çev.), *Divanü Lügat-i Türk Tercimesi*, (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1985), 28 ila 29. sayfalar arasındaki harita.
13. 1847 ve 1848'de yerel iktidar odakları tasfiye edildikten sonra Hakkari, Siirt, Van ve Mardin bölgelerini içine alacak biçimde bir Kürdistan vilayeti kurulmuştu (Bkz. Suavi Aydın, Kudret Emiroğlu, Oktay Özel ve Süha Ünsal, *Mardin: Asirlet-Cemaat-Devlet*, (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2000), 203. Bütün

(...) Türk milliyetçiliği ve resmi ideolojisi, Türkiye'nin "ötekileri"nin ve onları temsil eden her türden varlık belirtisinin hâlâ Türkiye'nin "dış düşmanları"nın elindeki en büyük kozlar olduğunu düşünmekte ve kendisini –doğru olsun ya da olmasın– aksi yönde tavır geliştirmek zorunda hissetmektedir. İsim meselesi, bu genel ruh halinin önemli parçalarından biridir... Eğer Türkiye'nin yakın ve bugünkü tarihide resmî otoritenin ve ideolojinin "tehdit" olarak algılayıp tanımladığı "Kapadokyalılar" veya "Galatialılar" gibi etnik gruplar olsaydı, emin olunuz, bu isimlerin geçtiği her durum da benzer tepkilere maruz kalacak, bu terimlere yer veren her türlü adlandırma reddedilip yerlerine "milli" ya da "zararsız" sayımlar konulacak ve söz konusu isim savaşı bu terimleri de cephesine katacak bir genişliğe bürünecekti.

Trabzon vilayet salnamelerinde açıkça Lazistan Sancağı'nı görmek mümkündür. Hatta ilk Meclis'te bu bölgeden gelenler Lazistan mebusu olarak tescil edilmişlerdi.

14. Daha milli mücadele devam ederken hükümet Pontus devletinin kurulmasına elverecek meşru bir temel bulunmadığını göstermek için bir kitap yazdırmıştı. Bkz. *Pontus Mes'lesi: Teşkilâtı, Rum Zekâ'et ve Fecâidü, Hükümetin İstila'at ve Tedâbirî, Avrupa Hükümetleriyle Mubâherâtı*, (Ankara: Matbûat Müdiriyyet-i Umûmîsi Matbûat ve İstihlârat Matbaası, 1338 [1922]).
15. Diyarbakır'da yaptığımız bir görüşmede Silvanlı bir din adamının verdiği örnek çarpıcıdır: "Televizyon'da Silvan'ın bir köyünde olay olduğunu duyuyoruz, haberde verilen ismin nereye ait olduğunu anlamak için telefonları sarılıp sağa sola buranın neresi olduğunu soruyoruz."
16. "Kongreye Verilen Takrirler", *Birinci Coğrafya Kongresi: Raporlar, Mizahbereler, Kararlar*, 6-21 Haziran 1941, (Ankara: Maarif Vekâleti Yayınları), 108.
17. "Kongreye Verilen Takrirler", *Birinci Coğrafya Kongresi...*, 108.
18. Darkot, Grek ve Roma antikitesine ait isimlerin geçerliliğini kastediyor.
19. "Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri", *Birinci Coğrafya Kongresi...*, 76.
20. Yedi bölge içinde üç Anadolu yaratılmış (İç, Doğu ve Güneydoğu Anadolu), Pontus diye anılan bölge de Karadeniz haline getirilmiştir.
21. Bu konuda bkz. Suavi Aydın, "Anadolu Diagonali: Ekolojik Kesinti Tarihîsel-Kültürel Bir Parklığa İşaret Edebilir mi?", *Kelebek*, 17, (2004), 117-137.
22. *Birinci Coğrafya Kongresi...*, 112.
23. Bkz. N. Hamit ve C. Erentöz, *1- 500.000 Ölçekli Türkiye Jeolojî Haritası: Ankara*, (Ankara: M.T.A. Yayınları, 1975); E. Chaput, ve H. N. Pamir, *Notice Explicative de la Carte Géologique au 1: 135.000 de la Région d'Ankara*, (İstanbul: I.Ü. Jeoloji Enstitüsü Yayınları, 1931). Bilhassa Ernest Chaput'un Türkçe'de, I. Coğrafya Kongresi'nden çok sonra basılan *Türkiye'de Jeolojik ve Jeomorfolojik Tetkik Seyahatleri* (çev. Ali Tanoglu, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Neşriyatı, 1947) başlıklı kitabında "Galatya Yaylası", "Likaonya Yaylası", "Pontik" gibi terimlerin rahatlıkla kullanılması dikkat çekicidir.

Zanaat ile Sanatın Buluştuğu Kavşak: Tarihçilik

Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür

Özellikle 1999 yılından -kimilerince Osmanlı Beyliği'nin kuruluşunun 700. yılı olarak kabul edilen günlerden- bu yana Osmanlılar üstüne yazılanların sayı ve hacimleri bir hayli arttı. Ayrıntılı araştırmalar çıktı; yorumun ve övgünün ağır bastığı kitaplar ortaya kondu. Bilhassa Türk tarihçilerince (kimi zaman yabancı tarihçilerce de) belirgin hale getirilen böyle bir hızlanma, olumlu sonuçlar kadar, acele ve yüceltirmeye yönelik yargıların benimsetmeye çalıştığı ideolojilerin de yeniden kök salmasına yol açtı. Böyle bir eğilim resmi kurumlar kadar özel girişimcilerin faaliyetlerinde de görülür ve hissedilir duruma geldi; işe yarar, bilinmezleri aydınlatmaya yönelik verimli araştırmalar ile Osmanlı hayranlığı yaratmaya yönelik inceleme ve derlemeler oluştu. Bütün bu hengâmeden sonra, şimdi de, Murat Belge'nin *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür* başlıklı eseri görüldü. "Sahici bir tarihçi" olarak Christoph Neuman'ın "titizlikle" okumasından geçtiği belirtilen ve başta Fahri Aral olmak üzere birçok kişinin katkısıyla meydana getirildiği söylenen büyük boy ve bol resimlenmiş 563 sayfalık bir kitap, *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür*.

Salih Özbaran*

Bir süredir merak ediyordum; Murat Belge'nin Osmanlılar üstüne bir kitap hazırladığını duymuştum. Doğruyu söylemem gerekirse, yazarın Cumhuriyet dönemiyle ilgili olarak sert eleştirilerini içeren düşüncelerini bildiğim ve kimi zaman benimsemediğim halde, onun Osmanlı tellallığı yapacak bir vaziyet alacağını sanmadım. Türkiye'de karşılaştırmalı bir yöntemle Osmanlı'ya -araştırmalara dayanarak- bakabilecek nadir kişilerden olabileceğini tasavvur edip, benim her zaman vurgulama gereği duyduğum ve İngiliz tarihçi David Thomson'ın *practitioner* biçimini terimlendirdiği bir tür yaygın tarihçilik örneğini nasıl verebileceğini, nasıl bir yaklaşımla karşılaşacağımı ve bu arada olaylara, olgulara ulaşmada profesyonel (akademik) tarihçiliği ne kadar yakalayabile-

ceğini sorup durdum kendime. Bu düşüncelerle kitabı okumaya koyuldu.

Murat Belge işin başında vurgulama gereği duymuş: "Ben tarihçi değilim." Böyle bir tevazu ifadesi fazla bir şey söylemiyor bana. Tarihçi olmadığımı ilan edip tarih kitabı, üstelik bir tür "ders kitabı" niteliğindeki bir eserle ortaya çıkmak, "tarihçi"lerin dahi cesaret edemeyecekleri birtakım yargılar sırdetmek ve "tarih 'yazma' biçimleri" başlığıyla (üstelik Japonya'da lise düzeyinde okutulan bir lise tarih kitabı hakkında) gazete yazısıyla yargıda bulunmak,² hele hele benim beğendiğim pek çok tarihçinin oturmadığı bir televizyon programındaki³ konuk sandalyesine oturup tarihçilik ve tarih öğretimi sorunları üstüne ahkâm kesmek, tevazu sınırlarını çok aşmış ve Belge bir *tarih kitabı* yazmıştır; "kla-

sık" biçim ve yaklaşımların dışına taşarak yazdığını vurguladığı bir tarih. Mete Tunçay da aynı şeyleri hep söyleyip durdu; tarihçi olmadığını duyurdu sıklıkla. Ancak pek az tarihinin ulaşabileceği sayıda tarih kitabının telifi ona aittir, bazı tarih dergilerinin yönetimini yapmıştır, tarih organizasyonlarında bulunmuştur. Belge ve Tunçay bu yolu deneyenlerin ilkleri de değildir. Bütün bunlar bana "mektepli" ile "alaylı" tartışmalarını anımsatıyor. Ben tarihin belirli bir disiplin içinde yazılıp sunulması gerektiğine inanıyorum: Kimileri belgelerin çözülmesinde gayret sarf ederek, doktora tezi hazırlayarak ya da belirli zaman ve zemin içinde kalıp ayrıntılı monografiler ortaya koyarak tarihçi olurlar; Belge'nin ifade ettiği gibi "geçmişin olgularını birinci elden" araştırırlar, "zamanın sertleşen tabakalarının altından dişiyle, tırnağıyla 'bilgi'yi söküp" çıkarırlar; kimileri de hazır lokmaları değerlendirecek, teori üretmek ve yorum yaparak bu zor mesleğin sesini daha fazla sayıdaki meraklıya ulaştırmaya çalışırlar. Her ikisi de tarihçiliktir. Murat Belge ikinci kategoride görünen kişidir ve akademik disiplinli olma iddiasında bulunmamaktadır. Yazar, saydığı şu niteliklerden uzak kaldığını itiraf ediyor ve nerede bulunmak istediğini şöyle açıklıyor:

Yığınla adsız kahraman, sabırla çalışacak; tezler, makaleler birikecek; bunlar kimi zaman birbirini destekleyip kimi zaman çürütecek; habire, teorik sorunsalınızla olgularınız arasındaki orantıyı yoklayacaksınız. Böyle böyle, tarihin kemikleri, iskeleti, derken eti, sinir sistemi gözle görülür hale gelmeye başlayacak. O zamanlarda yaşanış ve artık yaşamayan insanları neredeyse tanıır gibi olacak, onlara yaklaşacağız. Onların hayatlarını, sorunlarını, dertlerini veya sevinçlerini, zihninizde yeniden üretebileceğiz.

Böyle bir tarihçi olmadım.

Onu olamayıp bir yandan da tarih konularından uzaklaşmadığım ve tarihte olanlar üstüne ahkâm kesmekten geri durmadığım için. Burada da yaptığım gibi, "tarihin büyük anlatısı"nı hep yorumladım, onun hakkında konuşum, "tarih teorisi" yaptım (s. x1).

Bir söyleşide de açıkladığı üzere Belge, akademik çerçevede uğraş veren tarihçilerin "emekleri üzerinde bir çeşit dans" etmiş.⁴ Bu Türkiye'de, akademisyenler dünyasında, yaygınlaşmamış ve birçok denemede de başarılı olamamış bir yöntemdir; geliştirilmesi kaçınılmaz sayılabilecek bir ihtiyaçtır ve yazar bunu yapmaya çalışmış bu derlemesinde.

Genel/meraklı okuyucuya seslenemeyen, sadece uzmanlıklar çerçevesinde paslaşan ve tarih araştırmasının önemli sonuçlarını daha genel boyutları içinde gösteremeyen bilgilerin açığını kapatarak bir tür entelektüel heyecan yaratmak istemiş; bunda da belirgin bir başarıya ulaşmış. Zanaat erbabının damga vurduğu Türk tarihçiliğinin sanat yanının gelişmesine yarayabilecek bir iş yapmış; tiyatro eseri sergileyen ya da orkestra şefliği yapan birinin artistik niteliklerini hatırlatmış bizlere. Ele aldığı karmaşık ve uzun süreli bir konu üstüne ileri sürülen tezlerin bir tarafına ağırlık vererek "asıl" olanı seçme gayretkeşliği içinde bulunmama ve bütün etkenlerin "akla yakın bileşimi"ni kurma isteğindedir kendisi. Böyle bir istek tarihçiliğin uzun zamandır hedeflediği bir amaçtır aslında, özellikle Batı dünyasında başarılı örnekleri vardır. Unutmamak gereklidir ki, teknik ve dar kapsamlı araştırmalar, parlak ancak nadiren gerçekleştirilebilen yaygın ve genel görüntüleriyle ortaya konulduğunda daha geniş kitleye seslenebilirler.

Kronoloji (Siyasal Tarih) Üstüne

Derleme üç kitapta (kısmında) toplanmış (*kronoloji, kurumlar, kültür*) ve 19. yüzyıla kadar götürülmeye çalışılmış; ancak "klasik" diyebileceğiniz dönemin esas alındığı vurgulanıyor; "bazı özgül alanlarda aniden kesmek abes kaçtığı için" böyle

(...) kimileri belgelerin çözülmesinde gayret sarf ederek, doktora tezi hazırlayarak ya da belirli zaman ve zemin içinde kalıp ayrıntılı monografiler ortaya koyarak tarihçi olurlar; Belge'nin ifade ettiği gibi "geçmişin olgularını birinci elden" araştırırlar, "zamanın sertleşen tabakalarının altından dişiyle, tırnağıyla 'bilgi'yi sökülüp" çıkarırlar; kimileri de hazır lokmaları değerlendirerek, teori üreterek ve yorum yaparak bu zor mesleğin sesini daha fazla sayıdaki meraklıya ulaştırmaya çalışırlar. Her ikisi de tarihciliktir. Murat Belge ikinci kategoride görünen kişidir ve akademik disiplinli olma iddiasında bulunmamaktadır...

bir yol izlendiği belirtilmiş. Tabii böyle bir yöntem ve ayrıştırma, Osmanlı'nın ne "klasik" süreci olarak kabul edilen ve genellikle 16. hatta, 17. yüzyılı içeren büyüme döneminde yoğunlaşıyor ne de 19. yüzyıla açılan ve değişim sürecini içeren dönemin ayrıntılarına gidebiliyor. "Klasik" dönem dışında özgül alan olarak kabul edilen eklemeler, kitabın dengesini kaybettiriyor; tarihin tabanına inen konuları seçmeli hale getiriyor. Bütün bunlar bir yana, kitabın "kronoloji" kısmının düzenlemesinde benim en çok dikkatimi çeken –bir bakıma hayrete düşüren husus– böyle bir süreci merkezi tarih çerçevesinde yapmış olmasıdır: Başkentte, sultan çevresinde, *askeri* sınıfın icraatını esas alan bölümlerden ve yan bölümlerden oluşmasıdır. Kronoloji, salt Fatih Sultan Mehmed, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, Sokollu Mehmed Paşa gibilerin şahsında sıralanmasından ve yönetenlerin, bazı reform hareketlerinin ya da yapılanmanın ve belli başlı isyanların anlatımından ibaret değildir. Osmanlı tarihine fazlasıyla İstanbul'dan bakılmış ya da öyle bakanların düşüncelerine kapılıp gidilmiş (kurumları ve kültürü işleyen kısımlarda biraz halka inilmiş olsa da "history from below"/*aşağıdan yukarı* denilen yaklaşımın ya da *mikrotarih*'in şartları çoğu zaman yerine getirilmemiş). Kronolojide, büyük çoğunluğun büyük hakkı olmalı artık ve Murat Belge'nin bunu hissettirmemesi şaşırttı beni; bu bana Fransız tarihçiliğinin önemli kişisi Georges Duby'nin "tarih araştırmasının kararlı bir şekilde Parisli olarak kalıp, herşeye hükümdarın gözünden, devlet iktidarının koltuklarından" bakıldığını yazdığı satırları anımsatıyor.

"Kronoloji'de gördüğüm anlatım rahatlığını ve özellikle Batı'daki benzerlik ve paralelliklerin yansıtılmasını beğendiğimi belirtmeliyim. Tarihçiliğin, özellikle Türk tarihçiliğinin yapması gereken bir şeyi başarmış Belge. Profesyonel tarihçiye de yol göstermiş genel kültürü, açılman, çekiciliği ön plana çıkardığı ve önyargıdan uzak durmaya çalıştığı bu eseriyle. Ancak, profesyonelce araştırma ve öğretimde bulunmuş tarihçiliğin getirdiklerini –onların iyi işler yaptığını takdir etmekle birlikte– kalamada kendi sınırlarını zorlayamamış, günümüzde kabul gören kimi düşüncelere uzanamadığı için yanlış yönlendirmelere sebep olmuş. Hemen vurgulayayım: Kesinlikle iddia edilemez ki, eksiksiz ve bir başka gözlemcinin itirazına uğramadan tarih kitabı yazılamaz; yazılmayacaktır da. Eric Hobsbawm'ın *Annales* okulunun "histoire totale"ine yönelttiği itiraz gibi, yazılmayanlar, üzerinde durulmayanlar olağandır, kaçınılmazdır ve birileri tarafından ortaya konulacak, eleştirilecek ve tamamlanmaya çalışılacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun, yanlış sayılmamakla birlikte, bir "kara imparatorluğu" olduğu hükmüne varıp, denizlerin onun için bir "Aşıl" topuğu olduğunu, bu alanda "tam anlamıyla yaya" kaldığını; Portekizlilerle birlikte İspanyolların da Arap yarımadasına ulaştıklarını ilan ederken (s. 73); "nakit ihtiyacını gidermek için" *iltizam* sistemini (önceliğini ve başka imparatorluklardaki işlevini vurgulamayıp) Rüstem Paşa ile devreye sokarken (s. 78 ve 223); Sokollu'nun 1568 yılında Süveyş Kanalı için yapılan keşif girişimlerini (İ.H. Uzunçarşılı'ya dayanıp) "ilk" olarak yansıtırken ve böylece binlerce işçinin çalıştığı 1532 yılındaki kanal girişimini gözden kaçırırken (s. 84-5); 17. yüzyılı yeni filizlenmelerin, arayışların içinde eskinin de kendini ürettiği bir dönem olarak –isabetle– tanımladıktan sonra "reform düşüncesi"nde Koçi Bey risalesinden bahsederken onu "bütün önceklerden farklı" addedip seleflerini, bu bağlamda, örneğin, düzen bozukluklarının ve ihlallerin saptamasını yer aldığı *Kitab-ı Müstetabî*, ondan da önce Bosnalı bilgin Hasan Kâfi-i Akhisari, Gelibolu Mustafa Âli, hatta *Adaletnâmeler*'de tezahür eden endişeleri "reform düşüncesi"ne dayanak olan öncüler olarak görmez ve onları işleyenleri, yayımlayanları anmazken (s. 94) kimi eksiklik ve yanlışlar ortaya dökülüyor. Tarih, profesyonel olmayan birinin kaleminde şiirleşebilir; roman tadı verebilir; ancak bilinmelidir ki, bu bilgi dalının son kertede söyleyecekleri yeni keşfedilen olaylardır, olgulardır, yakla-

şımlardır ve bunlar üzerinden üretilebilecek teorilerdir. Bu olay, olgu ve yaklaşımlar, kâşiflerinin hakkı da verilerek yansıtılmalıdır.

Aklıma hemen geliveren birkaç soru var: Yirmisekiz Mehmed Çelebi *Sefâretnamesi*’nden itibas edilirken (bu eserin birkaç Türkçe baskısı mevcut iken) neden Kinross’un kitabından tercüme yapılmış? (*Sefâretnâme*’nin aslıyla karşılaştırdığımda itibas edilen cümlelerle karşılaşmadığımı da itiraf etmeliyim.) Bölüm sonlarına yerleştirilmiş (seçilmiş) kaynakça çoğu zaman yetersiz görünüyör ya da akla kimi soruları getiriyor: Örneğin Osmanlı kuruluş dönemine, gazâyâ, fethetle ilişkili çeşitli fikirleri (üstelik tatminkâr biçimde) işleyen I. Bölümde H. Lowry, C. Kafadar yer alıyor da H. İnalçık, F. Emecen yer almıyor ya da S. Divitçioğlu’nun düşünceleri ege-men oluyor da Ü. Hassan görünmüyor. Kronikler, gazavatnameler, destanlar ve efsaneler üstüne yorum yaparken ilgili kaynaklarla karşı karşıya gelip hesaplaştığı izlenimini veriyor; ancak özgün düşüncelerini yorumculardan yansıttığı gözden kaçmıyor. Bu arada “kapı halkı” üstüne yaptığı yorumlarda, bu konu üstüne emeği bulunan Metin Kunt’a neden yer vermiyor? Şüphesiz, tarihçi yararlandıklarının tamamını oraya koymaz, ayrıntılı dipnotlarla ya da itibaslarla faydalandığı kaynakların hesabını vermez, özellikle böyle öğrenciye ve meraklı okuyucuya seslenmek isteyen bir kitapta. Ancak, buradaki tercihler çok şey ifade edebilir, yazarın düşüncelerinin desteklenmesi kadar o alanın/dönemin ortaya çıkarmasında emeği geçenlerin önerilmesi adına. Ayrıca, kaynak ile yazarın düşünceleri arasında giren bilimsel çalışmaların anılarak yansıtılması, hem böyle üniversite öğrencisini hedeflemiş bir kitabın yöntem belirlemesinde, hem de aracılığından faydalandığı monografilerin kadirbilirlikle dile getirilmesi açısından önemli sayılmalıdır.

Osmanlılarda Ordu

Derlemenin 2. kısmı “Kurumlar” başlığını taşıyor ve “Hanedan” ile başlıyor. Hanedan, şehzadeler, saraydaki kadınların rolleri güzel anlatılmış; saray, dayanılan kaynak ve araştırmalardan daha da çekici bir biçimde tasvir edilmiş. Anladığım kadarıyla Çağatay Uluçay ve Leslie Peirce gibi öncü çalışmalar Belge’nin çok işine yaramış. (Bu arada Peirce’in kitabının neden Türkçe çevirisine yer verilmediği sorusu geliyor aklıma!) Saray, diğer bölümlere etkisi de düşünüldüğünde, adeta Osmanlı tarihinin merkezi haline getirilmiş. Murat Belge’nin ilgi alanı çok

geniş: Marksist estetikten 12 Eylül’e, oradan Osmanlı tarihine. İstanbul’a ilgisi onun merkezi tarihi ön planda tutmasına neden olmuş olabilir. Bu tür kitaplarda yepyeni, sansasyon yaratacak ya da gün ışığı görmemiş belgelerle karşılaşma beklenmez; zaten zamanlara kadar pek bilinmeyen ve monografilerin duyulmayan sesleriyle olay ve olgular derlenir. Belge, bu bölümde bunu çok güzel yapmış. Ancak “divan-ı hümayûn” bölümü Fatih Kanunnâmesi çerçevesinde işlenmiş; bununla ilgili bibliyografya yetersiz, güncelleştirilememiş. Özellikle “nişancı” işlevinde, madem ki tuğra çekmekten söz ediliyor, neden Mühahat Kütükoğlu’nun pek değerli çalışmasına, dolayısıyla emeğine yer verilmemiş?

“Kurumlar”ın 3. ve 4. bölümleri orduya ayrılmış: *seyfiye* (kara ordusu) ve *habriye* (deniz ordusu). Her şeyden önce “askeri” tanımı iyi değerlendiriliyor (s. 175-6). “Hayata ‘devlet’ nokta-i nazarından bakan Osmanlı” diyor, yerinde bir saptama olarak; ancak Belge, tarihini bu merkez “nokta-i nazar”ından yazmış gibi bir izlenim veriyor; “Cumhuriyet döneminin Türkleri... Spartalı oldular ve geçmiş tarihi de bu açıdan yorumlamaya çalıştılar” ifadesiyle de, belki, Osmanlıların böyle yorumlamadıkları halde Türkiye Cumhuriyeti’nin bu hale getirdiğini ima ediyor, Spartalı Türklerin kimler olduklarını belirtmeden.

Kapıkulu Ocakları kuruluş süreci esas alınarak dile getirilmiş; 16.-18. yüzyıllar adeta yok; 19. yüzyıla temas edilmiş (bölüme ek –çerçeve– yazıda anlatılanlar genel hatlarıyla bilinen konular; o şekilde verilmiş

(...) Zanaat erbabının damga vurduğu Türk tarihçiliğinin sanat yanının gelişmesine yarayabilecek bir iş yapmış, tiyatro eseri sergileyen ya da orkestra şefliği yapan birinin artistik niteliklerini hatırlatmış bizlere. Ele aldığı karmaşık ve uzun süreçli bir konu üstüne ileri sürülen tezlerin bir tarafına ağırlık vererek “asıl” olanı seçme gayretkeşliği içinde bulunmama ve bütün etkenlerin “akla yakın bileşimi”ni kurma isteğindedir kendisi. Böyle bir istek, tarihçiliğin uzun zamandır hedeflediği bir amaçtır aslında, özellikle Batı dünyasında başarılı örnekleri vardır. Unutmamak gereklidir ki, teknik ve dar kapsamlı araştırmalar, parlak ancak nadiren gerçekleştirilebilen yaygın ve genel görüntüleriyle ortaya konulduğunda daha geniş kitleye seslenebilirler.

konu bütünlüğünü ve akışını zedelemiş gibi görünüyör.) "Türk tarihçilerinin 'Yükselme Çağı' gibi adlarla yüceltikleri bu dönemde [III. Mehmed'den 16. yüzyıl sonuna kadar] Osmanlı ordusunun belirleyici gücü ücretli ve devşirme kapıkulu askeriydi" yargısı pek yerli yerine oturmuyor. Yazarın ayrıntılarına gitmediği, belki gitmeyi gerekli görmediği hususlar içinde yanar geçmiştiki araştırmaların, ücret almayan timarlı sipahi güçlerinin de ötesinde yardımcı kuvvetler diyebileceğimiz sınıfların, örneğin "gönüllüler"in, "azebler"in ve benzerlerinin ne denli etkili olduklarını en azından Macar tarihçi Gyula Káldy-Nagy tarafından başlatılan, Pál Fodor, G. Ağoston ve A. Özcan tarafından daha ayrıntılı ortaya konan incelemelerle hatırlatmakta yarar var. Devşirme sisteminin "dumura uğradığı" zamanları anlatırken devletin ortaya koyduğu "yeni kapıkulu" politikasını "istihdam popülizmi" ile "Cumhuriyet dönemi"ne benzetişini pek anlamadım. "Klasik tarihçilerimiz bu süreci hâlâ III. Murad'ın sünnet düğünüyle açıklamaya devam" ediyorlar iddiası bana büyük bir haksızlık gibi geldi; anıların süresi açıklayan tarihçiler var.

Murat Belge, Osmanlı silahlarından bahsederken İsmail Hakkı Uzunçarşılı'yı eleştiriyor, silah çeşitleri ve üretimi hakkında yeterli bilgi vermediği için (s. 186). Unutmamak gerekli; Uzunçarşılı 1940'lı yıllarda yazdığı konuya ilişkin kitaplarını, öncü çalışmaların pek kit olduğu bir dönemde; eksiklikleri olağan sayılmalıdır. Ama Belge de bu konuyu fazlaca aç(a)mıyor. Ok ve yayı -Avrupa örnekleriyle kıyaslayarak- ayrıntılı anlatıyor; tıfelnk ile tanışma ve 16 yüzyıldaki işlevi, bilhassa Safevi ve Memlûk ordularına karşı üstünlüğü vurgulanıyor. Bu hususta da 20. yüzyıl tarihçilerini eleştiriyor: "20.yüzyılın Osmanlı tarihçileri [burada kastın Türkiye Cumhuriyeti tarihçileri olduğunu düşünüyorum] bir yandan modern anlamda 'militarist' bir Osmanlı devlet ve toplum manzarası çizerken, bir yandan da, muhtemelen Memlûk 'değerleri'ni paylaştıkları için, Osmanlı ordusundaki bu ateşli silah üstünlüğünden bahsetmezler" (s. 188). Bu saptama bana çelişkili geliyor; Belge "militarist" olmayan bir Osmanlı tanınımı yaparken belki makul düşünüyor; ancak Osmanlı ateşli silah gücü üstüne yarım yüzyıldır yazılıp çizilenleri kaale almıyor. İlgili bölüm için verilen "seçilmiş kaynakça'da adı ve eserleri geçen J. Black, J. Kegan, G. Parker gibi savaş tarihi üstüne kitapları bulunan tarihçilerden yansıttığını sandığım Avrupa'daki ordu, silah ve savaş taktiklerine ilişkin güzel değerlendirmeleri Osmanlı için eksik kalmış; Uzunçar-

şılı ekseninde gezinilmiş, yakın geçmişteki incelemelere ulaşı(a)mamış. V.J. Parry, G. Ağoston, C. Finkel, R. Murphey gibi gerçekten Osmanlı savaş teknolojisi, stratejisi ve silahları üstüne özgün çalışmalar yapan tarihçiler gözden irak tutulmuş.

Murat Belge, Osmanlı deniz kuvvetleriyle ilgili olarak yaptığı değerlendirmede "Osmanlı'da deniz gücü'nün hiçbir zaman 'yeterince' -ya da 'gereğince'- güçlü olmadığını vurgulama lüzumunu duyuyor (s. 199). Ben de, üstüne çalıştığım Hint Okyanusu'ndaki faaliyetler çerçevesinde böyle düşünüyorum. Tam anlamıyla bir "Osmanlı Deniz İmparatorluğu"ndan söz edilemeyeceğini sanıyorum. Ancak A. Hess, C. Imber, P. Brummett, İ. Bostan ve S. Soucek gibi tarihçilerin son 20-30 yıl içinde özellikle Akdeniz egemenliği ekseninde ortaya koyduğu veriler, denizlerin Osmanlılara daha yakın olduğunu göstermiştir; İdris Bostan Osmanlı gemileriyle alakalı yeni kitabının ilk bölümüne "Osmanlı Deniz İmparatorluğu" başlığını koyabilmektedir. (Belge, bu tarihçileri anmıyor, çoğu zaman Uzunçarşılı'nın 50-60 yıllık bilgileriyle yetiniyor.) Şüphesiz, denizcilikteki görece yetersizliği vurguluyor; deniz ticaretinin gelişmediği bir ortamda deniz imparatorluğunun kurulamayacağını belirtiyor; Osmanlıların bir "dünya imparatorluğu" kurdıklarını kabul etmesine karşın denizlerin haritada ki yerini eksik bırakıyor.

Yazarın, Hollanda ve İngiltere'nin kumpanyalarıyla 17. yüzyıl başlarındaki değişikliğe işaret etmekle birlikte, Hindistan-Kızıldeniz/Basra Körfezi güzergâhlarında işleyen ticarete 16. yüzyıl boyunca suskunluk getirmesi doğru bir tespit değildir; daha doğrusu 30-40 yıl önceki varsayımların tekrarına uygun değildir. En azından, F. Braudel, C. R. Boxer, H. İnalcık, R. Mantran, C. Orhonlu ve S. Faroqi gibi tarihçilerin kitap ve makalelerinde ve benim bazı çalışmalarında Kızıldeniz yolunun aksamlara, tehditlere ve ekonomik zararlara rağmen 16 yüzyıldaki akışkanlığı dile getirilmiştir. Belge "Osmanlı imparatorluğu *orada* [Hint Okyanusu'nda] olduğu için Di-as ve Gama Afrika'yı dolaşmak gereğini duydu" (s. 210) savıyla da eski bilgileri yinelemektir; keşiflerin nedenleri çok giriftir, burada açıklanması gereksizdir. Şüphesiz, bir ders ve kültür kitabı olarak hazırlanmış *Osmanlı'da Kurumlar ve Kültür*, tam doğruları saptamak iddiasında değildir, zaten olamaz; yazarının da ifade ettiği üzere "hiçbir şeye peşin peşin inanmayacaksınız; sinamasını, sağlamasını yapacaksınız". Yukarıda saydığım isimler, bu sinamayı, sağlamayı yaptırabilirdi Murat Belge'ye.

Belge'nin kitabının müteakip bölümlerinde "ilmiye" ve "kalemiye" üstüne, bir bakıma devletin idare, eğitim ve bürokrasi hususundaki işlevleri dile getirilmiş (ve Uzunçarşılı ve C. Findley gibi sınırlı incelemelere dayandırılarak hazırlanmış). Ama zevkle okunabilen bölümler bunlar; eleştirilerini erbabına bırakarak "toplum" ve "ekonomi" üzerinde durmak istiyorum.

Toplum ve Ekonomi

Murat Belge, şimdiye kadar birçok tarihçinin dile getirdiği ve örneklerini verdiği "aşağıdan yukarı" yönteminin erdineine bir kez daha değiniyor, bu yöntemi yeniden vurgulama gereği duyuyor. Tarihçiliğin, aşağı yukarı eski çağlardan beri, *büyüklerin*, *önderlerin* yapmış oldukları faaliyetlere endeksli biçimde anlatıldığı düşünüldüğünde, bu değinme daha da önem kazanıyor. Ancak Belge "devletin ağır bastığı bir Osmanlı" nitelemesi doğrultusunda kitabına "toplum" açısından değil, "devlet" yakasından baktığını itiraf ediyor. Tarihi gündelik hayata indirgedikçe "bilgi" eksikliğiyle karşılaşmış belirtiyor; doğrudur bu tespit, özellikle Batı dünyasındaki çağdaşlarıyla karşılaştırıldığında. Ancak devleti temel alan kaynaklardan ve araştırmaların ayrıntılarından daha çok istifade edebilir, toplum ve ekonomiyeye "dominant" roller verebilir; böylece "aşağıdakiler"i tarihçiliğin tahtına oturtabilir, böyle bir durumu, yalnızca, Osmanlı'da aristokrat sınıfın yokluğuyla açıklamayıp, topluma ilişkin ayrıntılı bölüm(ler) oluşturabilir. Tarihçiliğin, bu yolda, 1960'lı yıllardan beri verdiği mücadeleye Murat Belge'ye yansımamış sanki! Çok şaşırtıcı geldi bana. (Osmanlı'da seçkin sınıfa ilişkin bölümler 239 sayfa tutarken –buna yine merkez güdümlü "kültür" kısmını katmıyorum– toplum ve ekonomi 130 sayfa ile sınırlı kalabilmiş.) Padişah kadınlarnın, şehzadelerin vb. merkez ve devlet yönetimi şürekâsının uzun uzun listeleri verilir, kitap hacmi gereksiz yere şişirilirken bu bölümlerde toplum ve ekonomiyeye ilişkin istatistikler düzenlenebilir; gündelik hayat, ücretler, narah düzenlemeleri gibi konularda çoğulculuğa gidebilir, doğru verilerle uygun genellemeler, daha doğrusu açıklayıcı öbekler ortaya koyabilir. Son yıllarda yapılan bazı araştırmaların buna müsait olduğunu sanıyorum. (Belge'nin çerçeveye yazıları arasında yer alan kadın, toplumdaki bölünme, tarikat gibi konular tamamlayıcı niteliktedir, lakin sistematik değildir, toplum yapısındaki bazı unsurları kapsamaktadır.)

Belge'nin devlet güdümlü bakış açısı burada da sürüyor; tımarlı sıpahı açısından açıklamalar yapıyor; İnalıcık'ın *geliştirdiği* "çift-hâne" sistemini tanıttırıyor. Ancak köydeki gündelik yaşam üzerindeki araştırmaların yetersizliğini bahane sayarak konuyu kısa kesiyor. Kentler de çok çabuk geçilmiş, "kültür" kısmındaki kentleşme açıklamaları (s. 362-67) bu bağlamda, fiziki yapı dışında, fazla bir şey söylemiyor. Feroqli'nin bilinen çalışmaları, Ö. Ergenç'in birikimleri, N. Göyünc ile başlayan Z. Ankan, F. Enece, A. Cohen, B. Yediyıldız gibi araştırmacılar hız kazanan ve pek çok yenikuşak tarihçinin bir yanlarından katkıda bulundukları tapu-tahrir defterleri (sayım ve vergi tutanakları) ve şeriye sicilleri (mahkeme kayıtları) kaynaklı toplum ve kent ortalıkta görünmüyor. Toplumdaki sınıflaşmayı yansıtırken "devlet örgütlenmesi"nden bahsediyor ve "Osmanlı toplumunda durum"un ne olduğunu soruyor; sorunun cevabı yine devlet merkezli olduğundan 18. yüzyıla gelinceye kadar toplumda fazlaca bir farklılaşmanın görünmediğini vurguluyor. Tabii bu açıklama *devlet* ve *reaya* ayrımı gibi çok global bir varsayımı kabul ettiğimizde geçerli bir açıklama sayılabilir. Ancak, yazarın da teslim ettiği üzere, merkezi modele karşı "merkezkaç" eğilimlerin yarattığı durumların ve kocaman imparatorluğunun ücra köşelerine kadar uzanan yapılaşmaların derinlemesine incelenmesinde fayda var. "Millet" sistemi de İstanbul merkezli anlatılmış, gayrimüslimler "patrik" çerçevesinde açıklanmış, imparatorluk coğrafyasına açılım yapılamamış. (Bu arada, *Rûm/Rûmî* aidiyetiyle millet sistemindeki "Rûm" kimliğinin farklarıyla

(..) Şüphesiz, tarihçi yararlandıklarının tamamını oraya koyamaz, ayrıntılı dipnotlarla ya da iktibaslarla faydalandığı kaynakların hesabını vermez, özellikle böyle öğrencileri ve meraklı okuyucuya seslenmek isteyen bir kitapta. Ancak, buradaki tercihler çok şey ifade edebilir, yazarın düşüncelerinin desteklenmesi kadar o alanın/dönemin ortaya çıkarılmasında emeği geçenlerin önerilmesi adına. Ayrıca, kaynak ile yazarın düşünceleri arasına giren bilimsel çalışmaların anılarak yansıtılması, hem böyle üniversite öğrencisini hedeflemiş bir kitabın yöntem belirlemesinde, hem de aracılığından faydalandığı monografilerin, kadirbilirlikle dile getirilmesi açısından önemli sayılmalıdır.

açıklamasının yapılmadığını hatırlatmak isterim.) Murat Belge "akla yakın bileşimler'i ararken ve zıt teorileri karşılaştırma denemelerine girerken genellemeden kaçınmıyor. Şüphesiz, sadece belgeliğinin Osmanlı tarihçiliğinde yarattığı kısırlığı biliyorum; ama tarihin küçük/minik parçalarını yakalamadan yapılan genellemeler çoğu zaman havada kalıyor.

"Toplum" için hazırlanan bölümden daha uzun tutulan "ekonomi" bölümü ilginç bir iddia ile başlıyor: İsmail Hakkı Uzunçarşılı, sayfalarında ekonomiyeye çok az yer vermiş. Bu sav hem haksızlık içeriyor hem de anakronizm barındırıyor. 1930 ve 1940'lı yılların bir tarihçisinden siyasi tarih dışında ayrıntılı toplumsal ve ekonomik tarih beklenmemelidir. Uzunçarşılı'nın çağdaşlarına, örneğin İngiltere'deki tarihçiliğe bakılırsa, aynı manzara ile karşılaşılacaktır; politik/askeri tarih ağırlığıyla. Unutmamak gerek: Fransız *Annales* okulu genişleyen tarih meyvelerini 1940 ve 1950'li yıllarda vermeye başlamıştır; dünya ölçeğinde de ekonomik tarih 1960 yıllardaki beklentilerin sonunda serpilmiştir; taze konulara el atılabilmektedir. Ancak, Murat Belge'nin Türkiye'de ekonomik tarihin günümüzdeki yetersizliğine değinmesi, şüphesiz, yerindedir. Bu arada "Osmanlı arşivlerinde" pek çok belgenin bulunduğunu haber vererek F. Köprülü, Ö. L. Barkan, H. İnalçık, R. Mantran, F. Braudel, N. Berkes, H. Sahillioğlu'nu öncelikle vurguladıktan sonra (nedense M. Akdağ gibi bir tarihçiye rol biçmiyor), sonraki kuşaktan D. Quataert, Ş. Pamuk, Y. Cezar, M. Çizakça, M. Genç ve H. İslamoğlu'nu ismen anıyor (ufuk açmış niceleleri anılmıyor); sanıyorum çoğunlukla bu tarihçilere dayanarak düşüncelerini serdediyor.

Murat Belge, coğrafyayı ekonomik tarih içine iyi sokuyor, adeta Braudel'i anımsatıyor; bölgelerin özelliklerinden söz etmesi, Osmanlı tarihini bir an merkezden kaçırıp nefes aldırıyor:

Bu büyük alan, yüzey şekilleri bakımından da zengin bir çeşitlilik gösteriyordu elbette: Denize paralel uzanan sıradağlar, denize dik uzanan sıradağlar, aralarında vadi yarıkları oluşturan paralel sıradağlar... Kıyı ovaları, vadilerde ve hatta yükseltilerde ovalar; ayrıca yaylalar, eşik ve platolar. Çeşitli boylarda ve rejimlerde akarsular, çeşitli boylarda göller. Bunlara ve iklim koşullarına göre ormandan çöle kadar değişen çeşitli bitki örtüleri (s. 279).

Bu coğrafya içine oturtmaya çalıştığı tarım ürünleri, hayvancılık ve madenlerle doğanın tarihe nüfu-

zunu gösteriyor; beğenilecek bir tarz; sanki E. Le Roy-Ladurie'nin tarihçilerin dikkatlerini çekmiş olan "insansız tarihi"ni çağırıyor. Ancak devenin dayanıklı, atın çok önemli olduğunu, bağıcılıkta Müslüman olmayanların ağırlığını vurgularken, madenlerin almasını dile getirirken insan ve doğa arasında mikrotarih örneklerini sokamıyor; "doğanın verdiklerinden insanın yaptıklarına" doğru isabetle kurguladığı yöntemi izlerken, doğanın lütfettiklerini insanın yaptıklarıyla bütünleştiremiyor. Şüphesiz zor bir iştir bu; normal hasat dönemlerini ve tabii afetleri, teknolojinin gelişmesini izlemeyi gerektirir.

Murat Belge, çoğunlukla Mehmet Genç'e dayanarak çizmeye çalıştığı Osmanlı ekonomik düşüncesini iyi yansıtır: "Provizyonizm" ve "fiskalizm" kavramlarından hareketle (devletin timarlı sipahi, mültezim vb. ile vergi gelirlerini artırma çabalarını, işaenin temini yolundaki işlevini anımsatırken) Osmanlı iktisat düşüncesini, böylece de "kumanda" ekonomisini, hanedan hâkimiyetini dile getiriyor. Kapitülasyonların tutarlı bir taviz olduğu yolundaki kesin kanaati ise karşı savla tartışılmaya değer.

Üretileni gerekli bölgeye götüren ulaşım (karayolları, denizyolları ve nehir nakliyatı) sistemini güzel özetlemiş göründü bana: imparatorluğun miras aldığı, ama pek geliştiremediği sektör. Tarım ürünlerinin Osmanlı öncesi pratikleriyle kıyaslanarak yansıtılması da güzel bir giriş oluşturmuş; ancak vakıfların ve çiftliklerin işlendiği parçalar teorik açıklamalarda (ve Batı örneklerinde) kalmış, kanıtlara dönüşürülemedi. İmalat için "önde giden toplumların bir hayli gerisinde kalmış bir performans" etiketi yapıyor; loncanın muhafazakâr yapısı, tekelciliği vurguluyor; bu konularda ayrıntıya ihtiyaç bulunduğunu hatırlatıyor. (Belki G. Baer ve M. Kütükoğlu gibi tarihçilerin sundukları ayrıntılar gözden kaçıyor.) Bu arada doküma faaliyetlerine değinilirken Avrupa'da sanayi devrimine/fabrikaya yol açan gelişmelerle kıyaslama yapılıyor, üretim kalitesinde ve imalcatta görünen eksiklikler vurgulanıyor; imalat dallarına ilişkin faaliyetler için yer gösteriliyor, ama canlı örneklerine gidilemediği için tarih fazlaca farazi kalıyor. M. Genç'e, isabetle, dayandırdığı varsayımlarını somut örneklerin zenginliğinde sunamıyor.

Ticaret faslına gelince, Türk/Müslüman tüccarların gayrimüslimlerin yanında belirli bir yere sahip olduklarını belirterek bu konuda yıllardır yapılan uyarılara tercüman olarak başlıyor. Kapitülasyonların imparatorluğun azametini simgelediğini ve yararlı bir "taviz" olduğunu yineliyor; gümrük noktaların-

dan bahsederken "ulus-devlet" olmadığı gerekçesiyle imparatorluk sınırları içinde gümrük alındığını beyan ediyor. Ulus-devlet söz konusu değildi şüphesiz; ama fiskalizm (gelir kaynağı arama) düşüncesi-nin payının da çok büyük olduğunu sanıyorum. Bu arada Osmanlı tüccarlarının sermaye birikimi yaratamadıkları gerçeğini paralel imparatorluklar olan İspanya ve Portekiz ile kıyaslayarak anlatımı, yazarın bilgi haznesinin bir göstergesi (sebepleri çok daha ayrıntılı tutmak kaydıyla); 17. yüzyılda Hollanda ve İngiltere açılımlarıyla sömürünün temelindeki ticaret kumpanyalarını ve sermayenin arkasındaki devlet desteğini vurgulaması ayrıca güzel bir kıyaslama.

Ekonomi bölümünde köylüden alınan aşar ve ağnam gibi vergileri dile getiriyor, ancak "çift resmi"nden bahsetmiyor. Suriye'yi Mısır gibi tımar sisteminin uygulanmadığı bölge olarak, yanlışlıkla, dile getiriyor (s. 328-30). Bölüm sonunda verdiği bilyografyanın neden bu denli kısa ve yetersiz olduğunu anlayamadım; hele kitap sonundaki "genel kaynakça" tam anlamıyla şaşırtıcı ve pek çok tarihiye (böyle bir kitapta anılması gereken öncülere) haksızlık yapılmış.

Eserin 3. kısmını içeren kitap "kültür" başlığını taşıyor ve bilim ve felsefe, mimari ve kentleşme, edebiyat, müzik ve el sanatları ayrışmalarıyla 5 bölüme ayrılmış. Bu bölümleri de zevkle okuduğumu itiraf etmeliyim; ancak eleştirilerini erbabına bırakıyorum. Tarihçilerin dünyasından ve tek kaleminden çıkmış Osmanlı tarihleri genellikle el/süsleme sanatlarını, edebiyatı ve musikiyi kapsamazlar. Murat Belge, çokyönlülüğün avantajıyla bu işi başarıyor; profesyonel tarihçilerin kolaylıkla hakkından gelebilecekleri serüven değildir bu. Kitabın sonuna konan "kıyaslamalı kronoloji" ve ayrıntılı "dizin" kullanımı çok kolaylaştırıyor.

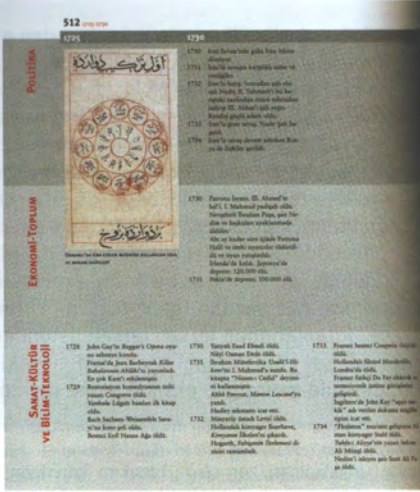
Derlemenin son (ek) bölümünde, "Osmanlı tarihçiliğinin teorik sorunsalları" yansıtılmaya çalışılmış. Sıralanan (Doğu/Batı, Türkçü, sol, Asya üretim tarzı, Kemal Tahir ve son dönem) sorunsallar, izlediğim kadariyla, bazı aydınlar arasında oluşan ve profesyonel tarihçiliğin pek içinde bulunmadığı meselelerdir(r). Belge'nin anılan "sorunsallar" üstüne yaptığı açıklamalar, şüphesiz, faideden hali olmayan açıklamalardır; ama Türkiye'deki tarihçiliğin "sorunsallar"ının çoğunu kapsamamaktadır. Milliyetçiliği ya da sol yaklaşımları temsil ettikleri varsayılan tarihçilerin (özellikle akademisyenlerin ve amatörlerin) bu "sorunsallar"ı işlemedikleri, usta-çırak ilişkisinde veya doktora ve doçentlik değerlendirmelerinde

(...) Belge, tarihçilik mesleğinin dışından gelerek –Yılmaz Öztuna, Doğan Avcıoğlu, İsmail Cem gibi açığı kapatmak isteyen pekçok kişiden daha iyi– başarmıştır bu işi. Türkiye'de tarihçilik, sorunun öğretim ve yaygınlaştırma tarafını kapatamadığı ve kendi disiplini/kürsüsü içinde donup kaldığı sürece Murat Belge'ler –zanaat eksiklikleriyle de olsa– çıkacak ve bağlantıları kuracaktır, çıkmalarında da yarar vardır. Tereddütsüz söyleyebilirim ki, böyle bir kitap, Türkiye'de üniversitelerde tarih profesörlüğü bübürlenmesiyle yazılan tatsız-tuzsuz "kurum/mülesese" kitaplarından fersah fersah üstündür; bazılarını –kişisel görüşlerimin bana verdiği yetki çerçevesinde– dile getirdiğim eksikliklerine rağmen.

rinde –açıklanması zor olan– birtakım kriterlerin, vesikacılığın peşinden gittikleri bilinmeyen bir gerek değildir. Bu konuyu da burada açmayacağım.

Bölümlerin sonuna yerleştirilmiş ve "çerçeve" yazı diyebileceğimiz, aslında ek olmaktan ziyade ilgili bölümle bütünleşmeye çalışan ve Belge'nin kaleminden çıkan yazılar kitaba değişik bir çeşni katmış, perspektifleri genişletirken derinliklere dalmış. Örneğin, Osmanlı Beyliği'nin kuruluş ve gelişme sürecinde ve öncesindeki görüntü için çerçeveye aldığı "köylü isyanları"nda Şeyh Bedreddin hareketini özellikle Abdülhaki Gölpinarlı'dan yansıtmaya, fikir jimnastiği yaptırmaya çalışırken Avrupa feodalitesinde benzer hareketleri dile getirmesi (örneğin Bogomil hareketiyle kıyaslaması) önemli sayılmalıdır. Ancak, yazarın, Osmanlı tarihi de yazsa, Avrupa'daki isyanları otoritelerine –hiç olmazsa Türkçe'ye de çevrilmiş ve bilinen birkaç ünlü tarihçiye– dayanarak vermesi yerinde olabirdi. Çerçeve yazılar her zaman aynı nitelikte olmamış, ana metinden neden ayrı tutulduğu anlaşılabilir: Örneğin padişah kadınları ve kızlarının adlarının sayfalarca sıralanmaması, "Divan-ı Hümayûn" bölümü sonuna naksedilen padişah (tuğrasıyla) ve sadrazamlara (kökenleriyle) ait sayfalar kitabın çekici üslubunu bozuyor.

Murat Belge haritaya çok az yer vermiş; bu tür kitaplarda haritalar çok yol gösterici olabilir, öğrenciyi/okuyucuyu coğrafya ile bütünleştirebilirler. Ne devletin, imparatorluğunun büyüme hızını gösteren ne de yerel ölçeklerde ayrıntılarla bilgilendirecek haritalar hazırlanmış. Bir kısaltma listesi de görünmüyor, ama bazı yerlerde kısaltmalara rastlanıyor ve

bunlar farklı biçimlerde karşımıza çıkıyor. Dipnot yerine geçebilecek referanslar metin içinde ve gelişigüzel serpiştirilmiş, kısaltmalarda olduğu gibi standartlaşma düşünülmemiş. Bu anlamda kitap ciddi bir editör eksikliği taşımakta. Büyük hacmi ve ağırlığı da kullanımı zorlaştırıyor.

Son Birkaç Cümle

Bir tarihçi nasıl olunur? Tarihçiliğin, güya, akademik aşamalarından geçmiş biri olarak, bu soruya tam cevap verebileceğimi sanmıyorum. Belki işin kolayına kaçarak vurgulamak istediğim şeyler olabilir; tarihçiliğe soyunmuş bir kişide görebileceğim eksikliklerden hareketle "ukalalık" edebilirim; onda görmek istediğim ancak eksik bırakıldığını sandığım hususları sıralayabilirim. Eğer iyi ve net bir tarihçiliğin formülü (tarifesi) bulunsaydı, en azından Edward Gibbon gibi çekici tarih ciltleri yazanların veya Leopold von Ranke gibi olay, yer ve zaman göstererek tarihe kesinlik ve kesinlik getirenlerin; Cevdet Paşa'nın ya da Fuat Köprülü gibi tarihçilerin yöntemlerinde karar kılınır, kutsal kitaplar yaratılabilirdi. Ne var ki –ve iyi ki– tarih, Hollandalı Pieter Geylin de ifade ettiği gibi, "sonu gelmeyen bir münakaşa"dır; tarihçi bu münakaşanın ancak küçük bir parçası olabilir.

Murat Belge de bu münakaşa içine girmiş, parçası olmuş, Osmanlı tarihi üstüne tuşlara basmıştır. Bu onun çok doğal hakkıdır; onun kalitesinde olmayan sıradan bir kişi için de kapılar açıktır. Ancak, böyle

bir serüven sonunda tarihçiliğin şimdiye kadar geliştirdiği bilimsel yöntem ve çekiciliğinden bazı şeyler yansıtılmalıdır. 20. yüzyılın başında İngiltere'de J.B. Bury'nin "sadece bilim, işte o kadar" şeklinde tanımladığı tarihe karşı vatandaş G.M. Trevelyan'ın tarihi bir sanat/edebiyat alanı olarak ilan ettiği tartışma günümüzde de sürmektedir aslında; görünmese de var böyle bir şey. Kaynaklardan makul sonuçlar çıkarıp tarih kitapları yazan nice "profesyonel" tarihinin unutulduğu bilinmektedir; oysa bu tarihçilerin verilerini kullanarak onları güncel ve çekici kalıplara oturtarak estetik ağırlığını hissettirenlerin çoğu işe ilgi çekebilmişlerdir. Murat Belge'yi ikinci kategoriye yerleştirebileceğimi sanıyorum. Birikimi (*backround*) öyle icap ettirmiştir ve onun bir Osmanlı (üstelik erken yüzyıllar) tarihi yazma girişimi şaşırtıcı olmakla birlikte akademisyenler için dahi yol gösterici sayılmalıdır. Tarih zanaatı ile sanatın bütünleştiği yerde daha iyi yeşerir; bu gerçekleşirse yani çeşitli ustalık ve sanatkarlıklar süzgecinden geçirilirse geçmiş yılların/yüzyılların olguları tozlu arşiv belgelerinden bir öğrenci ya da sıradan bir meraklının zihnine daha kolay ulaşabilir; kendisine tarihçi diyen biri (profesyonel/akademisyen), kaynaklardan topladığı bilgileri, kazandığı mesleki beceriyle birlikte, topluma sunabilme durumuna gelmesiyle tarihçiliğinin kitleye aktarabilecek türünü verebilir. Türk tarihçiliği, bazı başarılı çalışmalara rağmen, bu tür kitaplar sunmada gereken düzeyi yakalayamamıştır. Bu nedenledir ki, Belge, tarihçilik mesleğinin dışından gelerek –Yılmaz Öztuna, Doğan Avcıoğlu, İsmail Cem gibi açığı kapatmak isteyen pek çok kişiden daha iyi– başarmıştır bu işi. Türkiye'de tarihçilik, sorunun öğretim ve yaygınlaştırma tarafını kapatmadığı ve kendi disiplini/kürsüsü içinde donup kaldığı süreçte Murat Belge'ler –zanaat eksiklikleriyle de olsa– çıkacak ve bağlantıları kuracaktır, çıkarlarında da yarar vardır. Tereddütsüz söyleyebilirim ki, böyle bir kitap, Türkiye'de üniversitelerde tarih profesörlüğü hıobürlenmesiyle yazılan tatsız-tuzsuz "kurum/müessese" kitaplarından fersah fersah üstündür; bazılarını –kişisel görüşlerimin bana verdiği yetki çerçevesinde– dile getirdiğim eksikliklerine rağmen.

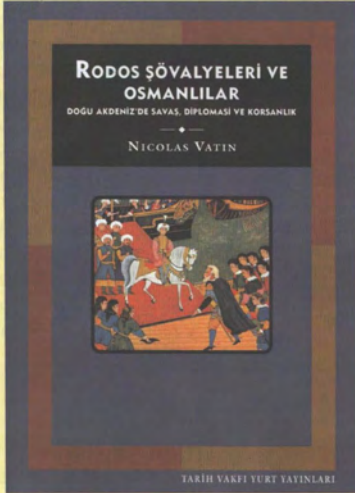
* Emekli Öğretim Üyesi, İzmir

Notlar

1. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, Haziran 2005.
2. *Radikal*, (08.07.2005).
3. CNN Türk, Doğan Hızlan'ın sunduğu "Karalama Defteri", 17 Temmuz 2005.
4. Aykut Tunç Kılıç, "Murat Belge ile Türkiye'de Tarih ve Tarihçilik", *Toplumsal Tarih*, 113, (Mayıs 2003), 102-103.

RODOS ŞÖVALYELERİ VE OSMANLILAR DOĞU AKDENİZ'DE SAVAŞ, DİPLOMASİ VE KORSANLIK

NICOLAS VATIN

Fatih devri sonrası taht kavgasında Cem Sultan'ın sığındığı Rodos'taki St. Jean şövalyelerine Osmanlı tarihi kitaplarında sıkça değinilir; ama Doğu Akdeniz'de hassas bir dönemde stratejik bir yeri olan bu Hristiyan gücü derinlemesine inceleyen kaynak yok gibidir. Nicolas Vatin bu "hacimli" kitapta, "efsanevi" Rodos şövalyelerinin tarihini efsanelerden arındırmaya ve belgesel bir zemine oturtmaya girişiyor. Üstelik bunu çift taraftan, yani hem Osmanlı, hem de Rodos şövalyelerinin kayıtlarına dayanarak yapıyor. Rodos'a egemen oldukları dönemde, Hristiyan Bot'ylo egemenlik alanını devamlı genişleten Osmanlı İmparatorluğu arasındaki çatışma hattında kolon şövalyeler, var olmak için çok kıvrak bir diplomatik yeteneğe, koşullara göre ayarlanan ekonomik faaliyetlere, insan

unsurunu etkin kullanmaya ve gerektiğinde korsanlığa başvuran bir deniz gücüne sahip olmak durumundaydılar.

Bu kitap, çok yönlü ve çok karakterli bu hikâyenin belgesel analizini yapıyor. Kitapta hem hikâyenin arka planı, hem de karakterler üzerindeki sis bulutu dağılıyor. Vatin ayrıca, konuyla ilgili önemli Osmanlı belgelerini, hem özgün hem de çevrimyazı halinde, Ekler kısmında okura sunuyor.

TARİH VAKFI

Barbaros Bulvarı Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
34349 Beşiktaş/İstanbul

Tel: (0212) 227 37 33 - Faks: (0212) 227 37 32
www.tarihvakfi.org.tr / yayin@tarihvakfi.org.tr

tafetine meftun [hayran] olduğum İbrahim'in elhân-ı terennümâtı [şarkı nağmeleri] maalesef pek uzun fasılalarla simâhımı tehviz eyledi [kulağımı tırmaladı].

Esasen pek mükemmel olan ince saz takımı arasına İbrahim'in karışması ihtimali Arap ve Türk musikisini mecz ve tevhid ederek sâmiîni [dinleyenler] her iki musikinin mahâsininden müstefit kılmak [güzelliklerinden faydalanmak] maksadına matuftur. Bu maksadın ne derece husule gelebileceğini bilmez isem de herhalde İbrahim'in saha-i terennümâtı Merkez Kiraathanesi'nde olduğu kadar vâsi olmadığının ve bütün meziyat ve musiki-şinasane ve üstadanesine teşne olan sâmiîni teskin edememiş olduğunu itirafa mecburum.

Sahura kadar geçen zamanı canbazhanede geçirmeye karar verdim. Çünkü sahura kadar imtidâd eden [uzayan] zamanı başka türlü geçirmek güç oluyor. Mösyo Ramirez'in müstemillerini memnun etmek hususundaki gayreti şayan-ı takdirdir. Son celb ettirilen pandomima kumpanyası huzzarı [seyircileri] kahkahalarla güldürmüştür.

Canbazhaneden bahsederken yeni gelen Amerikalıyı hatıra getirmemek mümkün değildir. Zâhirde şayan-ı dikkat hiç bir garabetle malik olmayan bu Amerikalının heyet-i umumiye-i harekâtı o kadar gülünç oluyor ki insan tarifiinden cidden aciz kalıyor. Öyle bir boyun bükmesi, kısa boyu, kırmızıya boyanmış suratıyla öyle bir gülmesi, ayağındaki boyu kadar uzun ayakkabıları ile eğilerek hiç bir yere istinad etmeden yerde yuvarlanmakta olan şapkasını ellerinden istinade etmeyerek [yardım almayarak] öyle bir başı-

na geçirmesi vardır ki insan güler güler de sonra "acaba bu kadar güldüğüme sebeb bir adamın hangi hareket ve vaziyeti, hangi sözü idi" diye bir şey tayininde mütehayyir [hayrette] kalır. Sözüne gülünmemek lazım zira İngilizce, daha doğrusu Amerikanca söylüyor. Bununla beraber o sözleri öyle bir eda ve şive ile söylüyor, İspanyol muganniyesini [şarkıcısını] "karanba" diyerek öyle bir taklit ediyor, pehlivan güreşini öyle evzâ-i udhûke-perdâzane [komik tavırlarla tasvir ediyor] ile enzârda [bakışlarda] tecessüm ettiriyor ki alkışlamamak elden gelmiyor.

Canbazhanedeki ip canbazları, gülle kaldıranlar vesaire şayan-ı temaşadır. Fakat her neden ise bu gibi sırf maddi tezahürat-ı hünerveraneyi bir kereden ziyade temaşa edemem. Ondan sonra usanırım.

Hasılı şayan tenkit cihetleri olmakla beraber canbazhane bir kaç saat latif bir vakit geçirilme-ye şayan bir mahaldir.

Bir mukayese icrası maksadıyla bir gece sonra Konkordiya'ya gitmiş idim. Konkordiya da canbazhane gibi varyete kumpanyasıdır, yani muhtelif oyunlarla lubiyattan [canbaz, hokkabaz...] mürekkeptir. Fakat canbazhane idaresi kuvve-i mefkûresinin kısm-ı azamını maddî hünerlere mudhikelere [komedilere], yeni usul pandomimalara hasr ettiği halde Konkordiya kuvvetinin daha ziyâdesini mutâdî [alışılmış] olduğu vehile muganniyelelere atfetmektedir.

Bahs etmek istediğimiz Jip meşhur bir edibenin ismini tahallüs ederek o nam altında meşahîr-i muganniyatı [meşhur şarkıcıları], namdar aktristleri kılık kıya-

fetlerine girerek taklit eden erkek bir sanatkârdır. Bu sanatkâr bu yaz Konkordiya'nın yazlık tiyatrosunda icra-yı hüner ediyor idi. Kendisine ait ilanattan haberdar olmayarak bir gece can sıkıntısını def için oraya girdiğim zaman sahne-i temaşaya çıkarak öteden beri gördüğümüz bir çok hakiki şantözleri fersah fersah geride bırakan bu muganniye-i cedideyi yeni gelmiş bir kadın artist zannetmekten kendimi alamamış ve neden sonra hakikata muttali [hakikati öğrenmiş] olarak gafletime kendim de şaşırmış idim.

Meşhur muganniye Sara Bernard'ı ve daha bir çok meşahiri öyle bir cilve ve eda, öyle bir tavır ve naz ile taklit ediyor ki insanın bilâ-ihhtiyar hayali mukallidîn [taklitçiler] üzerinden kaldırarak mukallid addolunan gaibat-ı nisvâna müncezib mün'atîf olabiliyor. Bu Jip'in taklit ettiği parçaların miktarı henüz bir mikyas-ı sahihe [tutarlı bir mukayeseye] malik değildir.

Tiyatrolar

Tercüman-ı Hakikat 27 Kasım 1905

Beyoğlu Tepebaşı Tiyatrosu'nda dört oyun vermek üzere şehrimize gelerek icra-yı lubiyatta ibtidar eylediğini yazdığımız Fransa'nın en meşhur artistlerinden Madam Rujan ve kumpanyasını teşkil eden artistler son oyunlarını verdiler. Evvelki gece vaz'-ı sahne-i temaşa edilen oyun Paserol isimindeki üç perdelik bir komedi idi. Madam Rujan bu defa şehrimizde sabık misillü pek o kadar nail-i râğbet olamamıştır. Madam Rujan'nın oynadığı dört lubiyatta da bir çok mevkiler boş

kalmış idi. Bu da tiyatro idaresinin istirahat-i ahaliyi asla düşünmemesinden, koltuk ve istal mevkilere pis sandalyeler vaz edilmesinden ileri gelmiştir. Madam Rejan da bu cihetlere ve bilhassa fiyatların pek ziyade fahiş olduğuna vâkîf olduğu ve seyirciler mahallinin boş olduğunu görmeye gözü asla alışıksız olmadığı için fiyatların tenzilini talep ve bu yüzden farz-ı mahal olarak tiyatro müstecirlerine zarar terettüb etse dahi o zararını tazmine amade olduğunu beyan ettiği halde yine tiyatro vesair umurda müsterekül-menfaa olan Belon, Stavri, Sala ve kumpanyasının dide-i tama'ı [aç gözü] kapanmamış ve bir çok sandalyeler oyunların dördünde de boş kalmıştır. Madam Rejan gibi hüner ve sanatını bütün âleme tanıttırması bir kadını menafi-i hasiselerine baziçe [oyuncak] eyleyen böyle na ehl-i eşhasa tiyatronun artık teslim edilmemesi temenni edilir.

Şehzadebaşı'nda Vezneciler'de vaki tiyatrodan on beş günden beri icra-yı sanat ve maharet etmekte bulunan hünerver-i şehîr Mösyö Kaznof ile yeğeni Matmazel Röne'nin muvaffakiyatı temadi ve tevâlî ediyor [devamlı artıyor]. Tiyatro her akşam temaşagiran ile doludur. Sanatkar-ı mu'maileyhin bade'l-Ramazan şehrimizden müfareket etmezden [ayrılmazdan] evvel Tepebaşı Kışık Belediye Bahçesi Tiyatrosu'nda bir kaç oyun vereceğini karşı gazeteler beyan etmektedir.

Şehzadebaşı'nda Fevziye Kiraathanesi'nde mükemmel bir ince saz, Kıraathanesi'nde Osmanî de ise meddah Süruri ile hokkabaz Çiçekçi ile rüfekası var. Bu iki mahalde her akşam adeta yer bulunmayacak derecede bir izdim müşahade ediliyor.

Saraçhane Başı'nda İbrahim Paşa Caddesi'nde Hayali Kâtib Ravi Efendi tarafından icra edilmekte olan hayali lubiyatı temaşa edenler tarafından pek ziyade senâ ediliyor [övülüyor]. Hayal arasında mükemmel bir ince saz takımı terennümsaz olduğu gibi muhtelif sinematograf da gösteriliyor.

Pehlivanlık Müsabakası

Tercüman-ı Hakikat 7 Kasım 1905

Spor Gazetesi'nin açmış olduğu pehlivanlık müsabakasına Teşrinisani'nin altıncı [18 Kasım] pazartesi günü Paris'te Gazino Dö Pari'de [Casino de Paris] mübâseret olunacaktır. Fransa güreş cemiyetlerinin nizamname-i mahsusası mucibince tertip olunan bu müsabaka için dünyanın en meşhur pehlivanları davet edilmişler, kaffesinden de cevab-ı muvafakat alınmıştır. Bugün cihan pehlivanlığı namını ihrâz [kazanmak] için en meşhur pehlivanlar beynine fevkalade bir rekabet girmiş ve bu namı meşhur pehlivanlardan Danimarkalı Peterzin ihrâz etmekte bulunmuştur. Peterzin bu müsabaka esnasında da birinciliği ihrâz ettiği takdirde kendisine pek büyük mükafatlar verilecektir. Müsabakaya iştirak için Memalik-i Osmaniye'den, Almanya, Belçika, İtalya, Flenek, Avusturya, İsviçre, Danimarka, İspanya, İngiltere, Rusya, Amerika ve hatta Avusturya'dan bile meşhur Peterzin'in ihrâz etmiş olduğu cihan pehlivanlığı namını istirdad etmek için bir çok müsabıklar, pehlivanlar meydana çıkmıştır. Daha evvelki müsabakalara Fransa pehlivanlarından da bir çok kişiler iştirak

eylemişler ve akdemce bir çok muvaffakiyetler ihrâz etmişlerdir. Fakat pehlivanlık müsabakasında en ziyade ihrâz-ı muvaffakiyet edenler memalik-i saireden gelenler idi. Bu meyanda Osmanlı pehlivanları daha büyük bir nam kazanmışlardır. Tevfik pehlivan ve ahiren cihan pehlivanlığı namını ihrâz etmiş olan merhum Kara Ahmet pehlivan Osmanlıların en meşhur pehlivanlarından olup Paris Gazinosu'nda müteaddid defalar ihrâz-ı muvaffakiyet etmişlerdir.

Teşrinisani'nin altıncı pazartesi günü Paris Gazinosu'nda icra olunacak müsabakaya elli kadar pehlivan iştirak edecektir.

Müsabakaya iştirak eden Osmanlı pehlivanları Tevfik Ali ve Bekir pehlivan ile İbrahim Hakkı pehlivandır. İbrahim Hakkı pehlivanın sıklet-i bedeniyesi 128 kilodur.

Mehazımız olan olan gazetenin yukarıya derc ettiğimiz fıkrasında Osmanlı pehlivanları hakkında verilen malumat biraz natamamdır. Bundan dört beş sene mukaddem Gazino Dö Pari'de ve Paris'in sair eğlence mahallerinde güreş müsabakasına girişerek büyük bir sîl [şöhret] ve nam kazananlar yalnız Tevfik pehlivan ile Kara Ahmet pehlivandan ibaret olmayıp Nurullah pehlivan, Adalı Halil pehlivan, Kurdereli vesaire de hayli şöhret ve muvaffakiyet kazanmışlar idi. Hatta bunlardan bazıları cihan pehlivanlığı namını bile ihrâz edemişler idi. Amerika'dan Fransa'ya gelmekte iken bir sis esnasında kazazede olarak batmış olan Burgonya Vapuru'nda sair yolcularla bilikte gark olan Yusuf pehlivan ise hem şöhret ve hem kuvvetçe diğer rüfekasının kâffesini geride bırakmış idi.

Arevelyan Mamul (Şark Matbuatı)

[İzmir'de, 1871-1909 ve 1919-22 arasında yayımlanan (1903-1909 arasında haftalık) Ermenice siyasi ve edebî gazete-mecmua. (Toplumsal Tarih, 135, Mart 2005: 111)]

Doktor İsbartalı'nın Haklı Gururu

2 Kasım 1905, sayı 43

Paris'in meşhur tabirlerinden Prof. Podzo geçenlerde şehrimize vasil oldu ve Doktor Dikran İsbartalı'nın muayenehanesini ziyaret etme fırsatı buldu. Muayenehanenin temizliğine hayran kalan Prof. Podzo, ameliyathanenin dezenfeksiyonu için gösterilen ihtimam karşısında hayretler içerisinde kaldı. Muayenehanede bulunan doktorların huzurunda Prof. Podzo, oradaki hastalara hitaben takdire şayan şu sözleri sarf etti: "Eğer Paris'te bulunsaydık sizler için gereken ameliyeleri canı gönülden yerine getirecektim; ancak burada emin ellerdesiniz. İşte Doktor İsbartalı, benim Paris'te hastalarımı teklif edebileceğim her türlü tedaviyi burada icra ediyor." Bu sitayişkâr sözler hemşerimiz Doktor İsbartalı'ya büyük şeref verdi. (s. 1096)

İftira

23 Kasım 1905, sayı 46

Payitahtta neşrolunan gazeteler Hagop Pambukcuyan'ın Marhasa Efendimizin takdisiyle aldığı muğannilik derecesini, liyakatsizliği sebebiyle kaybetmiş olduğunu yazıyorlar. Bu haberler bizi hayretler içerisinde bıraktı ve öncelikle Saygıdeğer Marhasa Efendimize baş vurarak meselenin aydınlığa kavuşması için kendisinden beyanat rica ettik. Marhasa Efendimizin İstanbul

gazetelerinde yazılanları reddetmesi üzerine, biz de bu yalan haberleri tekzip etmeye karar verdik. İstanbullu meslektaşlarımızdan ricamız bir gencin onurunu hedef alan bu saldırıyı tashih etmeleridir. Zira mesele aslında bu gazetelerden birinin İzmir muhabininin sefil hareket tarzından ileri gelmektedir. Hagop Pambukcuyan'dan sızdırmaya çalıştığı parayı elde edemeyen bu zat, her zaman olduğu gibi yalan haberler üreterek, altı aydan bu yana matbaamızda fedakâr bir şekilde müretteplik yapmakta olan Pambukcuyan'a iftira etmiştir. (s. 1168)

Tiyatro

Cumartesi akşamından bu yana Mösyo Gardier'nin Fransız heyeti Sporting Kulübü'nün tiyatro salonunda temsiller vermeye başladı. Bu komediya heyetinin her akşam büyük bir samimiyetle alkışlanan birinci sınıf oyuncularını var. Paris'teki en son yeniliklerle dolu bir reper-

Hazırlayan: Rober Koptaş

tuvarı sahneye koyan bu oyuncular her türlü övgüye ve tezahürata layıktır. (s. 1192)

Başıboş Mersin

Mersin'den gelen 18 Kasım tarihli mektuptan aktarıyoruz:

"Mersin'de yeterli ruhani olmanması sebebiyle kilise ayinleri çok defa noksan bir şekilde icra ediliyor. Bir tek papazla Mersin gibi tarihi ehemmiyeti haiz bir merkezi idare etmek mümkün olmuyor. Mesela geçtiğimiz hafta papazın hastalığı sebebiyle cemaat ayinden mahrum kaldı. Mersin'e ehil bir vaizin lazım olduğu artık kaçınılmaz bir hakikat: Gençler kiliseye devam etmek yerine kahvehane köşelerinde vakit öldürüyorlar; Ermeni cemaati kendine layık bir temsilcisi bulunmadığından önemli resmi merasimlere katılamıyor; okullar geriye gidiyor, idareci yok; mütevelliler istifa ediyor, seçen

Mersin Surp Krikor Lusavoriç Kilisesi. Raymond H. Kévorkian-Paul B. Paboudjian, Les arméniens dans l'empire ottoman a la veille du génocide, Paris: ARHS, 1992.

Mersin'de Balık Pazarı Yolu. Raymond H. Kévorkian-Paul B. Paboudjian, *Les arméniens dans l'empire ottoman a la veille du génocide*, Paris: ARHIS, 1992.

yok; kilisenin işleri yüzüstü kalıyor, baş yok. Rahip Muşegh [Seropyan?] Mersin'e ilk kez ayak bastığında bu hususu dikkate aldı, ancak bugüne dek Mersinliler herhangi bir netice göremedi." (s. 1192)

Yetimhanenin Durumu

30 Kasım 1905, sayı 47

Yetimliler Esirgeme Cemiyeti bundan evvel yetimhanede ka-

lan kız çocuklarını İstanbul'a naklederek yetimhanenin kapılarına kilit vuracağını duyurmuştu. Cemiyet son zamanlarda bu karardan dönerek, eskiden olduğu gibi yetim kız çocuklarını çatısı altında yetiştirmeye devam edeceğini ilan etti. Cemiyet, hayırsever cemaat mensuplarını, bundan önce olduğu gibi maddeten ve manen yetimhaneye destek olmaya çağırdı. (s. 1192)

yapan tramvaylar pek güzel bir şekilde tezyin edilmişti.

• Aynı gün, saygıdeğer Marhasa Efendimiz, beraberinde Marhasalık Vekili Hovhannes Kahana Minasyan, H. Balıkcıyan, G. Aznavuryan ve M. Kalpakçıyan efendilerden mürekkep bir heyetle, saygıdeğer Valimiz Kâmil Paşa'yı, Mektubçu Bey'i, Kumandan Paşa'yı, saygıdeğer Hâkim'i, Harici İşler Müdürü Fuat Bey'i, Zaptiye Reisi Mazhar Bey'i, Belediye Reisi Eşref Paşa'yı ve Ticaret Mahkemesi Başkanı'nı ziyaret ettiler.

• Milli İdare, bir teklif üzerine, Ermeni milletinin gelir gider durumu hakkında mufassal bir rapor hazırladı ve bunu hususi içtimadan evvel tab edilerek dağıtılması için matbaaya gönderdi. Böylece milli meclis azaları hesapları tafsilatlı

Dolandırıcı Bir Muhabir

İsdepan Yerganyan, geçenlerde papazlık takdis merasimi yapılan Der Garabed'den bu merasime alakalı haberleri gazetelerde neşretmek karşılığında 30 kuruş talep etti. Bir süre sonra da ondan 10 kuruş elde etmeyi başardı. İstanbul gazeteleri İzmir'e ulaştığı vakit ise bu defa Der Garabed'in bir arkadaşına başvurup daha önce aldığı 10 kuruşu Arevelyan Mamu'fa verdiğini söyleyerek, İstanbul gazeteleri için 20 kuruş daha talep etti. Bugüne dek bu zatın böylesi rezilliklerini işitiyor, ancak müdahale etmenin üstümüze vazife olmadığını düşünerek susmayı tercih ediyor, meselenin hallini İstanbullu meslektaşlarımıza bırakıyorduk. Ancak bu son vakada doğrudan gazetemizin adı lekelenmeye çalışıldığı için ilk ve son kez duyuruyoruz ki; bizim bu beyle hiçbir alakamız yoktur, olmamıştır ve olmayacaktır da. Böyle bir alaka kurmak için -haydi aptal demeyelim- epey saf olmak gerekir. (s. 1192)

bir şekilde gözden geçirme imkânına sahip olacak.

• Karataş'taki okulun anasınıflı inşaatı nihayet hususi arsası üzerinde başladı. Surp Vartanyan Okulu'nun yanında yapılacak bu anasınıflı köyün kilise mütevelli heyetinin ve bilhassa bu heyetin reisi saygıdeğer Keroppe Efendi Topalyan'ın çabalarıyla inşa ediliyor. Geçtiğimiz çarşamba sabahı, 23 Kasım'da, köyün ruhani reisi Der Abraham Kahana Manigyan anasınınfın temellerini takdis etti; bu merasimden sonra da çalışan ameleler işe koyuldular.

• Geçtiğimiz günlerde Fransız hükümetinden "Officier de l'Instruction publique" madalyasını alan Aydın Vilayeti Tedrisat Müdürü saygıdeğer İsmail Naili Bey bir saltanat iradesiyle bu nişanı taşıma iznine sahip oldu.

Kısa... Kısa...

• Gazetemizin yeniden neşredilmeye başlaması vesilesiyle dört bir yandan tarafımıza gönderilen yazılı tebriknameleri birer birer cevaplamak mümkün olmadığından, bütün hakiki dostlarımıza, tanışlarımıza ve bizi sevenlere buradan şükranlarımızı bildirmeyi borç sayarız.

• Bayram merasimi geçtiğimiz salı günü mutantan merasimlerle ve büyük bir heyecanla kutlandı. Konsolosluk mensupları, ruhani reisler ve diğer resmi ya da gayriresmi ehemmiyetli kişiler vilayet konağında kutlamada hazır bulundular. Hükümet binaları, rıhtıma demirleyen bahriye gemileri, feribotlar, Hamidiye müessesesinin iskele ve vapurları ve İzmir-Göztepe seferlerini